

Kan estetikk planlegges?

Vekst, vern, idealer og realiteter

—
Fredrik Dale Refling

Masteroppgave i samfunnsplanlegging og kulturforståelse - juni 2016

Sammendrag

I denne studien utforsker jeg planleggingen søker å svare på problemstillinger av estetisk art. Intervjuer med planleggere og deres forståelsesmåter og fortellinger fra arbeid med dette i praksis er sentralt. I tillegg er det fokus på utforskning og kritikk av måten planleggingen håndterer disse problemstillingene. Diskusjoner knyttet til medvirkning i estetikkvurderinger utgjør en sentral del av kritikk og drøftingen om temaet.

Studien er inspirert av nevro-vitenskapelig estetikkteori av Peter F. Smith. I tillegg ser jeg nærmere på en metode for måling av befolkningens estetiske vurderinger av Lena Steffner. Estetikk er et felt som er svært skjønnsbasert som krever faglig kompetanse for å håndtere i planlegging. Til tross for dette er det økte krav om medvirkning etter lovendringene til plan- og bygningsloven. Sammen utgjør de teoretiske betraktningene visse argumenter, forståelsesmåter, og arbeidsverktøy for å knytte medvirkning tettere med ekspertvurderinger i estetikk.

Estetikk vil i denne studien analyseres gjennom et case - Risør by på Sørlandet. I Risør har det vært polariserte debatter knyttet til estetikk i senere tid. Dette på grunn av moderne byggeprosjekter som er på vei til å oppføres i sentrumsområdet. Moderne estetiske endringer av denne typen har Risør hittil ikke vært gjenstand for. Risør er slik sett en spesiell by med en svært verneverdig eldre hvitmalt trehusbebyggelse som man ikke finner maken til andre steder. Byens særegenhet i bygningsmassen gir enkelte unike problemstillinger, men også interessante perspektiver knyttet til teoretiske betraktninger.

Forord

Å kunne skrive en masterstudie om et tema som er svært skjønnsbasert har vært en komplisert oppgave. Å vurdere skjønnsmessig er for planleggere noe av det mest vriene man kan begi seg ut på. Det har vært stunder der mangelen på klare svar har føltes tyngende. Til tross for dette har det vært svært spennende å utforske estetikkematikk i en planleggingskontekst. Tidvis har det føltes ut som en mystisk roman der man selv spiller hovedrollen som detektiv. Den største løsningen på problemene fant sted i biblioteket i Wurster Hall på Environmental Design i Berkeley, University of California. Teoriene til Peter F. Smith ble nøkkelen som åpnet estetikkboksen. Det ble tilbragt mange kvelder under leselampene på Berkeleys mange flotte biblioteker. Dagene som ikke var fylt med undervisning i heseblesende tempo ble tilbragt på sykkelsetet i Redwood-skogene med hodet fylt av estetikkteori.

Jeg vil vie en takk til veileder Halldis Valestrand for å hale prosjektet trygt i land, mine informanter for hyggelige samtaler og deres uvurderlig ekspertise og viktige erfaringer. Analyseavdelingen ved Plan- og bygningsetaten i Oslo takkes også for å ha gitt meg anledning til å arbeide med planlegging og medvirkning i 2013, et arbeid som har formet mye av interesse- og kunnskapsgrunnlaget for denne studien. Til sist vil jeg takke min samboer for å tilgi meg da jeg flyttet til andre siden av verden for å snuse i støvete bøker.

Innhold

.....	i
Sammendrag	2
Forord	4
1 – Introduksjon.....	8
1.1 – Oppbygning	8
1.2 - Prolog: Erfaringer fra planlegging.....	8
1.3 - En utforskende problemstilling.....	10
1.4 - Estetikk og hygge.....	11
1.5 - Forskningsfelt og tilnærming	11
1.6 – Kildemateriale	14
1.7 – Tilnæringsmåter	14
1.8 - Forskerrollen og kritisk blikk	15
1.9 - Nøkkelinformanter	16
2 – Intervjuene	17
2.1 - Erling Okkenhaug	17
2.2 - Kommunal- og moderniseringsdepartementet	17
2.3 – Risør	18
Del I.....	18
3 - Kommunal og moderniseringsdepartementet	19
3.1 - Store spørsmål rundt estetikk – og noen svar	19
3.2 - Historisk utvikling og ulike politiske ideologier	20
3.3 – Estetikksyn.....	22
3.4 – Vekstprosesser	23
3.5 - Det moderne og det tradisjonelle	24
3.6 - Hva er estetisk kvalitet?	24
3.7 - Faglighet og skjønn.....	25
3.8 - Estetikkverktøy og forståelse.....	26
3.9 - Departementets roller.....	30
3.10 - Tanker om veien fremover.....	31
4 - Idealist og «stedsaktivist» Okkenhaug	32
4.1 - Estetikk på ‘Okkenhaugsk’	33
4.2 – Risørmodellen.....	34
4.3 - Vern av det tradisjonelle.....	37
4.4 - Okkenhaugs visjoner for en god planprosess.....	38

4.5 – Maktkritikeren	40
4.6 - Tøft debattklima	41
4.7 - Risørs vekstambisjoner – «Her må det skje noe»	41
Oppsummering	42
5 - Ulikheter og likheter i estetikk	42
Del II – Risør.....	44
6 - Status Risør 2016	44
6.1 - Risørs estetikk – en venn eller fiende?	49
6.2 - Risørs økonomi og estetikk	55
6.3 - Modernismen kommer til Risør	57
7 - Intervju	58
Vekst - vern	58
Oppsummering	61
Del III.....	61
8 – Estetikkbegrepet	62
8.1 – Estetikkteori	63
8.2 - Nevro-biologisk estetikkforståelse	64
8.3 – Harmoni	65
8.4 - Overraskelse og orden	66
8.5 - Kaos og tilfeldigheter	68
8.6 – Trender	69
9 - Modell for estetikkvurdering	70
9.1 - Core Affection Model	71
10 - Pent, vakkert ... Og kjedelig.	73
10.1 - Informantenes vurderinger	74
Oppsummering	76
Del IV	76
11 - Lovverk	76
11.1 - «God estetisk utforming»	77
11.2 - Styrket estetikkfokus	78
11.3 - Behandlingslikhet	79
11.4 – Fagkompetanse	80
11.5 - Verktøy og virkemidler	82
Oppsummering	83
12 – Arkitektur.....	84

12.1 - Kunst eller kopiering?	86
12.2 - Kunstneriske arkitekter	86
12.3 - Harmonisk byutvikling	88
12.4 - Fagspråk og begreper	89
13 – Økonomi	89
13.1 - Arkitektkonkurranser og endelige resultater	92
13.2 - Kontroll med endringer	94
14 – Risør.....	95
Estetikk og vekst	95
14.1 - Medvirkning i estetikkvurderinger	96
14.2 - Manglende medvirkning i Risør	97
15 - Konklusjon	100
Referanseliste	101

1 – Introduksjon

Estetikk er en viktig dimensjon ved trivsel. Vi trives bedre i omgivelser vi finner vakre. Mange mennesker antar at estetikk er en helt sentral del av planleggingsarbeid. Likevel er det lite fokus på estetikk i tradisjonell planleggingslitteratur. Denne studien forsøker å utforske feltet estetikk i en planleggingssammenheng. Studien vil forsøke å beskrive praksis og noen sentrale tenkemåter knyttet til estetikk. Det finnes et fåtall steder i Norge der estetikken fremheves av mange som spesielt god. Byen Risør på Sørlandet er et slikt sted, og er av den årsak valgt som case for denne studien. Jeg vil se nærmere på Risør og forklare hvordan byens estetiske uttrykk har utviklet seg. Gjennom nevro-vitenskapelige teoretiske briller vil jeg peke på måter man kan lære av Risør i estetisk sammenheng. Samtidig vil jeg rette et kritisk blikk mot det jeg forstår som manglende medvirkning i estetikkvurderinger og eksperthegemoni. Enkelte nøkkelinformanter er intervjuet, slik som eksperter i Kommunal- og moderniseringsdepartementet, samfunnskritiker Erling Okkenhaug og planlegger i Risør kommune Sigrid Hellerdal Garthe.

1.1 – Oppbygning

Denne studien er delt inn i hovedsakelig fem deler. I prologen vil jeg fortelle kort om bakgrunnen for temaet som ble valgt, før jeg går inn på problemstillingene og hvilke tilnæringsmåter jeg har valgt til feltet. I første del vil jeg presentere sentrale intervjuer med nøkkelinformanter, før case og siste sentrale intervju blir presentert i del to. Deretter går jeg inn på forståelsesmåter og teoretiske betraktninger i del tre, mens del fire består av presentasjon av lovverk og drøfting knyttet til dette, før jeg vil diskutere estetikk gjennom ulike innfallsvinkler i del fem.

1.2 - Prolog: Erfaringer fra planlegging

Dette arbeidet bygger i en viss utstrekning på eget planleggingsarbeid i et praksisopphold hos Plan- og bygningsetaten (PBE) i Oslo høsten 2013. Da jeg gjennomførte dette praksissemesteret under veiledning fra Samfunnsplanlegging og kulturforståelse ved Universitetet i Tromsø, skrev jeg om ny utvikling av bydelen Bryn. Spesielt for denne prosessen var bruken av en nyskapende og fleksibel plan kalt «*veiledende prinsipplan for offentlige rom*» (VPOR). En slik plan har som målsetting om å tidlig sette prinsipper for hva Plan- og bygningsetaten i Oslo ønsker utviklet i de offentlige rom slik at private aktører kan følge disse såkalte

‘veiledende prinsipper’ i sine private forslag. Som et ledd i dette arbeidet fikk jeg muligheten til å arrangere et medvirkningsmøte for lokalbefolkningen på Bryn sammen med arkitekter og planleggere fra Plan- og bygningsetaten. Deltakerne på møtet var i et aldersspenn fra 18 til 85, men med overvekt godt voksne. Medvirkningsmøtet hadde to deler. Første del var satt av til å informere om hvilke planer etaten hadde for området. Siste halvdel var en medvirkningsdel der vi diskuterte åpent og fritt planens utforming og Bryns fremtid i plenum. Vi fra Plan- og bygningsetaten hadde printet ut store kart før møtet og tok med oss blant annet limtuber og post-it lapper i forskjellige farger. På ett av kartene skulle deltakerne føre opp fargekodede lapper for negative og positive kvaliteter og skrive punktvis begrunnelser på dem. Deltakerne beskrev punkter som «*få opp trær*», «*Bærums Verk på Oslo øst*», «*undergang*» som henholdsvis positive eller negative kvaliteter.

I etterkant satt jeg igjen med positive opplevelser av et medvirkningsprosjekt som samarbeidende plattform og økt forståelse for hvilken samordnende og praktisk funksjon slike medvirkningsprosjekter kan ha. Empirien fra kart og diskusjoner som kom frem var relativt konkret og tydelig. Uten dette medvirkningsprosjektet hadde «*prinsiplanen*» for Bryn antakeligvis ikke hatt andre tilsvarende medvirkningsprosesser, grunnet tidspress og kostnader. I etterkant har jeg sett at til tross for en fleksibel plan som antakeligvis øker kvaliteten på steder, kan det være rom for større medvirkning spesielt, men også fokus på estetiske kvaliteter i byutvikling. Plan- og bygningsetaten i Oslo forklarte at de ikke har til vane for å gjennomføre slike medvirkning i spesielt stor grad i andre tilsvarende planer. Flere planleggere var åpne for at medvirkning kan øke kvaliteten i planer, men at de er ressurskrevende tiltak man ikke alltid har tid og anledning til å prioritere.

Etter arbeidet på PBE i 2013 begynte mine første idéer å forme seg rundt behovet for å nøste opp i temaet estetikk og planlegging, og behovet for å koble inn reelle medvirkningsprosesser på dette feltet. Plansmien jeg initierte og gjennomførte på Bryn bar med seg en rekke interessante innsikter rundt befolkningens egne vurderinger av bymiljøet. Mine egne observasjonsrunder i området i ukene som ledet frem til smien fanget ikke i nærheten den bredden av problemstillinger som de lokale festet til kart og med ord.

Figur 1: Fotomontasje fra medvirkningsmøte på Bryn (Fredrik Dale Refling – SPL 2004, UiT)

1.3 - En utforskende problemstilling

I denne studien ønsker jeg å se nærmere på hva estetikk dreier seg om og hvordan man tenker i planleggingsapparatet rundt tematikken. Problemstillingen er av et utforskende format. Hva er egentlig «estetikk» og hvordan kan man vite hva som er «estetisk god kvalitet» - slik det beskrives i lovtekster? Hvordan bedømmer planleggere estetisk kvalitet og hvilke verktøy bruker de for å løse estetiske problemstillinger når de oppstår? Hvilke retningslinjer for estetikk foreligger i lovverk og veiledere, og hva slags praksis er gjeldende for planleggerne? Hvorfor er estetikk i hovedsak tildelt ekspertens bedømmelser uten at man legger ambisjoner om gode medvirkningsprosesser til grunn? Dette er noen av de spørsmålene jeg skal søke å besvare gjennom å utforske estetikktemaet i en planleggingskontekst.

Denne studien vil være en undersøkelse av den rasjonalitet som ligger bak estetiske

bedømmelser og et forsøk på å beskrive og forklare estetikk som begrep og fenomen. Jeg har valgt nevro-vitenskapelige teoretiske betraktninger på estetikk. Jeg vil i sammenheng med denne teorien presentere en medvirkningsbasert arbeidsmetode. De teoretiske betraktningene testes gjennom å se nærmere på et spesifikt case; Risør by på Sørlandet. Jeg vil vise hvordan byen har utviklet sitt estetiske særpreg og peke på noen endringer byen står ovenfor fremover. Caset fortoner seg som en viss testing av teorien som er benyttet i studien.

1.4 - Estetikk og hygge

Flere av problemstillingene deltakerne på medvirkningsmøtet på Bryn pekte på er problemer som også er av estetisk natur. Samtlige mislikte et hus ved en rundkjøringen vest for Bryns sentrumsområde. Stedet er et noe eldre nedkjørt, støvete, og halvt nedbrent industrilokale med bildekk lagret langs nettinggjerdene som omkranser tomten. Flere deltakere viste til kirkegården som frison og grøntareal som en spesielt viktig del av lokalmiljøet. Disse eksemplene er ikke bare funksjonelle, men er også av en viss estetisk art. Det lar seg like godt gjøre å gå tur med hunden langs elven under motorveien eller ved t-banelinjene i området, men det er ikke like *hyggelig*. Den estetiske verdien av de gode områdene på Bryn ble trukket frem gjentatte ganger i datamaterialet og under ordvekslingen som fant sted på møtet. Deltakerne gav en rekke fortellinger om sine opplevelser med landskapet og hvilken grad de opplever hygge. De rangerte sine omgivelser, ikke utelukkende som 'stygt' eller 'pent', men ofte svært konkret med ord og begreper som kan tolkes estetisk. Gamle bilhjul, nettinggjerdene, og forurensende veisystemer ble trukket frem som konkrete negative elementer i landskapet. Grønne lunger og sosiale møteplasser ble trukket frem som positive kvaliteter.

Hvis man ikke har god medvirkning i også estetiske spørsmål kan man stå i fare for gå glipp av tanker, oppfatninger og følelser blant de som skal leve og bruke områdene det planlegges for. Slik kan estetikk bli en ekspertsak. Det kan etter ordlyden i en rekke offentlige dokumenter tyde på at befolkningens bidrag i å bedømme estetikk ikke verdsettes i stor nok grad. Denne praksisen favoriserer eksperten. Problemstillingene og erfaringene fra praksis gjorde meg nysgjerrig på å utforske estetikk i en planleggingssammenheng.

1.5 - Forskningsfelt og tilnærming

Estetikk er et felt som ikke blir viet et spesielt stort fokus i planleggingsperspektiver, til tross for at det er trukket frem som en av et knippe kjerneoppgaver etter Plan- og bygningslovens

formålsparagraf (Lovdata, 2008). Diskusjoner rundt estetikk kan fort tenkes som begrenset til enkeltbygg, fasader, eller 'pynt'. Enkelte kan være av den oppfatning at estetikk i moderne arkitektur er de tingene som blåser av huset hvis det skulle forekomme en orkan, med andre ord estetikk forstått som pynt og overflødighet. Når jeg diskuterer estetikk i denne studien maler jeg med bred pensel, på samme måte som statens nye estetikkdefinisjoner i rapporten Arkitektur.nå. Der man tidligere vurderte estetikk isolert, ser man nå i større grad helhetlig på alt fra gateløp, bystrukturer, veisystemer, gatebelysning, fasader, skala og format, til materialvalg når man omtaler estetikk. I intervjuer med planleggere i Kommunal og moderniseringsdepartementet inkluderte de gatestrukturer, veisystemer og infrastruktur, boligbebyggelse og næringsbygg i diskusjonene knyttet til estetikk. Slik begrenses ikke diskusjonen om estetikk til eksempelvis enkelte typer bygninger eller offentlige steder, men omhandler en vid forståelse av begrepet ment for å ramme helhet og sammenheng fremfor fokus på enkeltobjekter.

Det var en interessant, men noe famlende fase da jeg begynte å gjøre meg kjent med estetikk som fagfelt i praksis og teori. De med kjennskap til planleggingsfeltet uttrykte bekymringer over kompleksiteten i temaet. Hva kan man egentlig skrive om estetikk og planlegging? Er ikke dette et felt for ekspertene? For meg var det viktig å skrive om et tema jeg var oppriktig nysgjerrig på, etter å ha arbeidet med liknende temaer i praksis i bachelorgraden. Det har vært vanskelig å finne tidligere studier og teorier knyttet til temaet. Søk på nett og bibliotekenes databaser gav lite informasjon. Hvis en velger å skrive om en konkret planprosess vil det tilgjengelige stoffet kunne materialisere seg under søk etter tid, stedsnavn, personer, eller begreper. Estetikk som en overordnet faglig diskurs, eller estetikk som en implisitt del av flere planleggingsprosesser, kan være vanskelig å finne offentlige dokumenter eller nyhetsartikler. Det er ofte fokus på utfordringer med estetikk i planprosesser, men begrepene kan ta veldig ulike former. Arkitekter kan diskutere med begreper som kun andre arkitekter har rasjonalitetsinnsikt i, planleggere kan snakke om «flerfunksjonelle byrom», og sivilister om 'kjedelige' eller 'stygge' steder. Alle de nevnte kan omtale samme sted eller prosesser, men med ulik begrepsbruk. Slikt gjør søk etter estetikk vanskelig, i tillegg til at «estetikk» i seg selv er et uformelig og lite konkret begrep som kanskje mangler tverrfaglig fellesforståelse. Søk som «*Planlegging+estetikk*» gir heller ikke spesielt innsiktsfull informasjon eller tilgang til godt kildemateriale. En er nødt til å søke etter saker og følge røde tråder der de viser seg, som eksempelvis personer som uttaler seg spennende om temaet eller spesielle bygg eller områder som har særskilt fokus på estetikk. Estetikk forstås for mange som en del av det å

planlegge våre fysiske omgivelser, men det skrives lite om temaet fra et samfunnsvitenskapelig blikk. Arkitekter og psykologer er de som i størst grad omfavner tematikken, men de bruker til gjengjeld begreper og fagterminologi som er ukjent for de som ikke sitter med samme faglige bakgrunn. Studien går tverrfaglig løs på problemstillingen med fokus på arkitekturfaglige teorier. Løsningen på forarbeidet forløste seg etter tips fra intervjuerespondenter (snøballmetode), så vel som hjelp fra biblioteket på Environmental Design ved University of California, Berkeley under utvekslingstudier i 2015.

Det jeg her omtaler som estetiske teori trekker på sanseforståelse gjennom nevrovitenskap og biologi som grunnlag for menneskets vurderinger av estetikk. Denne teoriretningen begrenser seg heller ikke til enkelte fysiske elementer, men fokuserer på det kognitive og biologiske i bedømmelsen av estetikk i et noe nærmere holistisk perspektiv. Mine teoretiske brillers ståsted er et noe annet utgangspunkt enn de mer kulturelle og relativistiske teorier, som er mer vanlig. Dette er likevel et spørsmål om vektning og hvor grundig en ser, snarere enn polariserte motsetningsforhold. Ulike teorier gir ulik innsikt i temaet. Kulturelle stedsutviklingsteorier vil muligens kunne gi mer inngående analyser som tar hensyn til en større bredde med flere variabler, men de vil mangle samme tydelige fokus på det estetiske slik denne studien fokuserer på.

Jeg tar sikte på å dekonstruere estetikk som begrep og tema med den valgte teorien som bakgrunn. Jeg har lagt vekt på å finne enkelte allmenngyldige måter man kan snakke om estetikk og peke på alternative og bedre måter estetikk kan arbeides med i fremtiden i planleggingsarbeid. Ved å argumentere med teori om biologi i estetikkvurderinger og forskjeller i hvordan befolkning og eksperter vurderer estetikk i del III, ønsker jeg å føre et argument for at eksperten ikke nødvendigvis behøver å fatte skjønnsmessige beslutninger i lukkede planprosesser fordi også befolkningen sanser estetikk, og at man ved større forankring til befolkningen gjennom medvirkningsprosesser kan skape mer vellykkede planleggingsprosesser og resultater. Studien søker å gi et argument for å øke demokratisk legitimitet i estetikkprosesser. Det er likevel ikke et argument for en *erstatning* av estetisk fagkompetanse, men snarere å øke kunnskapsnivå og demokrati i ekspertvurderinger. Estetikk sees i denne studien i lys av planleggernes samfunnsoppdrag og lovpålagte arbeidsoppgaver. Slik sikter fokuset inn mot planleggingsinstitusjonene og kan derved leses som et kritisk blikk på plansystemets praksis rundt estetikkproblemstillinger, fremfor eksempelvis å være et bidrag til generell arkitektur- eller estetikkdiskurs.

1.6 – Kildemateriale

Jeg har konsentrert valget av informanter i planleggingsinstitusjonene ettersom problemstilling er rettet inn mot planlegging. Jeg er opptatt av den offentlige planleggingens rasjonalitet og bedømmelser, funksjoner og praksiser rundt estetikk. Kilder som lovverk og skriftlige veiledere er viktige empiriske bidrag til tenkemåter og praksisforståelse. Noe av kildematerialet i studien er eksempelvis fotografier, kart, arkitektskisser, egne bilder og observasjoner, en rekke skriftlige dokumenter som nyhetsartikler, statistikkrapporter, NOU-dokumenter, lovverk og forarbeider. Jeg har benyttet offentlig tilgjengelige kilder som Statistisk Sentralbyrå, Regjering.no og Lovdata.no, eller via kjente norske medier som Dagbladet, Dagens Næringsliv, eller britiske The Guardian. Henvisninger til medier som de sistnevnte vurderer jeg som de svakeste i kildematerialet. Det er av den grunn lite lagt vekt på medier i stadfesting av fakta, men mer henvist som meningsytringer i det offentlige ordskiftet. Litteratur og teori brukt i studien kan kritiseres på lik linje med all annen legitim vitenskapelig kritikk, så vel som til det øvrige kildematerialet. Jeg er spesielt opptatt av lovverkets ordlyd og praksis knyttet til estetikk sett i forhold til de teoretiske betraktningene jeg har valgt.

1.7 – Tilnæringsmåter

I startfasen av masterstudien ønsket jeg å forske på to mindre tettsteder som var sammenliknbare rent estetisk, nærmere sagt Lom og Risør. Begge tettstedene er små byer med særpreg og til en viss grad uniform bygningsmasse som bærer preg av likheter og harmoni fremfor brudd og kollisjoner. Risør har hvit trehusbebyggelse med saltak og Lom har brun trehusbebyggelse med gress på takene og saltak. Hvordan har disse stedene blitt seende ut akkurat slik? Jo mer jeg undersøkte feltet estetikk og planlegging, jo større forståelse fikk jeg for at dette er felt med sammensatte lokale årsaksforhold og historikk. Det er ikke bare planleggingsprosesser som har båret frem disse tilsynelatende kontrollerte estetiske uttrykkene. De har også historiske og kulturelle forklaringer. Jeg valgte å fokusere på Risør da ett case ville gi tilstrekkelig informasjon og gi overførbar kunnskap.

I de innledende undersøkelsene på feltet benyttet jeg meg av det faglige nettverket jeg har dannet meg gjennom utdannelsen, men også private nettverk. Jeg begynte prosessen å forhøre meg uformelt med en arkitekt og byplanlegger i en større norsk by, og senere og en jurist med

ekspertise på Plan- og bygningsloven. Jeg fikk raskt beskjed fra ulike hold om at estetikk som fagfelt i planleggingsprosesser er komplekst og faglig tungt å vurdere.

Jeg har gjennom intervjuer og dokumentanalyser fått økt forståelse for hvor viktig det er å stille forskjellige spørsmål etter hvor i planleggingens hierarki man befinner seg. Spørsmål til kommuneplan-arbeid vil gi andre svar og kreve andre spørsmål enn de som retter seg til byggesaksbehandling. Planleggere er i tillegg opptatt av lovprosesser og praksis. Min intellektuelle akademiske og kanskje noe teoretiske tilnærming til estetikk kan befinne seg i en viss konflikt med den realismen og erfaringene som råder blant planleggere i arbeid med estetiske problemstillinger i praksis. Dette har også preget arbeidet med intervjuguiden i forkant av intervjurundene.

1.8 - Forskerrollen og kritisk blikk

Jeg har hovedsakelig benyttet meg av semistrukturerte intervjuer og dokumentanalyse i denne studien. De intervjuede respondentene har i størst grad vært profesjonelle aktører innenfor plansystemet. Det er stor grunn til å anta at informasjonen de har bidratt med har vært av en profesjonell art og i mindre grad uttrykk for personlige følelser og meninger. Et mindretall av intervjuene har vært med respondenter og funnet sted utenfor profesjonell rollesammenheng. Samtlige ble opplyst om at de ville bli anonymisert og at informasjonen ville bli lagret passordbeskyttet. Estetikk er kanskje ikke et særlig følsomt tema å forske på som krever nøye anonymisering, men Risør er en liten by der rykter sprer seg fort slik at sterke meninger fort kan skape relasjonsproblemer dersom man uttaler seg i sterke ordelag. Etisk sett har det vært et poeng for meg å være ryddig i håndteringen av mine data på en sikker og anonymisert måte i forhold til respondentene fra lokalmiljøet.

I mine intervjurunder fant jeg etter hvert mye av de samme svarene. Enkelte typer informasjon ble etter hvert gjengangere og spørsmål med ulike innfallsvinkler fikk relativt like svar. Jeg anså det som hensiktsmessig å ikke søke videre for å få gjentatt informasjonen ytterligere når jeg hadde kommet til dette nivået. Jeg fant etter hvert en viss reliabilitet i materialet ettersom gjentatte spørsmål til ulike aktører gav tilnærmet like svar (Schieffloe, 2003:84). Jeg vurderer mine data for å ha relativt god validitet og etterprøvnbarhet innenfor tematikken basert på de kildene som er brukt, både gjennom intervjuer og i dokumentene som er benyttet. Kildene baserer seg i stor grad på offentlig tilgjengelig informasjon. Det er etter nøkkelinformantens roller grunn til å vurdere informasjonen fra spesielt KMDs eksperter og

Risørs planlegger som av en profesjonell art. Ekspertene forholdt seg ryddig og profesjonelt til problemstillingene og tematikken og reflekterte fritt innenfor de rammene de er gitt som profesjonelle aktører med offentlige roller å forholde seg til.

Den minste delen av empirien i studien, er et intervju materiale med et tilfeldig utvalg lokale innbyggere i Risør. Her kan man være kritisk til forskerrollen. Alt fra spørsmål i intervjuguiden til informantenes fortolkning av meg som forsker og det å bli forsket på, kan kritiseres på flere måter. Det er kanskje ikke veldig stor grunn til å anta at andre forskere ville kunne fått andre svar enn meg, men det er en feilkilde man bør være oppmerksom på. Slik har denne delen av empirien kanskje svakere gyldighet enn intervjuer av profesjonelle aktører.

Det er i studien elementer av forskerens egne tolkninger, og det er et sentralt poeng å reflektere over forskerens rolle i å tolke og sammenlikne kildene. Alvesson og Sköldbberg beskriver i boken «*Reflexive Methodology*» at all vitenskap i utgangspunktet er en fundamentalt fortolkende prosess (Alvesson & Sköldbberg, 2009:11). De mener at man skal være kritisk til objektivitet og nøytralitet. Vitenskap må sees med kritisk blikk med henblikk på politikk og ideologi. Det kan tenkes at det eksisterer feilmarginer i måten jeg vektet informasjon, fortolker og parafaserer informasjon, og gjengir materiale slik jeg forstår det. Her har det vært sentralt for meg å være ryddig i kildehåndtering og siteringer.

1.9 - Nøkkelinformanter

Det er tre sentrale intervjuer i denne studien. Et ekspertintervju med tre planleggere fra Kommunal og moderniseringsdepartementet, et dyptgående og noe lengre intervju med en arkitektur- og byutviklingskritiker, og et intervju med en lokal planlegger. Det er i tillegg en håndfull mindre intervjuer med tilfeldige innbyggere i Risør som vil inngå som eksempler under teoretiske betraktninger i del III. Spørsmål og svar i intervjuene forekom i ulik rekkefølge og i et fåtall tilfeller også en litt annen kontekst enn slik det presenteres i teksten i denne studien.

Det har vært et poeng å ikke få for mange intervjuer slik at jeg hadde havnet i en situasjon Brinkmann og Tanggaard beskriver som å «*drukne i materiale*» (Brinkmann og Tanggaard, 2012:21). De intervjuene som er utført tjener et formål etter plassering i planhierarkiet, i

maktstrukturer, roller og kritikk, og i forhold til å skissere alternative tanker knyttet til medvirkning og empiriutvikling etter teoretisk blick for utvidet kunnskapsbase bak ekspertvurderinger.

2 – Intervjuene

2.1 - Erling Okkenhaug

Jeg ble tipset om «Sørlandsrefseren» på NRK nett-tv (NRK, 2013). I Risør skulle det vise seg at det har utspilt seg en spesielt konfliktfylt planprosess i løpet av de siste årene ute på en halvøy utenfor sentrum kjent som «Holmen». Samfunnskritikeren Erling Okkenhaug har vært i sentrum av denne dokumentaren. «Sørlandsrefseren» Okkenhaug er kritisk til arkitektur og estetikk i hele planprosessen angående nye Holmen i Risør, og hevder at maktstrukturer og mer eller mindre lukkede politiske prosesser har funnet sted. Et naturlig utgangspunkt i intervjurundene var å begynne med nettopp Erling Okkenhaug og for å forsøke å få i gang en snøballeffekt gjennom hans synspunkter og informasjon samt tilgang til hans profesjonelle nettverk. I metodisk sammenheng fungerte filmen «Sørlandsrefseren» og intervjuet med Erling Okkenhaug som et fruktbart utgangspunkt for å dykke ned i feltet, og inspirerte til nye intellektuelle innfallsvinkler. Det ga en del empiriske data å feste diskusjonen om estetikk på. Mitt første intervju med Okkenhaug strakk seg ut over flere timer og inneholdt semistrukturerte deler og mer formelle spørsmål under opptak, så vel som lengre uformelle innledende og avsluttende samtaler. Intervjuet med Okkenhaug gir innpass inn i et miljø av opponerende arkitekter og samfunnskritikere som stiller grunnleggende spørsmål til etablerte forståelsesmåter til arkitekturen og byenes estetiske utvikling. Det er en viktig kritisk stemme i Risørs byutvikling, til medvirkningsbasert kritikk av planlegging, og til øvrige estetikk- og byutviklingsdebatter.

2.2 - Kommunal- og moderniseringsdepartementet

Mitt andre sentrale intervju var med nøkkelinformanter fra planleggingsavdelingen i KMD. Som et metodisk poeng benyttet jeg en rekke av de samme spørsmålene i forskjellige intervjuer for å kunne danne et visst sammenlikningsgrunnlag mellom informantenes svar. Eksempelvis kunne svar knyttet til sammenhenger mellom estetikk og økonomi fra ulike informanter sammenliknes ved at de fikk noen av de samme spørsmålene. Da jeg arbeidet med intervjuguiden for KMD var jeg opptatt av å stille spørsmål som fokuserte på

forståelsesmåter og arbeidsmetoder knyttet til estetikk ettersom jeg henvendte meg til øverste planmyndighet i Norge med ansvar for å jobbe med dette. Det faglige nivået i diskusjonen som fulgte holdt høy standard og bar preg av å nøste opp i en del grunnleggende tenkemåter og måter å håndtere estetikk på i planlegging. Jeg hadde i forkant fortalt at jeg var mer interessert i å høre hvordan man tenkte rundt estetikk enn nødvendigvis å svare på et strengt sett med spørsmål. Til tross for mitt åpne utgangspunkt fikk jeg stilt mange av de tyngste og mest kompliserte spørsmålene og fikk tilfredsstillende svar med komplekse diskusjonsrunder i intervjuenseansen, ikke minst når det gjelder sammenhengen mellom estetikk og økonomi.

2.3 – Risør

Mitt første møte med Risør var i sammenheng med intervju av Samfunnsplanlegger Sigrid Hellerdal Garthe fra kommunens planavdeling – det tredje sentrale intervjuet i studien. I intervjuet forklarte og beskrev Hellerdal Garthe både styrker og svakheter i Risør på en faglig og åpen måte. Hun fortalte om problemområder som lav befolkningsvekst, svak økonomisk vekst og stagnasjon. Disse la noen grunnleggende faglige rammer for forståelse før vi gikk videre løs på noen av Risørs estetiske utfordringer. Etter en times intervju gikk vi til fots rundt i sentrum forbi kriker og kroker gjennom den hvitmalte trehusbyen mens Hellerdal Garthe forklarte hvilke tiltak kommunen har gjort og hvilket fokus som er viktig i det arbeidet. Vi gikk gjennom den eldste bydelen, gjennom bilfrie nabolag med små gangstier, opp mot høyeste punkt i landskapet og kikket ut over de hvite trehuskvartalene fra det gamle branntårnet. Intervjusituasjonen beveget seg fra en stillesittende spørsmåls- og diskusjonsrunde til en nesten deltakende observasjon. Vi endte opp i et portrom kalt den «hemmelige hagen» der kommunen har kjøpt opp tomt og bearbeidet arealet på dugnad for å åpne rommet opp til publikum og skape liv i byen. Jeg følte jeg fikk innblikk i hvordan livet leves i Risør, over hvilken plass det estetiske har for befolkningen og «byens sjel», og ikke minst erfaring med hvordan kommunen arbeider med byen ved å fysisk trække gjennom landskapet underveis i intervjuet sammen med nøkkelinformanten.

Del I

I første del vil jeg presentere intervjuet med ekspertene fra Kommunal – og moderniseringsdepartementet og byutviklingsaktivist Erling Okkenhaug. Disse danner sammen enkelte knagger å henge estetikkforståelse og kritikk på, samt noen kontraster til temaet fra forskjellige perspektiver.

3 - Kommunal og moderniseringsdepartementet

Likt som for de fleste andre planleggingsoppgaver er estetikken underlagt et myndighetshierarki. Øverst i planhierarkiet står Kommunal og moderniseringsdepartementet, en sentral statlig aktør. Tidligere var denne posisjonen i planhierarkiet tildelt Miljøverndepartementet (MD) og inneholdt mange av de samme funksjonene. Derfor krysser offentlige dokumenter navn og opphav mellom MD og KMD. Kommunene står relativt fritt gjennom lokaldemokratiets selvstyre til å vurdere og fatte vedtak knyttet til estetikk, til tross for at frittstående estetikkregler er fjernet slik at disse nå ivaretas gjennom plan- og bygningsloven. Spesielt konfliktfylte saker som ikke løses lokalt eller regionalt på fylkesnivå vil i siste instans ende på bordet hos departementet for endelig behandling. Statens rolle er å være øverste autoritet innen planlegging, men også å fungere som en toneangivende og veiledende støtteaktør og ressurscenter for kommunene. I KMD sitter det ekspertkompetanse med lang erfaring på feltet. Jeg var av denne grunn interessert i å lytte til hva ekspertene mente om estetikk. Flere av ekspertene i KMD har arbeidet i Miljøverndepartementet tidligere og har jobbet tett med sentrale veiledere for den rådende estetikkforståelsen i planleggingssystemet.

3.1 - Store spørsmål rundt estetikk – og noen svar

I forkant av intervjuet med KMD hadde jeg mange spørsmål som jeg ikke fant svar på i tradisjonell planleggingslitteratur. Hva var egentlig estetikk, og hvordan skulle man egentlig planlegge rundt slike problemstillinger? Etter å ha lest Plan- og bygningsloven og forskrifter satt jeg med inntrykket av at estetikk er fremhevet som et av noen få sentrale hovedpunkter i loven da de står tydelig beskrevet i formålsparagrafen. Estetikk er også trukket frem i blant annet statens arkitekturmelding «Arkitektur.Nå» (Kultur- og kirke departementet, 2009) som en viktig oppgave. Det er vanskelig for en som ikke har arkitekturfaglig bakgrunn å enkelt skulle lese seg opp på hva estetikk dreier seg om uten kompetansen som er nødvendig for å vurdere med faglig skjønn. Likevel ville jeg forsøke å stille noen forhåpentligvis relevante spørsmål om temaet til ekspertene. Intervjuet med planleggerne på KMD fungerte som både

en generell døråpner i form av økt kunnskap, og verdifull innsikt om tenkemåter knyttet til estetikk og planleggingsmetoder. Jeg var i tillegg opptatt av å få innsikt i statens rolle for å plassere estetikkoppgaver hierarkisk i planleggingssystemet.

Ekspertene fra planavdelingen i Kommunal og moderniseringsdepartementet jeg intervjuet var arkitektene Einar Lunde, Øyvind Aarvig og Ellen Husaas. Lunde kunne på sin side fortelle om sin bakgrunn fra både KMD og Miljøverndepartementet der han har jobbet med estetikk. Deriblant arbeid med en sentral estetikkveileder i MD fra 1997 (Ellen de Vibe, 1997), og senere foredragsvirksomhet knyttet til denne. Lunde trakk også frem arbeid med byggeskikkproblematikk for offentlige bygg i Alta kommune på slutten av 1980-tallet som verdifull erfaring. Ellen Husaas har jobbet som arkitekt for det private i Snøhetta arkitektfirma samt i egen virksomhet, mens Øyvind Aarvig på sin side har jobbet i ulike lederstillinger som planlegger Vestby og Fredrikstad kommune, samt i det private næringslivet som arkitekt på 1980-tallet og senere Miljøverndepartementet. Aarvig trakk frem ulikt arbeid med estetikkspørsmål for gamlebyen i Fredrikstad som viktig for sin kompetansebakgrunn for estetikk. Både Aarvig og Lunde har jobbet i Miljøverndepartementet før overgangen til Kommunal og moderniseringsdepartementet fulgte etter regjeringsskiftet i 2013, mens Husaas på sin side har sin faglige erfaringsbase i større grad fra det private som utøvende profesjonell arkitekt.

3.2 - Historisk utvikling og ulike politiske ideologier

Einar Lunde skisserte hvordan utviklingen av planleggingssystemet har fulgt samfunnets politiske og ideologiske trender i tiden. Måter å vurdere og å arbeide med estetikk innenfor planleggingsfeltet har også blitt preget av de styringsideologiene som har vært rådende i sin samtid. Liberalismens inntog i politikken på 1980-tallet slapp til det individuelle og det private i større grad enn på 1960-tallet da statlig styring stod sterkere, både i tro og praksis. Lunde mener det over tid har vært visse kontraster i hvordan man i byråkratiet har vurdert og handlet med estetikkproblemstillinger etter faglige diskurser og styringsprinsipper i forskjellige perioder. Det har ikke vært en lineær utvikling på feltet, men heller en rekke ulike retninger som kanskje kan sies å ha strukket seg mot aktuelle idealer rådende i tiden. Lunde forklarer hvordan man på 1960-tallet hadde en annen forståelse av arbeidet med estetikk og demokrati enn det man har i dagens planleggingssystem:

Einar Lunde:

«Hvis vi går tilbake til 60 og 70 tallet, da plan- og bygningsloven ble fornyet i 1965 og i mye større grad plukket ut planverktøyet, så var det enkelte instanser som var veldig tydelig ute med å komme med anbefalte normer for god arkitektur, god fargebruk. Ett var faktisk det som den gang het 'fargerådet', tror jeg? De kom med anbefalte farger på hus i fjellområder og innland og ved kysten. Og det førte til at det ble faktisk laget en del reguleringsplaner hvor man faktisk fargesatte og bestemte egentlig innenfor visse rammer hva slags farger både tak og vegger på hus skulle ha, eller hva slags gjerder man skulle ha mellom tomtene. Det var ganske utbredt faktisk på 60 tallet. Jeg tolker det på en måte som fagmenneskenes positive forsøk på å også styre omgivelsesutformingen når det gjaldt bygninger og tilhørende elementer.»

Lunde utdyper hvordan denne endringen førte til at folk i større grad enn før fikk lov til å bestemme selv og hvordan denne liberaliseringen har medført at det offentlige jobber med estetikk på en noe annen måte nå enn tidligere. Lunde beskriver fremveksten av «*kreative og selvbevisste arkitekter*» på 1980-tallet som hadde vanskeligheter med å forholde seg til de reguleringsbestemmelsene som krevde at hus eksempelvis skulle tilpasse seg 'den rådende bebyggelsesformen i et område'. Slik beskriver Lunde hvordan liberaliseringen av planleggingssystemet hatt en konkret endring i måten estetikkutviklingen styres.

Fokuset på estetikk havnet tydeligere på agendaen i etterkrigstiden som et direkte resultat av mange raskt oppbygde miljøer med lav estetisk kvalitet. I nyere tid har estetikken igjen blitt viet ny oppmerksomhet i planleggingssystemet. Ellen Husaas trakk frem rapporten «*Arkitektur.nå*», der tretten departementer har gått sammen for å skrive en felles rapport for statens syn på arkitektur og estetikk. Husaas beskriver og siterer rapporten for hvordan den var et forsøk på å løfte estetikk og arkitekturforståelsen i systemet. Rapporten beskriver hvordan regjeringen ønsket å løfte arkitekturen og at det nå er behov for en ny og mer helhetlig arkitekturpolitikk. Rapporten argumenterer for hvordan bygninger, byer og tettsteder møter nye utfordringer knyttet til klimaendringer, vekst og transformasjon, og derav et økende behov for ny kunnskap lokalt, nasjonal, og internasjonalt.

3.3 – Estetikksyn

Bedømmelsen av estetikk er også avhengig av hva slags overordnet syn man har på tematikken. Statens syn på estetikk står tydelig beskrevet i rapporten Arkitektur.nå. Den forteller at *«arkitekturfeltet er komplekst og sektorovergripende. Regjeringens arkitekturpolitikk legger til grunn en bred definisjon av arkitekturbegrepet»* (Kultur- og kirkedepartementet, 2009). Staten mener videre at dette omfatter i vid forstand alle menneskeskapte omgivelser. Begrepet favner bygninger og anlegg, uterom og landskap. *«Det handler om enkeltbygg og bygninger i samspill, om helheten i byer, tettsteder og landskap. Denne brede definisjonen gjør at en betydelig del av statens sektormyndigheter blir viktige aktører i arbeidet for å fremme god arkitektur»* (Kultur- og kirkedepartementet, 2009).

Ellen Husaas:

«Både når det gjelder arkitektur og kulturminner har man gått fra å tenke objekt til å tenke områder og landskap. Så man har på en måte sonet seg ut, ikke sant. Før var riksantikvaren bare opptatt av dørklinker og sånn, men nå er det mer helheten den står i. (...). Det har gått fra objekt til område».

Estetikkdefinisjonene i rapporten viser tydelig hvordan man fra statens side maler med en bred pensel i forståelsen av og synet på estetikk. Det er her et sentralt poeng hvordan estetikk ikke lenger er snakk om enkelte mindre objekter som fasader og dørklinker, altså mindre detaljer i bygg og landskap, men snarere at estetikksynet har økt til å nå omfatte estetikk på en mer sammenhengende måte. Husaas beskriver hvordan dette bringer med seg et økt fokus på det helhetlige, det som omfavner harmoni og sammenheng mellom bygninger fremfor detaljer og enkeltobjekter. Rapporten fremhever hvordan en slik bred definisjonen gjør at en betydelig del av statens sektormyndigheter blir viktige aktører i arbeidet for å fremme god arkitektur.

Husaas utdyper:

Ellen Husaas

«Der handler det om tverrfaglighet. At Samferdselsetaten kan ikke gjøre en ting og de som sitter på bygningssiden gjøre noe annet. Du må snakke sammen for å få de gode løsningene. Så der ligger jo utfordringen».

3.4 – Vekstprosesser

Hvilke estetiske problemstillinger fører vekst og nedgangstider med seg? Utviklerstyrt byutvikling er det noe planleggingsdiskurs rundt og planleggingen blir i økende grad markedsrettet (Aarsæther et.al, 2013). Samtidig er det stor vekst om dagen med Oslo som Europas raskest voksende by. Er det mulig å tenke seg at det kan skje en endring i hvordan vi tenker estetikk dersom veksten stanser opp? Eksempelvis kan en på Fornebu i Bærum kommune se at den gamle flyplassen bygges ut i stor skala av et fåtall utbyggerne med kapitalmakt til å ferdigstille slike større prosjekter. Tidligere bygget man i mindre skala og med flere utbyggingsaktører. Ikke minst er dette også tydelig på selve Fornebu der de eldre områdene på halvøya stort sett har småhusbebyggelse. Har dette forandret litt hvordan man tenker estetikk i form av skala og format? Jeg var interessert i å luften problemstillingen for ekspertene i departementet for å høre hvilke refleksjoner de gjorde seg rundt problemstillinger knyttet til nedgangstider og estetikkutvikling.

Øyvind Aarvig:

«Jeg tror du er inne på noe helt reelt her altså. Fordi estetikkynet er jo ikke uavhengig av samfunnsutviklingen. Det er klart at det vil bli påvirket av utviklingen i samfunnet, både når det gjelder stilretninger og hva man synes er greit av tett og høyt og massivt».

Husaas tok videre opp tråden med Fornebu og forklarte hvordan dette er et eksempel på en ideell plan hvor man har ivaretatt grøntstruktur som en stjerne i landskapet. Man har blant annet implementert bærekraftperspektiver ved å tidlig sikre vanntilgang i alle former som en ressurs for de som bor der. I etterkant av å ha spikret en slik grunnstruktur i planen har de store utbyggere lagert sine kvartaler relativt fritt, men da med frihet innenfor visse rammer og struktur. Til tross for de positive aspektene ved en slik type plan har jo ofte ikke kommunen så mange forhandlingskort lengre, mener Husaas og legger til at man kan miste kontroll over hvordan ting faktisk blir.

Ellen Husaas:

«Utbyggere skal tjene penger og slik modererer det private de arkitektoniske kvaliteter deretter. Estetisk kvalitet skrelles av for at fortjenesten skal bli høyere. Og så får du; hva er godt nok for markedet? Hva er godt nok for at vi skal få solgt dette? Det er jo en sånn dynamikk over alt. Om du kan endre det, det vet jeg ikke? Hvis folk er villige

til å betale mer for sånne ting, så kanskje ja. Det er veldig markedsorientert, boligbebyggelse, den bransjen der».

3.5 - Det moderne og det tradisjonelle

Det er likevel ikke gitt at høy vekst og andre typer bygninger enn de som gjerne kan beskrives som «tradisjonelle» i kontrast til de «moderne» ikke innehar estetisk kvalitet. Endringer er også en del av vekstprosesser, men endringer er ikke alltid populært. Det tradisjonelle, det man er mest vant til, er lett å anse som det som har høyest kvalitet. Lunde forklarer hvordan kopiering er et grunnleggende element i de intuitive verktøyene folk bruker når de tenker estetikk, og eksemplifiserer videre med hvordan garasjer gjerne tiltenkes som en mindre kopi av hovedhuset. Aarvig utbroderer rundt vekstprosesser og konjunkturers funksjon for estetikkutvikling:

Øyvind Aarvig:

«Jeg tror det er noen sånne psykologiske mekanismer som trer i kraft. Hvis du bor i et idyllisk hus ute i skogkanten, også kommer det et svært prosjekt som ødelegger det der. Da greier du ikke se det estetisk fine i det bygget, selv om det kan være aldri så fint og vinne internasjonale arkitekturpriser for den saks skyld.»

- Så man må se større, da?

«Ja, jeg tror du må se det i en samfunnssammenheng. Altså, du må se situasjonen, ulike situasjoner – situasjonsbetinget, og da er det også avhengig av samfunnsutviklingen.»

3.6 - Hva er estetisk kvalitet?

Det kan være vrient for en uten faglig kompetanse å forstå de begrepene som brukes for å beskrive estetikk. På direkte spørsmål om hva «estetisk kvalitet» egentlig innebærer nevner planleggerne raskt «struktur» som et sentralt element i byplanleggingsarbeid. Øyvind Aarvig trekker frem kvartalstruktur som det man ofte kjennetegner som en god estetisk grunnstruktur i urbane områder. Problemene med å sikre god nok estetisk kvalitet i byområder oppstår når man mister tap av en slik god grunnstruktur som byggene står i.

Øyvind Aarvig:

«Jeg vil si at dette med struktur er veldig viktig. For det er ofte mye viktigere enn takbruken og materialbruken, eller i hvert fall hvis strukturen er feil er det vanskelig å rette opp det med fine materialer. I en bysituasjon har vi tradisjonelt dette med kvartalsstrukturen. Så ser vi da i mange byer den bli ødelagt. Man bryter opp den strukturen og da kan det lett bli kaos hvis man ikke har noe veldig positivt og nytt å erstatte det med».

3.7 - Faglighet og skjønn

Planleggerne påpeker at en viktig måte å sikre helhetlig utvikling og sammenheng mellom bygninger er å benytte seg av fagkompetanse som er trent i å ivareta nettopp dette. Ekspertene med kompetanse til å vurdere estetikk utover det rent subjektive gir en mer treffsikker objektiv behandling av slike spørsmål enn de som baserer seg på følelser uten erfaring og utdannelse innen feltet. Et spesielt trekk ved estetikkenes fagfelt i planleggingssystemet er likevel ekspertens hegemoniske posisjon. Dette beskrives gjerne gjennom begreper som 'fagvurderinger' og 'skjønn'. Planleggerne i KMD trakk på sin side også frem ekspertens sentrale posisjon og funksjon i estetikkvurderinger. Ellen Husaas forteller om hvordan faglig kompetanse er mangelvarer i kommunene. Mange kommuner mangler kompetent arbeidskraft på estetikk, da ofte i form av arkitekter. Dersom kommunene skal være flinke på å jobbe med estetikk må de ha kompetente ansatte. I en diskusjon relatert til detaljregulering og utformingsbestemmelser som styringsverktøy for å sikre estetisk kvalitet utdyper Husaas noen ytterligere tanker om ekspertens rolle:

Ellen Husaas:

«Hvordan sørger vi for at vi får gode, altså estetisk gode steder? Det er veldig komplekst. Du kan ikke bare se på takvinkler så blir det estetisk, eller bare se på farger så blir det estetisk, for det handler om romlighet, det handler om tradisjon, det handler om skala. Det handler om kontrast, ikke sant. Det er så utrolig mangefasettert. Så jeg tror du nesten skal være utdannet for å kunne forvalte det estetikkbegrepet skikkelig. (...) Nå vet vi jo at tyve prosent av kommunene har fagkompetanse, plankompetanse. 80 prosent har ikke det i planjobbene. Og da er det enda færre arkitekter inne der med estetisk kompetanse».

Aarvig utdyper ytterligere rundt ekspertens rolle i det prosessuelle knyttet til skjønnsvurderinger. For hva er vel egentlig en god nok begrunnelse for å avslå noe når det gjelder estetikk? Det er faktisk ikke så mye som skal til, mener Aarvig. Man må vite at man har et faglig skjønn på en eller annen måte for at fylkesmannen skal akseptere et slikt vedtak. Dersom begrunnelsen er for svak så kan fylkesmannen velge å oppheve vedtaket og henvise til at skjønnsvurderingen ikke er godt nok argumentert. Aarvig mener likevel å ikke ha hørt at det har vært spesielt mange slike saker de siste 10-15 årene, men at det var en periode på 1990-tallet der kommunene manglet virkemidler og kompetanse i estetikkvurderinger slik at enkelte vedtak ble omgjort på fylkesnivå på grunn av for svak skjønnsmessig argumentasjon i vurderingene. I dag er situasjonen dog noe annerledes og man ser lite av den typen prosesser og konflikter som på 90-tallet, ifølge planleggerne.

Husaas forklarer hvordan det finnes mange retninger innen estetikken, hvordan hver tid også har sin estetikk. Det krever noe mer av planleggerens ekspertise og skjønnsmessige vurdering å se utover sin epoke og de rådende idealer i tiden, for slik å se sammenhenger og arbeide målrettet, mener Husaas. Arkitektkonkurranser er en annen måte man også kan sikre faglighet i estetiske vurderinger som metode.

Ellen Husaas:

«Det med å skrive «man skal ivareta estetiske kvaliteter», det tenker jeg er opp til også et skjønn. Hvordan ivaretar man det? Jo, man henter inn de beste faglige ressursene, de man har tro på. For eksempel, hvordan jobber man med estetikk, jo man inviterer til en arkitektkonkurranse for eksempel, jobber med prekvalifisering av team, også kanskje man på det grunnlag også velger en type estetikk man vet sånn cirka hva man får i den andre enden. For kommuneplanleggerne sitter ofte ikke med 'utformingsbiten', men de kan legge premissene for hva de er ute etter.»

3.8 - Estetikkverktøy og forståelse

I løpet av min undersøkelsesfase på estetikkfeltet merket jeg meg at det ofte i offentlige dokumenter og veiledere var mye fokus på «verktøy». Ulike verktøy kommuner kan benytte seg av for å arbeide mer konkret med estetikk, mye fordi det er et komplisert felt som det krever faglige ressurser å være trygg på. Etter å ha oppfattet estetikkverktøy som relativt tungt vektet i metoder for å tenke og arbeide praktisk med estetikk valgte jeg å vie en god del oppmerksomhet til dette i mine spørsmål til planleggerne i KMD. Hvilke verktøy og

virkemidler er finnes og brukes? Det er her viktig å poengtere at Plan- og Bygningsloven i seg selv det viktigste verktøyet man har for å jobbe med estetisk kvalitet, påpeker Øyvind Aarvig.

Ellen Husaas trakk innledningsvis frem Den Europeiske Landskapskonvensjonen Norge ratifiserte i 2001 som et eksempel på et verktøy det er mulig å bruke i estetikkprosesser. Konvensjonen fastsetter at Norge forplikter seg til å skape gode landskapskvaliteter, sikre utdanning og fremme kunnskap om feltet, skape økt bevissthet rundt tematikken, og sist men ikke minst fastsetter den at en viss medvirkningsforankring er en nødvendighet som kunnskapsgrunnlag. Konvensjonen legger til rette for det man kaller «hverdagskvaliteter» i landskap.

Ellen Husaas:

«Den er veldig spennende, også i forhold til estetikk på den måten at dens mål er å sikre hverdagskvaliteter i det folk selv opplever som hverdagskvaliteter i landskapet. Den har vært brukt av statens veivesen for å ivareta kvaliteter i veilandskapet, blant annet i arbeidet med alléer og det å utvikle nye. Så du kan også bruke den konvensjonen som et sånt utviklingsverktøy. Og, ved at det ikke er ekspertene som skal definere hva som er kvalitet og hva som er verdifullt, men at du skal lytte til folk. Så det er et 'bottom-up' perspektiv på det. Så det er veldig interessant».

Moderne planleggingsverktøy for å styre utvikling i et markedsorientert samfunn kan være å gå foran som et godt eksempel i det offentlige og slik styre den estetiske utviklingen indirekte. Et verktøy planleggere kan bruke for å ivareta estetisk kvalitet, som for øvrig også er trukket tydelig frem i Miljøverndepartementet estetikkveileder (Ellen de Vibe, 1997), er funksjonen av offentlig debatt. Veilederen oppfordrer til å legge til rette for kreative måter å inngå i debatt for å møysommelig behandle både detaljerte og overordnede spørsmål knyttet til estetikk (Ellen de Vibe, 1997:8). Einar Lunde trakk frem Brumunddal, et tettsted der debatten i aviser og lokalmiljøet har nådd en viss temperatur rundt de tiltenkte planer om hotelldrift og signalbygg i sentrum. Det opprinnelige forslaget ble fremmet av en grunder med lokal tilknytning, ifølge Lunde. Forslaget skapte noe politisk entusiasme, men det konkrete bygget mener Lunde var en bygning som liknet noe fra Las Vegas i større grad enn Brumunddal, med karnapper og søyler. Bygget var tiltenkt å skulle være 25 etasjer høyt. Debatt legger til rette for at meningsytringer selv uten å ha makt eller penger investert saken.

Einar Lunde:

«Det så jo ikke ut, men det favnet liksom om politikerne som idé og det var en lokal kar som hadde kommet med det, da. Nå har kommunen solgt tomten til Arthur Buchardt som i avisen her om dagen presenterte Norges, eventuelt verdens, høyeste trebygg. Han tok tak i dette med innlandets naturgrunnlag og sa 'nei, dette skal vi bygge her'. Så hadde han laget et bygningsarrangement med fire bygg hvor ett av dem var på 16-17 etasjer og 60 meter høyt. Men, det så egentlig veldig ålreit ut for å si det sånn. Det som var det interessante da var at det kom et leserinnlegg i avisen her om dagen som kommenterte disse her to mot hverandre, som var et sånt lite røst fra folkedypet som faktisk tok poenget til Arthur Buchardt. I motsetning til dette Las Vegas-liknende drømmegreiene som forrige mann hadde laget. Det viser seg at det er faktisk noen som er litt tematikken bevisst, om ikke i folkedypet så i hvert fall i den offentlige debatten. Så det går an å ha litt tro på at ting kan bli bedre».

Lunde trakk i tillegg frem arbeidet med byggeskikkproblematikk for offentlige bygninger i Alta kommune på slutten av 1980-tallet. I Alta ble det der bestemt at kommunen skulle aktivt arbeide med å ivareta estetikk og lokalt næringsliv. Derav ble det bestemt at offentlige bygg skulle utsmykkes med lokal skifer fra et steinbrudd i området. Dette er et eksempel på hvordan det offentlige går foran som eksempel for det private, og som metode for å jobbe med estetikk, noe som også er tydelig etter Miljøverndepartementets estetikkveileder (De Vibe, 1997).

Planleggerne ved KMD fortalte hvordan estetikkveiledere til stadighet blir etterspurt i kommunene. Slike veiledere er eksempler på verktøyer som gjør det enkelt og forståelig å arbeide med et felt som er komplisert og faglig vrient. Aarvig trakk frem Husbankens «Byggeskikksirkel» som et eksempel på et godt estetikkverktøyer som kommunene gjerne kan bruke. Det sentrale i Byggeskikksirkelen for kommunalt arbeid med estetikk er å ha et verktøy der en kan begrepsfeste problemstillinger av estetisk natur. Aarvig forklarer hvordan denne er spesielt aktuell dersom man som ikke-fagmann skal sette ord på ting og plassere i kategorier.

Øyvind Aarvig:

«Det er jo helt klart et konkret verktøy som man kan bruke som et hjelpemiddel for å vurdere estetikk hvor det er begreper du kan bruke hvis man da som ikke-fagmann kommer inn og skal prøve å sette ord på ting, prøve å kategorisere ting, og også som et hjelpemiddel for å vurdere det i en saksfremstilling for behandling, kommunal behandling for eksempel, eller i forbindelse med klagesaker hvor man ønsker å avslå noe fordi det er for dårlig.»

På den andre siden vurderer Lunde det for å være lite bruk av estetikkveiledere i praksis. Lunde mener de verktøyene som eksisterer gjennom lovverket i prinsippet greie, men at de brukes ikke systematisk. Lunde beskriver hvordan samfunnet er blitt såpass liberalistisk markedsorientert at en estetisk innfallsvinkel og bruk av estetikkverktøy i planleggingsarbeidet ikke fungerer godt nok i praksis. Han mener estetikkveiledere og tilsvarende verktøy er veldig positive virkemidler i planleggingsapparatet, men at det gjerne viser seg å være vanskelig å bruke i praksis. Lunde mener det er prisverdig at eksempelvis Husbankens «Byggeskikkssirkel» revitaliseres med jevne mellomrom og at det er lages estetikkveiledere, men føler samtidig også at fokuset på dette de siste ti- femten årene har vært for liten. Aarvig presiserer hvordan hans erfaringer tilsier at det er mange kommuner som gjerne vil ha hjelp, eller hjelpemidler, slik at de har noe å forholde seg til.

Øyvind Aarvig:

«Fra min praksis i Fredrikstad kommune opplevde jeg at mange lokale byggmesterne som bygde masse eneboliger blant annet, de var egentlig veldig sugne på å få litt kunnskap altså, eller i alle fall for få noe å holde seg til. For dem, eller mange av dem i hvert fall, var dette her et veldig vanskelig felt. Når de opplevde å få et nei eller betingelser i et vedtak om at de måtte endre på huset så, ja, de så akkurat ut som du gjør nå [peker på forskeren], et stort spørsmålsteget. Det som var veldig fint med den byggeskikkssirkelen som er relevant i forhold til det du sa Einar [henviser seg til Einar Lunde], er jo det at den sa ikke det at det 'skal være tilpasset omgivelsene', men at det er forskjell på kvalitet. Den innførte begrepet positiv og negativ kontrast. Altså, kontrast kan gjøres på en god måte og en dårlig måte. Den innførte flere nyanser i måter å se det på».

3.9 - Departementets roller

KMD har en rekke roller som planmyndighet på statens vegne. En av de viktigste i rollene er knyttet til estetikk i arbeid med plan- og bygningsloven. Aarvig forklarer hvordan dette lovverket har den viktigste plassen i et slikt perspektiv. Han legger til hvordan det i prosessene rundt revideringen av lovverket i 2008 var en selvfølgelig diskusjon rundt estetikkbestemmelsene. Det endte opp med at «*estetisk utforming av omgivelsene*» (Lovdata, 2008) kom inn i formålsparagrafen, og at det i byggesaksdelen har fått befestet bestemmelser som går på visuelle utforminger og arkitektonisk kvalitet.

Øyvind Aarvig:

«Men, her var det jo to lovutvalg som jobbet med dette og som hadde en del fellesbestemmelser, og de ble til slutt enige og gjennom stortingsbehandling og så videre, om at man skulle videreføre disse estetikkreglene. Det er også en paragraf 3.1 som heter at man skal sikre blant annet kvaliteter i landskapet og vern av verdifulle landskap og man skal legge til rette for god forming av bygde omgivelser og gode miljøer og gode oppvekst- og levekår i alle deler av landet. Så dette er jo på en måte forsterket i lovverket. I hvert fall er det videreført med tyngde».

I tillegg har KMD en sentral posisjon med utforming av sentrale estetikkveiledere. Aarvig forklarer hvordan det finnes flere slike som tar for seg ulike aspekter av estetikk, som eksempelvis «*fortetting med kvalitet*», opprinnelig fra Miljøverndepartementet. Ikke minst har de ansvaret for MD's estetikkveileder av 1997. Det ble i tillegg laget et felles rundskriv knyttet til denne på 90 tallet. Einar Lunde jobbet i sin tid tett både med utformingen av veilederen innenfor Miljøverndepartementets vegger.

KMD's rolle i estetiske spørsmål kan gjerne beskrives som en rettleidende og rådgivende virksomhet for kommuner og næringsliv. KMD behandler ingen detaljreguleringssaker da dette ligger innenfor lokaldemokratiets og planleggenes myndighet. Likevel, Kommunal og moderniseringsdepartementet tar hånd om klager på vegne av «*innsigelsesmyndigheter*» - aktører i planhierarkiet som har myndighet til å fremme innsigelser i plansaker. Aarvig forklarer hvordan dette kan være en nabokommune eller en annen statlig etat. På spørsmål om hvorvidt det noen gang har vært reist en innsigelse på estetisk grunnlag som har havnet på bordet hos KMD svarer samtlige eksperter at de ikke kan minnes på stående fot at det noen gang har forekommet. Det er her altså en ytterst sjeldenhet, om ikke rent uhørt, at aktører i

planhierarkiet med innsigelsesmakt fremmer klager med begrunnelse i det estetiske i en sak. KMD har ikke til vane for å rettlede eller bedømme som sisteinstans i estetikkspørsmål. En slik praksis underbygger selvstyret til kommunene. Kommunene har ansvar og makt i arbeidet med estetikk lokalt og dette overprøves ikke gjennom staten eller andre aktørers side, noe som også understøttes av plan- og bygningslovens forarbeider (Bygningslovutvalget, 2005).

3.10 - Tanker om veien fremover

Ekspertisen står sterkt plassert i lovverk og praksis innen estetiske spørsmål. Hvilke konstruktive tanker har ekspertene til estetikk? Husaas forteller hvordan utydelig språk med utilgjengelige begreper og svakt kommuniserte forventninger kan være en utfordring for lokale planleggere. Aarvig forklarer hvordan private utbyggere og andre kan tørste etter konkrete svar rundt hva som forventes av estetikk. I den sammenheng mener Husaas det kan være en fordel å være svært konkret.

Ellen Husaas:

«Jeg tror at for å gjøre estetikken forståelig så må du lage det så håndfast som mulig. Som at første etasje skal være utadvendt og gi noe til gata. At alle skal ha veranda, at du skal ha en fasade med ulike uttrykk per tjuvende meter. Altså, noe sånt. Noen reguleringer kan du legge inn, og da kan du være med på å i hvert fall ivareta noen form for variasjon. Da kan du få på plass noen kvaliteter istedenfor at du snakker om estetikk som rommer alt og ingenting. Du må materialisere det og gjøre det dønn konkret for at det faktisk skal bli fulgt. Det tror jeg er ganske vesentlig».

Aarvig legger til at dersom fagfolk skal kommunisere med folk flest og politikere, så kan man med hell følge Husaas' eksempel. Det er viktig å ha noen knagger å henge dette på. Aarvig trekker så på nytt frem «Byggeskikkssirkelen» og forklarer at dette er et konstruktivt hjelpemiddel for kommunene. Da blir slike veiledere og hjelpemidler en del av kommunikasjonen kommunene kan bruke utad. Aarvig mener at til tross for om man ikke nødvendigvis forstår hva det innebærer med 'positiv kontrast', så blir det i hvert fall noe de kan forholde seg til og vet at det er et begrep som finnes, istedenfor at det blir flyktig argumentasjon eller forekommer på et «stammespråk som ingen andre skjønner». For det mener Aarvig de har sett mange eksempler på.

Ellen Husaas:

«Stygt og pent vet du, det er nesten ikke mulig å diskutere».

Til sist runder Husaas av med et passende utsagn om utfordringene til estetikk som fagfelt og konkretiseringsproblematikken knyttet til det. Husaas henviser her muligens en av de mer grunnleggende problemstillingene knyttet til estetikkvurderinger – akilleshælen subjektivitet, og problemstillinger knyttet til endringsprosesser med behovet for faglighet.

4 - Idealist og «stedsaktivist» Okkenhaug

«Sørlandsrefseren» Erling Okkenhaug (NRK, 2013)

I Parkveien 25 i Oslo, rett over gaten fra Litteraturhuset møtte jeg Erling Okkenhaug for et lengre intervju om stedsaktivisme i Risør, diskusjon om byutvikling og modernismens problematiske aspekter, og Okkenhaugs opplevelser i egne ord av å kjempe mot «kapitalkrefter» i blant annet Risør. Han har vært en fremtredende kritiker av modernismens

inntog i ulike byer i Norge, og ikke minst en kritiker av slike tendenser i Risør – en by han mener står i fare for å bli ødelagt. I Oslo ser man ofte Erling gående til fots med puddelen ved sin side, eller sittende foran Litteraturhuset til lunsj ved utebordene i filosofiske diskusjoner om byplanlegging, steds kvalitet og arkitektur med likesinnede. På Litteraturhuset møtes kritikere av moderne arkitektur med ulik faglig bakgrunn, ofte arkitekter og andre med kompetanse på feltet, for å diskutere estetikk. I dokumentaren «Sørlandsrefseren» (NRK, 2013) ble Erling Okkenhaug filmet i en periode over flere år gjennom hans kamp mot de modernistiske byggeplanene på «Holmen» sentralt plassert i Risørs havnebasseng. Erling Okkenhaug er en kilde til kunnskap om Risør og de planprosessene som har gått i nyere tid. Samfunnsplanlegger i Risør kommune, Sigrid Hellerdal Garthe, er blant flere som trekker frem Erling Okkenhaug som en kilde til kunnskap om Risørs utviklingsprosesser og henviser til hans nettsider der han har sammenfattet et omfattende arkiv. Det ligger i tillegg metervis høye bunker med datamateriale i Okkenhaugs arbeidskjeller, et sted som går under navnet «*Revehiet*» blant kjente.

4.1 - Estetikk på 'Okkenhaugsk'

Arkitekturparadigmet har mange forskjellige stilarter og underkategorier, men det finnes en tydelig fraksjon med kritikere av moderne arkitektur og byplanlegging med kanskje Prince Charles i spissen. Disse kritikerne ønsker å revitalisere det de anser som en ensidig modernistisk forståelse av det estetiske innenfor arkitekturen. Erling Okkenhaug er på mange måter en norsk representant for denne gruppen av kritiske tenkere, og ble antakeligvis av denne årsak som eneste nordmann invitert til bryllupet mellom prinsen av England og hertuginnen av Rothesay Camilla Parker Bowles i 2005. Prince Charles har lenge kjempet for å gjenskape det han oppfatter som tidligere tiders estetiske kvalitet. Kritikere kaller ham tradisjonalistisk og elitistisk. Okkenhaug på sin side er mindre opptatt av hvordan ting faktisk ser ut, men snakker heller om koder og prinsipper for byutvikling. Om skala, om variasjon og harmoni, om menneskets livsglede og kreativitet, og om de kvaliteter som ikke har eksplisitt økonomiske hensyn, men heller der man vurderer menneskelige relasjonelle kvaliteter. I en slik estetikkforståelse er det Okkenhaug beskriver som «*monokulturen*» fienden. Blokker i firkantede strukturer, begrensende for menneskelig liv og røre, som ikke byr på noe til allmennheten annet enn å tjene kapitalens krefter.

Kopiering er ifølge Okkenhaug paria i arkitekturkretser. Ekspertene i Kommunal og moderniseringsdepartementet mente estetikkforståelse bunner i grunnleggende menneskelige

måter å vurdere og sammenlikne estetikk blant ufaglærte og sivilister. De beskrev kopiering og sammenlikning som en grunnmetode i den allmenne måten å vurdere og sammenlikne det estetiske på. Utfordringen blir å trekke dette videre i et faglig skjønnsperspektiv og se kvalitet utenfor denne forståelsen. Okkenhaug på sin side vurderer på samme måte kopiering som noe potensielt positivt, men mener også at arkitekturens paradigme skyr kopiering av egne kunst- og skapelsesambisjoner.

«Jeg mener jo at dersom man ser et godt sørlandshus så kan man kunne kopiere det. Det er jo nesten et ikke-ord i arkitektkretser. Ja, for det er liksom det verste som er. (...) Man kan godt lage en parafrase, variasjon over et tema. Estetikken ligger jo mye i spenningen i variasjon».

I dokumentarfilmen «Sørlandsrefseren» (NRK, 2013), engasjerte Okkenhaug kunstneren Christopher Rådlund til å tegne et alternativt forslag til utviklingen av Holmen. Målsetningen var å vise at det finnes en annen måte å tenke byutvikling i moderne sammenheng enn den hegemoniske storskala utviklerstyrete utviklingen som oftere får gjennomslag. Okkenhaug ser for seg at «Holmen» kunne blitt stykket opp og delt ut til flere arkitekter og utviklere, og slik følge den nesten inkrementelle fler-aktørutviklingen som preget den opprinnelige utbyggingen av Risør på 1800 tallet.

«Når du ser dette kan ikke bare én arkitekt, dette her må faktisk tegnes av en-to-tre-fire, dette må tegnes av åtte arkitekter denne illustrasjonen her. Så den er mer spennende med noen uforutsigbare rom. Med en gang det blir for mye linjaler og, ja, du skjønner? Så detter disse tingene fra hverandre».

4.2 – Risørmodellen

Okkenhaug har for Holmen-prosjektet i lengre tid jobbet med alternativ strukturell byplanløsning for Holmen – en løsning som skiller seg radikalt fra de modernistiske forslagene arkitekter fra ulikt hold har presentert så langt. Tanken er her at man følger den systematikk og grunnstruktur, det Okkenhaug beskriver som den estetiske «grammatikken» som gjelder i trehusbyen ellers. Med tegningene av Christopher Rådlund viser man her til tanker og ideer om en nybygget bydel med referanser til Risørs unike byggeskikk heller enn den moderne arkitekturdisiplinens egne kunstneriske ambisjoner i internasjonalt stedsløst format. Slike

tanker følger kritikerne til det moderne arkitekturparadigmets fundamentale ideologi og søker seg til løsninger som står i større harmoni og sammenheng med Risør. Erling Okkenhaug skyr ikke ordet «kopi», og mener arkitekter ellers har et anstrengt forhold til kopiering som følge av egne kunstnerambisjoner. Okkenhaug mener dette er en for dårlig forståelse av arkitektur for byutvikling, og mener Risør kunne med hell kopiert både gatestruktur og estetisk «grammatikk» i moderne drakt på Holmen fremfor å bygge «rekkehus» og «blokker».

«Du kan ikke bygge rekkehus der ute, for du kan ikke bygge ett hus som likner på det ved siden av. Hvis du bygger tre like hus ved siden av hverandre så kan du like gjerne bygge en blokk - for det er nettopp det det handler om. Går du rundt i resten av byen er det ikke tre hus som ligger ved siden av hverandre som er like noe sted. (...) Hvordan kan du stimulere til den kvaliteten du har fått gjennom historisk utvikling?».

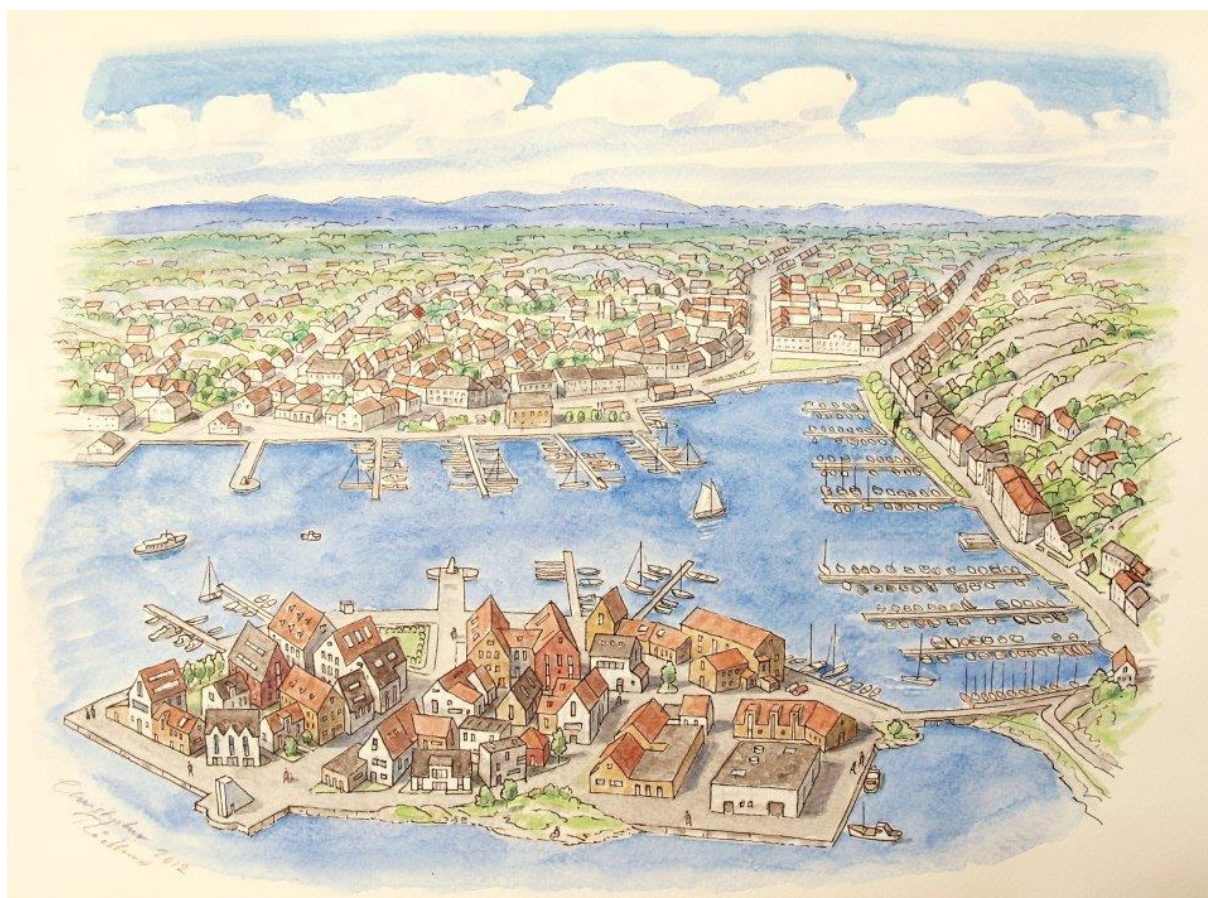
Erling Okkenhaug er svært kritisk til arkitekters forståelse av eget arbeid og mener de i for stor grad tenker enkeltobjekter fremfor sammenheng og harmoni. På spørsmål om hvordan en annerledestenkende arkitekt ville blitt mottatt, om det ikke er upassende å ikke passe inn, svarer Okkenhaug at arkitekter gjerne ønsker å være annerledestenkende kunstnere. Han definerer kunst som noe grunnleggende kompromissløst – ellers er det ikke *kunst*. Byplanlegging mener Okkenhaug i utgangspunktet dreier seg om kompromisser mellom aktører og hensyn. Slik beskriver han den moderne arkitekturens selvforståelse i en viss kontrast til de menneskene som skal leve og bruke de ferdige bygningene.

«Altså, alle arkitekter ønsker å være annerledestenkende. Hvis du ikke ønsker det er du ikke arkitekt. De synes jo selv at de er frontløpere for nye ideer og sånn, det er det de driver med. Den faglige, etter mitt skjønn, er omtrent som i en losje. De sitter i sin egen losje med sin egen religion og vurderer ut ifra det. Er det noe som kjennetegner stor kunst er det at den er kompromissløs. Hvis du hele tiden inngår kompromisser er du ikke kunstner. Så får du slutte å oppføre deg som en også. Så får det bli litt sånn; 'Nei, så hva driver du med da? Nei, jeg er lakei'. Så får du være lakei. Og det mener jeg; arkitektene i dag, de er lakeier altså. De er kapitalens lakeier. De liker å se ut som noe annet fordi de må jo hele tiden barbere. Hvis du spør Nerdrum eller andre; 'nei, jeg synes du bør male det bildet litt annerledes'. Det er ikke sånn, de har full kontroll. Arkitekter må løpe hakk i hæla på pengemakta som stiller sine strenge krav. Dermed er nesten samtlige prosjekter som er vist med begeistring blitt til noe annet.

Det er ikke styring på det».

Okkenhaug henviser til hvordan arkitektfirmaet Kritt i utgangspunktet vant konkurransen for Holmen med et moderne forslag han mener var «*moderne akkurat den uka*», kun for å senere bli avløst av Petter Bogens «*maskinelle automatikk-blokker*». Markedet har imidlertid vist seg senere å svare negativt på den estetikken som har vært foreslått for Risør på Holmen.

«De ble jo bare fjernet med et pennestrøk de derre Kritt som vant arkitektkonkurransen. Så kommer det en annen spekulant inn som selvfølgelig måka inn mye flere kvadratmeter og det var jo så sjofelt at ingen ville kjøpe det. Det var jo ikke på grunn av filmen om meg at ikke de greiene der gikk igjennom. Det er jo fordi at det var så sjofelt, ikke sant? Så når de sier at 'du har ødelagt', jeg har ikke ødelagt noen ting jeg. Jeg har vært en opposent mot småbydyrets maktgrep. Det har de fått smake. Jeg har ikke påvirket dette i det hele tatt slik jeg ser det».

Alternativ tegning av «Holmen» i Risør av Christopher Rådlund (Allgrønn.no).

4.3 - Vern av det tradisjonelle

Det er mye kritikk av den kritiske kretsen rundt prins Charles og hans mer eller mindre likesinnede, og en viss avfeiring av kritikken som romantiske tradisjonalister fra det etablerte. Okkenhaug på sin side er mindre opptatt av det konkrete resultat, men heller av de store linjene. Estetiske detaljer er sådan ikke i fokus, men i mye større grad et spørsmål om form og sammenheng, harmoni og variasjon. Det er for Okkenhaug langt viktigere at planleggingsprosessene har medvirkningsforankring, at maktaktører ikke får spille fritt uten motstand, og at estetikken bærer et «humant» utgangspunkt.

«Det er egentlig et feiltrinn å si at dette er en stildebatt. Det er mye mer en debatt om fotavtrykk, organisering, variasjon, respektfullhet, (...) og da går det også litt ut på hva slags typer bygninger skal få lov å hevde seg».

Holmen i dag, sett fra torget og havnekanten i sentrum av gamlebyen.

Mye kritikk av Okkenhaugs aktivisme mot «Holmen» i Risør har vært rettet mot at han er nettopp en slik romantiker som misliker det moderne fordi det ikke er gammeldags. Det er ifølge ham selv misforstått kritikk. Det er for Okkenhaug mindre viktig hvilken stilepoke eller uttrykk han jobber for å beskytte. Han forteller hvordan det i prinsippet kan tenkes at man bygger noe svært moderne som har vel så god estetisk kvalitet som tradisjonell bebyggelse. Han mener selv han av den grunn ikke en utpreget verneaktivist, og mener Risør by tåler endringer og modernitet, men at det må forekomme innenfor det han beskrives som «Risørs premisser».

«Du kan godt si at det som er innenfor verneplanen i Risør, der er det selvfølgelig en

diskusjon om hva som går og ikke går. Det er også gjort tilbygg (...) som kanskje vernemyndighetene ville si var å gå over streken, men som jeg ville si ikke gjør noen ting fordi man holder seg til skala og format. Det er skala og format som er det viktigste premisset. Det er ikke akkurat så viktig om det er en søyle der, eller det og det treverket. Den byen tåler veldig mye».

4.4 - Okkenhaugs visjoner for en god planprosess

Okkenhaug mener planprosesser bør starte med estetiske vurderinger i førersetet, at man spikrer det han beskriver som noen «*i hvert fall'er*» tidlig i prosessen. Han deler sine visjoner for en god planprosess inn i tre deler: «*Hva skal det inneholde*» som intensjoner, «*i hvert fall'er*» som minstekrav til stedstilpasning, og «*prosess*» som medvirkningsforankring. Estetikk har en tydelig plass i planprosessen etter en slik arbeidsmodell, og med medvirkning som en sentral arm. Det har ifølge Okkenhaug ikke funnet sted noen åpen diskusjon om det estetiske i Risør. Han mener estetikken for Holmen konkret har vært valgt av arkitekter som fører sine «*kjeppehester*», visjoner og personlige ambisjoner uten at det er god nok stedstilpasning til det lokale. Befolkningen har heller ikke blitt trukket inn i gode medvirkningsprosesser underveis. Okkenhaug er kritisk til hvorvidt det kommersielle har hatt for stor makt i prosessen med utviklingen av byens nye moderne bidrag.

«Det må starte med disse i hvert fall-reglene. Slik at før man tegner en eneste strek kan man sette noen prinsipper som en enhver tegning må underordne seg. Og det er jo bare å se på det jeg viste deg ved et bilde der arkitekten bare klippet ut et bilde [av Risørs byplankart] og bare la på øya der. Det er estetikken, fiks ferdig. Det er bare å legge den der og si 'vær så god, her er estetikken'. Og hva er da grammatikken da? Jo, det er variasjon innbyrdes. En veldig god definisjon av Risør er at 'alt likner, og ingenting er likt'. Det er en veldig god presisjon. Det er nesten like god setning som den derre 'klar ferdig for sent', ikke sant».

I Risør er hus og gater varierte, men byggene bærer det Erling Okkenhaug kaller samme «grammatikk».

Når Erling Okkenhaug er opptatt av det han beskriver som «*i hvert fall'er*» og krav fra kommunens side til private aktører i planprosesser, påpeker han i samme vending på at Risør kommune stilte for lite krav til utbygger under alle ledd av planleggingsprosessen rundt Holmen. På direkte spørsmål om det etter hans mening var større politiske ønsker om vekst på utbyggers premisser enn å ha en god lokal prosess, svarer Okkenhaug at kommunen var for vekstorientert til å stille krav, hverken tidlig eller sent i prosessen.

«Altså i Risør så var det jo sånn at politikerne overhodet ikke var interessert i å diskutere hva det skulle være på den øya, fordi de var å starstruck av at det kom noen og ville investere at de overhodet ikke stilte krav. Og jeg var jo tilstede på det møtet der utbyggerne skulle presentere seg for første gang, og byens politikere satt litt som konfirmanter foran gavebordet og stilte ikke eneste betingelse. Det har ikke fungert på noen nivåer i Risør. Det har ikke vært sagt noe om intensjoner, for det er egentlig utbyggerens definisjon som har tenkt at her bygger vi ferieleiligheter for en

monokultur. Når det gjelder 'ihvertfaller' så har det ikke vært gitt én regel enda Risør har en av de strengeste verneplanene i Norge. Det er bare det at dette området ikke ligger innenfor dette området. Dette er gamle industriområder der man ikke har tenkt på at har noe med verneplanen å gjøre. Derfor foreslår man bygg som i Groruddalen midt i Risør. Så det er sånn det foregår».

4.5 – Maktkritikeren

En sentral del av den fortellingen Okkenhaug gir om sine opplevelser i Risør byr på sterk kritikk av makt. Både privat og offentlig, gjennom liten innsyn i prosesser og samtaler bak lukkede dører. Til tross for kritikk av maktstrukturer bedyrer han at Risør fremdeles er hel ved, men befinner seg ved et veiskille i møte med de moderne utbyggingsprosjektene på Flisvika og på Holmen – begge plassert på gamle industritomter ved havnelinjen ytterst for trehusbyen. Okkenhaug mener Risørs maktsystem ikke klarer å forsones seg med det grepet han har tatt i byen. Møtet med makten i Risør har vært belastende for ham som person og han har måttet tåle skitne angrep og ryktespredning for å si sin mening om byens utvikling. Han mener det er helt spesielt at en enkeltperson skal ofre fem-seks år av sitt liv i en vendetta mot en hodeløs byutvikling i en liten by, og mener det kun er ham som gjør dette i Norge ubetalt uten annen agenda enn byenes estetiske fremtid. Møtet med et tett og nært samfunn der «*alle kjenner alle*» har sine trygge og hyggelige aspekter, men også en bakside. Kanskje er denne spesielt tydelig som utenforstående kritiker. Han opplever det å ha stukket seg frem i debatten i Risør som tidvis belastende.

«Ubetalt og helt på kanten, ikke sant, men jeg har gjort det. (...). De er sinte, og lei seg, og fornærmet, og jeg sier jo i filmen at samfunnet der nede er helt lobotomert. Det har falt dem så tungt for brystet. Jeg har aldri sagt at enkeltpersoner har vært det. For meg er dette et symptom på et dysfunksjonelt samfunn. Jeg ville aldri finne på å si til en person at han er dum eller lobotomert (...), men jeg kan godt bruke det bildet på et samfunn som ikke er oppmerksom på seg selv. Grunnen til det er jo at fem-seks toneangivende mennesker i den byen er så store bøller at ingen andre tør å snakke. (...) Jeg får jo liksom beskjed om å gå til psykolog, og jeg får bare sanne meldinger hele tiden. Hvis dette er metoden de bruker så er det ikke rart at folk går stille i dørene. Og jeg vet at dette er metodene de bruker for jeg har hørt mange si det

samme, men ingen tør å gå ut å si det. Hvis man til og med sladrer i den byen da, så kan du bare glemme å ha det hyggelig i den byen resten av livet. Da kan du bare flytte altså (...). Det er masse deilige ting, som kammermusikkfestival, det er villvin, det er kunstmarked, det er sommer, det er sol, salt og sjøsprøyt, det er masse greier. Men basstonen under er et sånt rigid maktsystem. Ingen ønsker å snakke om det og ingen ønsker å innrømme det. Det gir seg da utslag i, la oss si disse to utbyggingene, begge to er jo initiert av to toneangivende mennesker i byen. Hvem fadern er det som ypper seg mot dem a? Så det måtte en Okkenhaug til for å komme der å gjøre det, hvis ikke hadde det aldri skjedd».

4.6 - Tøft debattklima

Okkenhaug beskriver sitt arbeid som ulønnet og uten stor jubel i det stille med å redde trehusbyen Risør på Sørlandet fra modernismens estetiske ødeleggelser. Ofte bærer det han selv beskriver som utrettelig «stedsaktivisme» belastninger for ham personlig, men det gir også noen svært etterlengtede seiere. Okkenhaug mener imidlertid at han selv er uviktig i det han ser som en rettmessig kamp for «stedskvalitet». Det er for byene og menneskene han selv mener han arbeider. Han er en tydelig idealist og har en uavhengig stemme i maktspeilet. Okkenhaug benytter seg av demokratiet og ytringsfriheten, skaper allianser og bruker mediene som verktøy for sine ideer. Okkenhaug beskriver sitt møte med Risørs «småbydyr» som belastende og lite åpent.

«Jeg har jo blitt en ikke-person slik at folk gikk jo i buer rundt meg enda folk jeg kjente veldig godt. Man måtte ikke stoppe og snakke med meg på fortauet fordi du skulle ikke vise at du hadde noe med meg å gjøre, selv om jeg var hjemme hos de på middag dagen etterpå eller samme kveld. Men på byen kunne de ikke vise seg sammen med meg».

4.7 - Risørs vekstambisjoner – «Her må det skje noe»

Et interessant spørsmål Okkenhaug stiller er hvorfor det har vært så stor aksept for et brudd med det tradisjonelle rett utenfor det Risør kommune kaller «beverneplanen» for bysentrumsområdet over den tradisjonelle trehusbebyggelsen i Risør, mens det noen hundre

meter bortenfor, «*midt i glaniga*» ifølge Erling Okkenhaug har vært akseptabelt med et modernistisk brudd helt uten samordning til den øvrige bebyggelsen i gamlebyen. Hvorfor har det tilsynelatende vært så stor aksept for et moderne brudd med Risørs tradisjonsrike bebyggelse på Holmen, mens det noen hundre meter ellers gjelder strenge verneregler? Okkenhaug mener forklaringen ligger i at parametere for utviklingen ikke har ligget i fast form, men at det heller har dreid seg om en fornemmelse av at «*her må det skje noe*». Okkenhaug vektlegger hvordan de endringsvillige i Risør har tatt kontroll over prosessene og kanskje sett seg fartsblinde på håp om vekst, og derav mistet blikk på de unike verdier byen faktisk har som det han beskriver en «*helstøpt byorganisme*» på lik linje med kun Skudeneshavn og Røros. Okkenhaug forklarer at de som mener byen er på vei nedover mener hva som helst er bedre enn dagens situasjon, og eksemplifiserer hvordan Flisvika-tomtten som har vært en tom ørken i et tiår. Til slutt mener han enkelte lar seg forlede til å tro at alt er bedre enn det som er der nå, og at man deretter tar til takke med hva det nå enn skulle være.

«Man tar til takke med hva det skulle være fordi man opplever situasjonen som krisefull, med arbeidsledighet, og ... Hvem er det som er pådriverne for å gjennomført Holmen-utbyggingen, koste hva det koste vil? Det er jo handelsstanden. Han som står i kassa på sportsbutikken hver dag, han har jo bare en tanke i livet. Hvordan skal jeg få opp omsetningen. Han er jo til og med politiker han sportshandleren i Risør, en av de som kjempet for å få gjennomført disse kassene, fordi han tenkte at Risør trenger mer handel. Man kan godt forstå det at en som driver butikk har lyst til å ha høyere omsetning. Det er jo helt naturlig, men han har jo ingen faglig begrunnelse for hvordan han skal få flere kunder. Det foreligger ingen handelsanalyse, det er jo bare fordi han har en følelse av at 'nå må det skje noe her'. Det er i hvert fall, om du får bygget de blokkene, 'da skjer det noe'».

Oppsummering

5 - Ulikheter og likheter i estetikk

Det er enkelte kontraster i hvordan Erling Okkenhaug vurderer arkitektur og estetikk til planleggingens hierarki og vurderingsmetoder. Planleggerne i Kommunal og moderniseringsdepartementet beskriver på sin side hvordan ekspertens rolle er viktig i å sikre

faglighet i de skjønsmessige vurderingene som estetikk ofte hviler på. De argumenterer for hvordan faglighet i estetikkvurderinger sikrer forutsigbarhet og begrenser subjektivitet. Ekspertene i KMD forklarte også hvordan man har utvidet forståelsen av estetikk fra å tenke enkeltstående objekter til å tenke områder, landskap og sammenheng. Denne forståelsesmåten sikter mot planlegging av større harmoni og sammenheng i estetiske perspektiver. KMD-ekspertene plasserer estetikkforståelse i en tidslinje og historisk sammenheng, og skisserer hvordan endringene i ideologi og tenkemåter også har endret syn, arbeidsmåter, og resultater estetisk. Okkenhaug på sin side er langt mer kritisk til eksperter og arkitekter, og beskriver kanskje et estetikkyn som i større grad presenteres som tidløst. Enkelte kritikere av moderne arkitektur mener eldre bygninger har større estetisk verdi enn de moderne. Okkenhaug forklarer hvordan han på sin side er mindre opptatt av det faktiske tidsuttrykk eller design, men av menneskelig skala, sammenheng, harmoni, og variasjon mellom husene. Slik er Okkenhaugs syn på det estetiske ofte misforstått som en romantisering mens det etter hans mening heller dreier seg om å sikre helhetlig utvikling og harmoni. Det finnes klare paralleller mellom det ekspertene fra Kommunal og moderniseringsdepartementet og kritikeren Okkenhaug mener god estetisk byutvikling handler om – helhetlige perspektiver og sammenheng i estetikkvurderinger. Begge er opptatt av variasjon, harmoni og sammenheng. Ellen Husaas i KMD trakk eksempelvis frem arbeid med «*hverdagslandskap*» gjennom Den Europeiske Landskapskonvensjonen som et viktig verktøy for å sikre medvirkning og «bottom-up» perspektiver. Et slikt verktøy kan sikre kvaliteter ment for de som faktisk skal leve der. Arbeid av denne typen har en viss parallell til det synet Okkenhaug har for bykvalitet med «*humane*» kvaliteter. KMD, som det øverste leddet i planleggingsapparatet, er til en viss grad bevisste på problemstillinger knyttet til medvirkning i estetikkprosesser.

Slik jeg vil vise i del III, plasserer offentlige dokumenter og lovverk eksperten som en helt sentral bedømmer av estetisk kvalitet. Ambisjonene om medvirkning slik den står innledningsvis i plan- og bygningsloven strekker seg kanskje ikke langt nok innenfor estetikkprosesser, og kan forstås som et uttrykk for at den skjønsmessige bedømmingen av estetikk først og fremst hører fagfolk til. Lovverk og veiledere skiller seg fra den måten Okkenhaug forstår estetikk som noe dypt forankret i det menneskelige og gjerne i tett samråd med befolkningen i planlegging.

Del II – Risør

I denne delen vil jeg presentere Risør, case-delen av studien. Her vil jeg også presentere et intervju med planlegger Sigrid Helledal Garthe fra Risør kommune.

6 - Status Risør 2016

Historien om Risør by er en historie om fordums prakt, fra vekst til stagnasjon, om en dramatisk bybrann, kirkens sentrale plass i bybildet og langvarige kulturelle tradisjoner. Navnet Risør stammer fra Risøya rett utenfor byen som er spesielt beskyttet av et kratt, eller «ris» (Sønderled og Risør historielag; 2016, og Risør kommune, 2013). Risør by har lange røtter, men vokste spesielt fra 1400-1500 tallet da hollenderne gjorde Risør til et ladested i tilknytning til Skien. Risør har hvitmalt hus fordi det i skipsfarttiden var ansett for å være den fineste, men også den dyreste malingen under vekstperioden i byen på 1800 tallet. I 1964 ble Risør slått sammen med Søndeled kommune og Risør ble det offisielle kommunenavnet.

Risør sentrum. Det nedlagte branntårnet til høyre i bildet og «Holmen» ut i skjærgården.

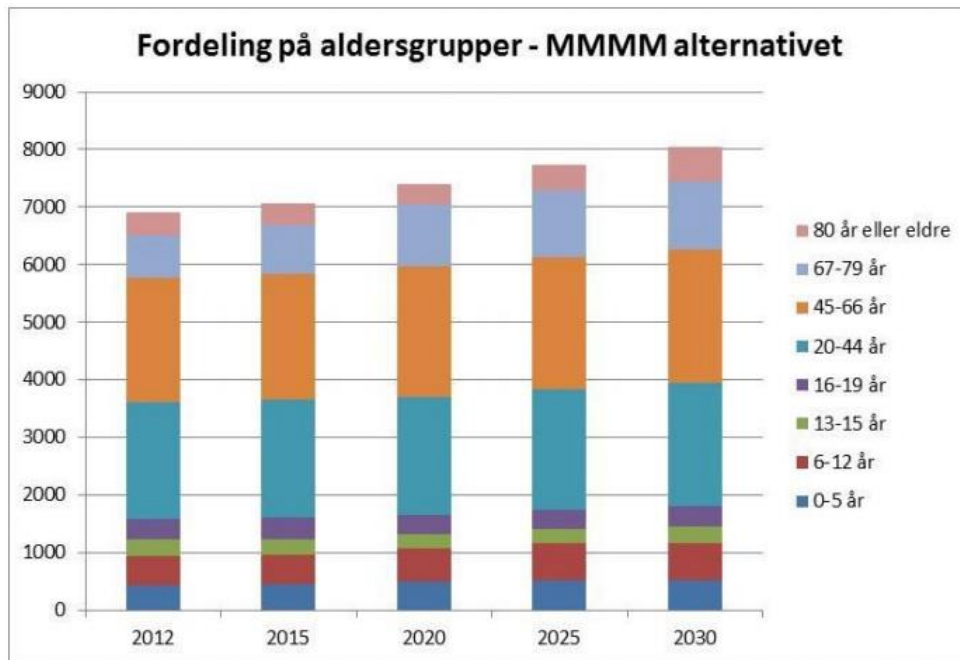
Risør er en middels stor kommune med i underkant 7000 innbyggere hvorav 4537 innbyggere bor i tettstedet og 2344 bor i spredtbygde strøk innenfor kommunens grenser (Statistisk Sentralbyrå, 2015). Befolkningsutviklingen for Risør har vært stabil uten nedgang eller vekst siden 1980-tallet (Risør kommune, 2014;14). Statistisk sentralbyrå har beregnet fremskrevne befolkningsnivåer i tre ulike nasjonale vekstscenarier for år 2040 delt inn i lav, middels og høy vekst (Statistisk Sentralbyrå, 2014). Risør antas gjennom denne tabellen å øke svakt til henholdsvis 7339 innbyggere ved lav nasjonal vekst, 8114 innbyggere ved middels vekst, og 9280 ved høy nasjonal vekst. Tettstedet Risør har som nevnt per januar 2014 ikke mer enn 4537 innbyggere i de tettbebygde sentrumsområdene.

Hovedmål i Risør kommuneplan (Risør kommune, 2014:18).

Vekst er et sentralt mål for Risør kommune. Det arbeides målrettet og konsekvent for vekst gjennom blant annet tiltak for å begrense handelslekkasje, styrke regionalt samarbeid for blant annet skole, næringsliv og arbeidsmarked, stimulere til økt kulturaktivitet, jobbe målrettet med turisme, og bruke kunnskap for å løse problemstillinger (Risør kommune, 2014:17). Det kan antas at en vesentlig del av den veksten i innbyggertall som vil forekomme vil ønske seg boliger i Risør sentrum fremfor i utkantstrøkene. Risør kommune må av disse årsakene skape plass til nye boliger for å dekke en økt etterspørsel. Det kan være et problem i en by som er spesielt preget av vern og tradisjon fremfor vekst og ekspansjon. Det forventes i tillegg at gruppene eldre og innvandrere vil stå for den største delen av økningen i innbyggertallet (Risør kommune, 2014). Det bærer også med seg utfordringer da begge disse gruppene kan ha mindre ressurser og bringe med seg utfordringer som virker negativt på kommunens økonomi, som eksempelvis økte kostnader knyttet til eldreomsorg og helse, sosial- og eldreboliger, samt at gruppene muligens ikke fører med seg særlig økte skatteinntekter for kommunen. Ifølge kommuneplanen er Risør en minsteinntektskommune med lavere skatteinntekter enn gjennomsnittet ellers i Norge. Skatteinntekter og rammetilskudd er de største inntektskildene for kommunen, men inntektene synker stadig. Gjelden i kommunen er høyere enn snittet for andre norske kommuner, men dette forklares gjennom nye store investeringer. Gjelden per innbygger i 2012 lå på 79,5 prosent av brutto driftsinntekter (Risør kommune, 2014). Risør

har i Kommuneplanen valgt å legge seg etter Statistisk Sentralbyrås middels vekstprognoser som innebærer en økning til 8039 innbyggere ifølge kommuneplanen for Risør.

Tabell: Fordeling på aldersgrupper etter fremskrevet befolkningsantall (Risør kommune, 2014).

Risør har en omfattende vern- og reguleringsplan for bysentrumsområdene, som de kaller «beverneplan» (Risør kommune, 2013). Dette begrepet forteller noe om hvilke langsiktige målsettinger som ligger til grunn for reguleringsplanen av sentrumsområdene.

Reguleringsplan for Risør sentrum (Risør kommune, 2013). Merk «Holmen» utenfor reguleringsplanen for sentrum i hvit farge øverste til høyre.

Utenfor statistikkens beskrivelse av Risørs vekst og stagnering, arbeidsforhold, fødselstall, innvandring, alderssammensetning, utdanningsnivå, eller gjennom andre variabler man kan bruke for å analysere et sted, er de estetiske beskrivelsene av Risør en diskusjon flere gjerne tar med følelser.

Tverrliggende bakgate til Storgata i Risør.

6.1 - Risørs estetikk – en venn eller fiende?

En typisk gate i Risør er pittoresk, nesten italiensk i utforming og tetthet. Hvite husvegger i forskjellige vinkler lager et spennende spill mens man går mellom husene i gatene. Gatene har enten relativt velholdt asfalt eller brostein, eller kombinasjoner av disse. Større gater er mer tilrettelagt til bilbruk, mens gater og smug vekk fra sentrum blir trangere og mindre tilrettelegger mot bil finner sted. Det er en naturlig differensiering i skala etter hvor en befinner seg. Der det er større tilstedeværelse av privatboliger er det mindre gater og streng kvartalstruktur, men løser seg ut i nesten tilfeldige mønstre av gater og smug, veier, stier, ganger, trappeløp, hager, hus og garasjer, gjerder, trær og busker jo lengre ut fra sentrum man beveger seg.

Ulike typer gate- og byggeformer i Risør med varierende tetthet, estetisk uttrykk og funksjoner.

Kystlinjen på Sørlandet i Norge bærer preg av istidens herjinger. Rundskurte berg stikker opp med jevne mellomrom i topografien i byen. En ser tydelig hvilken massiv kraft is, vann, grus, stein og sand har tvunget fjellets former og dannet mineralrike flater. Bygninger og gater former seg naturlig etter topografien i Risør. Veier går rundt bergene, og enkelte hus er murt opp over bergtopper. Byen bølger seg naturlig vertikalt etter grunnforholdene. Enkelte beboere har funnet kreative løsninger på den unike topografien i området. Noen har laget små blomsterbed i steinsidene som står tett langs gaten. Andre har laget garasjer i naturlige hull i fjellet. Byen er tett bebygget og har en rekke naturlige utkikkspunkter. De med heldig

plassering på små topper har god utsikt i flere retninger. Det vertikale spillet mellom husene, som naturlig følger geologien under seg, deler broderlig på byens utsikt i sentrumsområdet.

Topografien i landskapet bærer preg av isskurte bergformer på sjøsiden og i innlandet. I Risør følger husene geografien fremfor det motsatte. Oppe på dette berget er ligger det privatboliger.

Husene følger den naturlige geologien i området og står sammen i harmoni gjennom skala og struktur.

Estetikken i Risør er ivaretatt på en sammenhengende og tradisjonsrik måte. Majoriteten av bygningene i gamlebyen i sentrum har felles estetiske trekk, til tross for bygningsmessig variasjon i størrelser og plassering. Boligene i det tradisjonelle Risør sentrum har stort sett stående eller liggende panel, hvite stakittgjerder eller sortmalte maritime smijerns-gjerder, saltak, rød-oransje eller mørke takstein, velholdte og spennende hager med mange sorter busker, trær og blomster, og pent organiserte potteplanter som omkranser hager og inngangspartier. Orden og kontroll preger miljøet i stor grad. Naboer er ute og klipper gress og maler gjerder, skifter gamle slitte planker der det er behov, maler husvegger, setter opp nye gjerder når de gamle er slitte, og plasserer pene rustikke benker med jevne mellomrom. Det finnes egne metoder for å vedlikeholde den tradisjonelle bebyggelsen, og kommunen har ressurser med blant annet veiledere for hvordan man skal ivareta de aldrende empirestilbygningene på riktig måte.

Løpende utbedringer og reparasjoner av privatboliger er et vanlig syn.

Det er ingen forsøpling å se noe sted, bare søppelkasser med hvitmalte stående treverkspanel som harmonerer med sine respektive boligers øvrige estetikk. Det er få biler stående i gatene og enda færre biler som er ute og kjører. Man kan finne biter av fortiden formelig ved hver meter. Steintrappen opp mellom noen hus rett bak hovedgaten i sentrum er flere hundre år gammel. Hvert trinn har knukket i midten slik at den nå er skjev og rar, men slik samfunnsplanlegger Sigrid Hellerdal Garthe forteller; «I Risør liker man at trappen er slik den alltid har vært». Smijerns-gelendret har antakeligvis også vært der lenge, lik som smijerns-gelendrene på de fleste andre slike trapper i byen.

Til venstre: En eldre steintrapp til i Risør. Til høyre: et tradisjonelt inngangsparti. Merk hvordan både offentlig og privat har tilsvarende estetiske uttrykk. Steintrapper og smijernsgelendre.

Mann 35:

«Er du her for fyll og fest og å være ute på pappas hytte i skjærgården og uinteressert i hva som faktisk skjer her så er det veldig diffust og sånn. Men, vi har en veldig fin og flott plass å bo. Og lokalhistorie er faktisk ganske spennende hvis du gidder å sette deg inn i det. For vi var på 1800 tallet første seilbåtsby. Svære fullriggere inne i havnen. Det er mye historie. Man må bare gidde å høre på det».

Det er ro og mak over Risørs tradisjonelle bysentrum og historien om byen er nær. Man kan se treskipsmodeller i butikkvinduer, og bokhandleren har en egen trebåt-avdeling. Ting ser ut slik de alltid har sett ut i Risør. Trappene er gamle og husene likeså. Busker og trær klippes ikke til nøye firkanter, men gis rom til å få sin naturlige form. Busker stikker ut gjennom hvite gjerder og trær strekker seg ikke sjelden over hustak, benker, inngangspartier og gateløp. Det vil likevel ikke være riktig å hevde at disse estetiske uttrykkene er tilfeldige. Lite i Risør er tilfeldig rent estetisk. Byggeskikktradisjoner og kultur for å ivareta den har bygget seg opp over lang tid og kommunen er streng med å verne og tilby kunnskapsressurser for å ivareta

den eldre bebyggelsen. Risør opprettholdes estetisk sett løpende som den rustikke og tradisjonsrike småbyen med det nære og trivelige tett koblet opp mot den marine historien i byen gjennom regler og sosiale mekanismer. Som mange andre småbyer i Norge har Risør et nært forhold til sin historikk. Det tradisjonelle preger bysentrumet på en annen måte enn moderne urbane storbyer der fortiden tilhører et museum fremfor dagliglivet. «*I Risør er 'alt' verneverdig*» ifølge Erling Okkenhaug, og forklarer hvordan hver bygning er av nasjonal verdi på samme måte som eksempelvis gamle kirker eller spesielle bygg for sin tid.

Forskjellen mener han er at man her snakker om et komplett og levende sentrumsområde som i sin helhet er verneverdig. Det blir med likevel noe snevert å analysere Risør kun som et verneverdig område. Risør er også en levende by som ikke kan beskrives eller omtales som et museum.

6.2 - Risørs økonomi og estetikk

Risør har etter vekstperioden på 1800 tallet hatt stagnerende økonomi og blitt skjernet fra de største modernistiske endringene i bygningsmassen under etterkrigstiden. Det var ikke penger i å føre opp nye moderne bygg slik at Risør av økonomisk nødvendighet ble spart for det Erling Okkenhaug kritisk beskriver som destruering av bymiljøer i etterkrigstiden. Gjennom den økonomiske stagnering som har vært har byens estetiske utforming blitt holdt i en form for 'kunstig koma' sammenliknet med andre byers byutvikling over samme periode.

Kragsgate i Risør, sett i retning vest. Et utsnitt av handlegaten i sentrum.

Kapitalsterke utbyggere har endret måten utbygginger forekommer på, både i sammensetning og i estetikk. I Risør kan man se disse endringene på samme måte som både hovedstaden og andre mindre tettsteder i Norge. Endringene i størrelse av private muskler og tilgang til kreditt har økt skala og format på de prosjektene som realiseres. Det er billigere å bygge stort for mange enn smått for få. Ikke minst er dette mikroøkonomisk gyldig i forhold til tomtepriser. Tettere, høyere og med flere boenheter utgjør større utnyttelsesgrad per tomt. Dette kan muligens gi større inntektsgrunnlag enn større spredning av bebyggelse og lavere utnyttelsesgrad av tomtearealene. I Risør ser man gjennom både Holmen-prosjektet og Flisvika at både størrelse og estetikk har endret karakter og format fra tidligere tider på samme måte som andre steder i Norge, men i et noe mindre format sammenliknet med andre

større byer. Risør er en liten by med relativt få innbyggere og hovedsakelig eneboliger og mindre bygårder.

6.3 - Modernismen kommer til Risør

På flere måter er Risør en by som mangler sammenlikningsgrunnlag til andre steder nettopp fordi den har vært spart for endringer grunnet svak økonomisk utvikling. Når endringene nå kommer til Risør møtes to særegent ulike argumenter: Modernitet og utvikling – eller tradisjon og konservatisme. De motsetningsfylte perspektivene skaper grobunn for polariserte argumenter. Lokal byggeskikk og historie møter internasjonal arkitektur og skala og format som ikke likner den byen Risør ellers er, og har vært. I motsetning til dagens byutvikling og prosjektstyring av eksempelvis Flisvika og Holmen, har gamlebyen tradisjonelt utviklet seg sakte og inkrementelt over tid. Det har skapt den helheten og harmonien man ser mellom hus og gateløp idag.

Arkitektskisse til ombyggingen av industritomten Flisvika i Risør (Flisvikabrygge.no).

Hvilken plass har modernismen i Risør? Hvordan tilpasser de større, rektangulært formgitte bygninger av stål, glass og betong Risørs øvrige gjennomgående trehusbebyggelse med saltak, liggende hvitmalt panel, laftet bærekonstruksjon, innoverslående dører, og treutskjæringer av vinduskarmer i empirestil? Holmen og Flisvika representerer brudd som ikke ellers finner sted i Risør sentrums helhetlige gamleby. Her er det med andre ord en betydelig brist i den estetiske kontinuitet og harmoni for byen.

Takvinkler i Risør former seg til et spill av ulikhet i siktlinjene.

Skalaen på husene er kontrollert og står i sammenheng med sine nabohus. Estetisk ‘snakker’ husene til hverandre etter det Erling Okkenhaug mener er arkitektonisk og estetisk «*god dialog*». Ett tilfeldig valgt hus i Risør er ikke vesentlig mer prangende og skrikende og i sterk kontrast til sin nabo. Det eksisterer en nedtonet harmonisk og sammenhengende estetikk som er særegen for Risør.

7 - Intervju

Vekst - vern

Sigrid Helledal Garthe er samfunnsplanlegger i Risør kommune og jobber tett med rådmannen på fylkesnivå. På spørsmål om hvor Risør befinner seg i 2015 og hvilke aktuelle problemstillinger kommunen og byen står ovenfor, forklarte H. Garthe at stagnasjon er en vedvarende problemstilling. Vekst er et helt sentralt fokusfelt i Risørs kommuneplan 2014-2025 (Risør kommune, 2014).

«Vi har omtrent ingen befolkningsvekst. Vi har samme innbyggerantall i dag som i 1980. Vi har bygd masse nye hus siden den tiden, så det er ikke det at det står masse

tomme hus, men det bor jo færre per hus. Derfor er det jo boligbygging her hele tiden. Men, veksten tror jeg også kommer av at det blir flere eldre. Særlig i gruppen over 80 år, flere pensjonister, og flere innvandrere. Lav befolkningsvekst i seg selv er jo ikke nødvendigvis noe stort problem, men det gjør jo at demografien i Risør blir veldig annerledes enn landet ellers, og særlig i forhold til storbyene. Der kommer vel hele sentraliseringsdiskusjonen, da».

Risør har en rekke utfordringer som skisseres tydelig gjennom både kommuneplanen og de beskrivelser H. Garthe gir av sin by. Vekstambisjonene politikerne i Risør ser for seg er problematiske i møte med den spesielle byen Risør og dens utfordringer i skala og funksjon. Eksempelvis er veinettet inn mot Risør by underdimensjonert, det er få parkeringsplasser, havna er ikke lagt til rette for større skip og båtinnfart. Ikke minst er bygningene i sentrum gamle, vernede, og lite passende for moderne næringsliv med stordriftsfordeler særlig større kjeder opererer med. H. Garthe forklarer hvordan man i kommunen ønsker seg vekst, men av hensyn til den spesielle byen ikke ønsker dette for enhver pris. Det er ifølge H. Garthe snakk om avmålte vekstambisjoner som vektas etter behovet for vern.

«En skal ha veldig stor respekt for trehusbyen og den verneverdige bebyggelsen. Det er jo det vi lever av, det er det som skaper rammene rundt våre innbyggere, festivaler og reiser, hele den pakken der. (...) Det er jo selvfølgelig masse eksempler i Risør på politikere som er mer utviklingsrettede og vil få til utvikling, koste hva det koste vil. Også har vi andre som er mer over på vern. Sammen får vi kanskje veldig gode debatter av det. (...) Hovedmålet er at vi skal vokse. Det er politikerne veldig opptatt av. Men vi skal ikke vokse for enhver pris. Det er ikke det som ligger i det. Det ligger i at en skal vokse på en god måte».

Risør har blitt en by der de store bygningsmessige endringene ikke har forekommet på samme måte historisk som andre steder. Hva skjer med Risør dersom de vekstprosessene politikerne ønsker seg endrer også det fysiske miljøet fra en tradisjonell trehusby til å møte moderne arkitektur i større grad? Hva skjer med trehusbyen dersom byen brytes opp, kun for å avløses av ytterligere stagnasjon?

«Jeg tror jo det at hvis en skal se på en by som har stanset i utvikling kan man jo se på Risør. Fordi at vi har nesten ikke hatt noen store utviklingsprosjekter i sentrum på

veldig, veldig mange år. Nye prosjekter som har kommet til er det gule bygget på Holmen fra 1990 tallet, som er stort og som tar veldig mye av utsikten fra torget. Det er jo et bygg som ikke hadde sett sånn ut i dag hvis vi hadde bygget nå. Det er jo viktig næring der, et båtsenter med mye liv og aktiviteter, også er det noen leiligheter der. Det tilfører jo noe positivt til byen».

Sigrid Hellerdal Garthe er mindre kategorisk negativ til modernistiske bygninger i Risør slik som andre kritikere er, men ser problematiske aspekter av hvordan nyere typer bygninger står i kontrast til den tradisjonelle trehusbebyggelsen ellers. Slik er det en kontrasterende vekting mellom vekstmålsetninger og vernebehov fra kommunens side. Holmen og Flisvika har vært gjenstand for mye av debatten om det moderne i Risør, og har på hver sin kant vært svært konfliktfylte planleggingsprosesser med innsigelser, debatt med høy temperatur, aktivisme, og til dels motsetningsfylte steile posisjoner. Jeg var interessert i å utforske videre kommunens syn på utbyggernes maktposisjoner. Har utbyggere for stor makt?

«Det synes jeg er veldig vanskelig å svare på egentlig, fordi at det en skal jo finne ut av dette i samarbeid. Både med de faglige hensynene fra administrasjonen og politikernes dømmekraft, og så utbyggerens vurderinger av hva som er økonomisk forsvarlig og salgbart».

Holmen har vært gjenstand for mye debatt, men ble til syvende og sist trumfet gjennom av den vekstorienterte delen av Risørs politikere og næringslivsaktører. Til tross for dette reagerte markedet negativt på Holmen-prosjektet. Resultatet i første runde med realiseringen av Holmen-prosjektet endte med for få solgte leiligheter for å kunne iverksette bygging. Markedet svarte med lommeboken at den estetiske kvaliteten på prosjektet ikke var god nok. De fysiske funksjoner hadde etter alt å dømme en konkurrerende attraktiv kvalitet i forhold til den eldre bebyggelsen med funksjoner som underjordisk garasjeanlegg, terrasser, god utsikt, nyere byggestandard, og liknende. Tomten er upåklagelig som kanskje Risørs fineste beliggenhet. Likevel falt prosjektet gjennom og må opp til revurdering og designendringer for å tilpasse markedets ønsker.

«På Holmen var det jo veldig mange som mente at utbygger hadde for stor makt på hvordan det skulle se ut der, at det egentlig ikke var til det beste for byen. Men, så viste jo markedet seg sånn at de ville ikke ha denne typen leiligheter. Folk ville rett og

slett ikke bo der, og det var jo litt av den misnøyen som det var blant byens befolkning rundt de blokkene som var tegnet der ute. Det blir veldig spennende å se hva markedet mener om det nye forslaget som er tegnet der ute».

Sigrid Helledal Garthe

Oppsummering

Risør står ved et veikryss mellom modernitet eller tradisjon, mot vekst eller vern. Det er ulike verdimeslige perspektiver på hvilken vei Risør skal gå fremover. Byen har likevel økonomiske utfordringer. Kritikere som Erling Okkenhaug mener Risør bør bevares slik den er, og holde utvikling kontrollert etter dagens estetiske uttrykk. Politikerne i Risør er på sin side opptatt av vekst og arbeidsplasser. Stridens kjerne ligger kanskje i forskjellige oppfatninger og ambisjoner om hva Risørs estetiske utforming skal være i fremtiden. Det er bred enighet mellom planleggere og politikere at vekst er nødvendig og sterkt ønsket, men vekst er ikke ønsket for enhver pris. Entusiaster for Risørs tradisjonelle by frykter likevel endringene vil medføre for byens estetikk og sjarm. Det har slik utviklet seg en polarisert debatt mellom de som ønsker vekst og moderne arkitektur i byen, mot de som vil ha vern av det tradisjonelle.

Del III

Del III tar for seg teoretiske betraktninger og definisjoner av estetikkbegrepet. Første del behandler og drøfter den nevro-biologiske forståelsesmåten av Peter F. Smith. I andre del vil jeg vise hvordan Lena Steffner har forsøkt å binde sammen medvirkning og ekspertvurderinger av estetikk i planlegging. De to teoretiske betraktningene kan leses med en viss sammenheng. Det er kontraster og likheter i deres teoretiske utgangspunkt. Der Smith argumenterer for at estetikk bedømmes biologisk grunnleggende, argumenterer Lena Steffner for forskjellen i hvordan eksperter og legfolk vurderer urbane områder forskjellig. Begge tar likevel utgangspunkt i psykologi og biologi. Med disse perspektivene satt opp mot hverandre

vil jeg forsøke å danne et argument for at ikke bare eksperter kan vurdere estetikk, og at medvirkning kan bringe større demokratisk legitimitet i estetikkvurderinger i planlegging. Avslutningsvis i del to vil jeg presentere et lite forslag for hvordan Lena Steffners metode kan brukes i Risør for å forankre estetikkvurderinger gjennom intervjuer med lokale informanter.

8 – Estetikkbegrepet

Estetikk er et begrep som har røtter tilbake til blant annet antikkens filosofi og Platon. Estetikk heter på gresk *aisthētikos*, eller «αισθητική», som betyr sansekunnskap eller oppfatning (Merriam-Webster; 2016, og Steffner; 2009). Begrepet estetikk handler gjerne om 'det vakre'. Platon delte estetikkbegrepet inn i tre deler; «*det sanne, det vakre, og det gode*» (Bygningslovutvalget, 2005). Estetisk teori er kanskje mest fremtredende innenfor kunstfag og arkitektur, men ikke begrenset til kun disse fagdisiplinene. Når vi kaller noe «*estetisk*» er det i dagligtale også en annen måte å beskrive at vi syns noe er vakkert eller skjønt. «*Estetisk*» kan også forstås som at noe er symmetrisk og sammenhengende eller gjennom andre innfallsvinkler noe vi anser for å tilhøre det vakre.

«Aesthetics: The study of the feelings, concepts, and judgements arising from our appreciation of the arts or the wider class of objects considered moving, or beautiful, or sublime».

Enn Ots (2011)

I vurderingen av gode og dårlige estetiske uttrykk trenger man gode teorier for å løse problemstillingen subjektivitet og relativitet fører med seg. Hvis det latinske utsagnet «*De gustibus non est disputandum*» (Merriam-Webster, 2016) - smak og behag kan ikke diskuteres - til enhver tid er sant, vil subjektivitet i spørsmål om estetikk fjerne ethvert forsøk på å finne generelle utgangspunkt for hva man kan enes om som estetisk 'vakkert', eller mer dramatisk; gjøre det umulig å hevde at noe er estetisk med legitimitet. Estetisk teori vil ifølge Øisfjord (1992:11) forsøke å konstruere teorier om skjønnhet i sin alminnelighet som baserer seg på logikk, fornuft og sansning, fremfor følelser, antakelser og tro. Skjønnhet kan beskrives på en mer gjennomtrengende og objektiv måte dersom man følger slike teorier og beveger seg litt opp fra subjektivitetens hengemyr. En estetisk produksjon basert på rene tradisjoner og faste

regler vil ifølge Georg Wilhelm Friedrich Hegel i verste fall føre til mekanisk reproduksjon og det han kalte «bevisstløs dyktighet» (Øisfjord 1992:23).

Estetikk: læren om det vakre. Begrepet estetikk gjelder våre sansede opplevelser. Estetisk kvalitet er knyttet til egenskaper og kjennetegn ved f. eks. en bygning eller et anlegg som vi opplever gjennom våre sanser og følelser. God estetisk kvalitet knyttes til hva vi opplever som vakkert, ønskelig, verdifullt osv., og omhandler derfor verdier og ikke kvantitative egenskaper. Det er viktig å merke seg at den estetiske opplevelsen av et byggverk også påvirkes av omgivelsene og sammenhengen det opptrer i.
Ellen de Vibe (1997).

8.1 – Estetikkteori

I samfunnsvitenskapen har det etter andre verdenskrig vært relativt upopulært å legge til grunn biologiske forklaringsmodeller i samfunnsvitenskapen. Dette har politiske og historisk naturlige forklaringer. Uheldig sosialdarwinisme, kolonialisme, raseforskning og nazisme har lagt begrensninger for hvor fruktbart det er å forske på sosiale fenomener med biologiske briller. Tiden er likevel kanskje moden for å utvide horisonten i samfunnsvitenskapen og gi de kulturelle perspektiver ytterligere innspill. Det er etter min mening et visst hopp fra å erkjenne at vi leser våre omgivelser gjennom et lovmessig apparat (hjernen og våre sanser) til å skulle postulere at vi eksempelvis er deterministisk styrt i våre preferanser av smak. Til det er kanskje mennesket for bevisst og fri. Det hører likevel med til innledningen av den nevrovitenskapelige arkitekturteori benyttet i denne studien at det finnes andre forklaringsmodeller som ikke har samme fokus – uten at de nødvendigvis er spesielt svakere av den grunn. Jeg har likevel vært opptatt av å konkretisere hva estetikk dypest sett *egentlig* er, og har lagt et visst fokus på å redegjøre for dette i grunnarbeidet.

Teorier knyttet til estetikk har ofte kulturelle forklaringsmodeller. Disse går ut på at kulturelle normer og verdier legger fundamentet for hva en syns er vakkert, at estetikk er en sosial prosess. Det en kjenner til best er ofte det man verdsetter størst. Det finnes mange gode kvalitative forklaringsmodeller som finner kulturelle koder og smaksmønstre. Pierre Bordieu har eksempelvis i klassikeren «*Distinksjonen*» (Bordieu, 1995) konstruert smaksteori der estetikk forstås i et klasseperspektiv. Det er med andre ord flere innfallsvinkler til estetikk, og

avhengig av ens teoretiske utgangspunkt vil man gjerne finne forskjellige svar. Den teoretiske innfallsvinkelen for denne oppgaven er den nevro-vitenskapelige, psyko-biologisk kognitive vitenskapen presentert av professor i arkitektur Peter F. Smith i boken «*The Dynamics of Delight*» (Smith, 2003). Denne teorien er valgt fordi den støtter opp under ideen om at alle mennesker har estetisk sans og kan bidra til debatten om estetikk. Innenfor denne teoretiske varianten forsøker man å finne lovmessige mønstre for estetikk mer enn å lage et nettverk av de ulike smakspreferanser gjennom kulturelle teoretiske briller. Forsøket er her å finne det minste felles multiplum for noe som alltid vil være svært subjektive spørsmål. Hva kan måten vår biologi bedømmer våre omgivelser fortelle oss om det grunnleggende ved estetikk? Hvilke fellesnevnerne finnes det til tross for den store variasjonen i smakspreferanser?

8.2 - Nevro-biologisk estetikkforståelse

Helt grunnleggende sett plasserer professor i arkitektur ved Sheffield Hallam University, Peter F. Smith estetikk rotfestet i de menneskelige sanser og tanker, og til vår biologi og dets rammeverk (Smith, 2003:7). Smith mener alle bedømmelser av det estetiske skjer ut fra vår egen nevrobiologi og må forstås innenfor hjernens biologiske lovverk og vårt sanseapparat. Smith tiltar her en psyko-biologisk tilnærming til vitenskapen rundt estetikk og mener samtidig at andre tilnærminger til estetikkteori vil ha vesentlige mangler dersom de ikke tar et grunnleggende standpunkt i biologi. Vitenskapen rundt hjernens funksjoner og bedømmelser av det vakre fikk vind i seilene med arbeidene til Wilhelm Wundt og Gustav Fechner mellom 1874 og 1876. De koblet for alvor estetikk til nytelse gjennom visuelle stimuli (Smith, 2003). Gjennom forskning på epilepsi på 1960 tallet fant eksperimentelle forskere i psykologifeltet noe overraskende empiriske erfaringer rundt måten våre to hjernehalvdeler leser og ordner våre omgivelser. Det var antatt at epilepsi forekom ved akutte og overdrevne nevrologiske impulser i hjernen. Ved å kutte koblingen mellom to de hjernehalvdelene til pasienter som var svært plaget, det såkalte «*corpus callosum*» - de tette fibre som binder våre to hjernehalvdeler sammen, oppdaget de hvordan de to hjernehalvdelene har forskjellige minner og bevissthet. Hver hjernehalvdel har sin funksjon og minner, men de fant at venstre halvdel assosieres med ord og ordforståelse mens høyre halvdel tenker i bilder. Det foregår også ubevisste prosesser. Eksempelvis når høyre hjernehalvdel jobber for å systematisere i det ubevisste vil dette kunne munne ut i en form for 'eurekaopplevelse' (Smith, 2003:8).

«The creative propensity of the human brain lies in the complementary operation of the two cerebral hemispheres. One might even say that all knowledge and all art is the

result of synergy between the contrasting elements of the brain. We hunger for new manifestations of harmony (...)».

Peter F. Smith (2003:12).

I tillegg til å være orientert rundt det visuelle er vår høyre hjernehalvdel assosiert med følelser knyttet til det «*limbiske system*», den nedre sentrale delen av hjernen. Slik plasserer det psykologiske fagfeltet estetikk til hjernens perseptuelle evner og rotfester estetisk bedømmelse rent biologisk og knytter det tett opp mot følelser. Implisitt i en slik forståelse av hjernens funksjon er vår evne til å systematisere og ordne våre omgivelser. Harmoni, orden og system kan være nøkkelbegreper for å forklare hva vi finner estetisk. Wundt og Fechner definerte tidlig opplevelsen av estetikk som variasjon innenfor systematikk, eller «*unified variation*» (Smith, 2003:7). Gjennom slike perspektiver vil rent og skittent eller mørkt og lyst, kunne forstås som mer eller mindre ordnet, og dets grad av kontrasterende orden og variasjon harmonisk – ergo inneha større eller mindre estetisk kvalitet. Menneskets tankeapparat har også evnen til å være fleksibel og reagere positivt på endringer. Kreativitet kan springe ut ifra brudd med normer og tidligere gitte forståelser og se system i det nye og hittil ukjente (Smith, 2003:13). Arkitektur som en kreativ og *kunstnerisk* disiplin vil kunne forstås som dets evne til å bryte med det forut antatte og utfordre våre forståelser av det normale.

«Sheltering beneath the canopy of the cerebral hemisphere is the mid-brain, or limbic region, which is the seat of emotions. It is known that the right hemisphere has special links with the limbic system. (...) The two cerebral hemispheres deal with information in their specific ways, the left breaking down data into their parts, the right re-assembling them into discrete wholes and making value judgements about the quality of the wholes which it communicates directly to the limbic brain, hence the emotional dimension to aesthetic experience.»

Peter F. Smith (2003:8).

8.3 – Harmoni

Harmoni er en sentral del av estetikkbegrepet. I vurderingen av et godt bymiljø diskuterer man egentlig ikke enkelthus, men byens sammenheng; dens harmoni. Når det står i eksempelvis veiledere og lovverk om ‘sammenhengende estetikk og byutvikling’ mener man da gjerne harmoni mellom bygninger, uten at begrepet harmoni blir faktisk brukt. Harmoni kan kanskje beskrives som hvilken måte de faste strukturene i bybildet snakker sammen.

Skriker de til hverandre? Er det kamp om plassen? Er enkelte bygg overveldende i størrelse i forhold til andre? Er byens fysiske utforming orientert for å leve sammen eller er det brudd fra hus til hus? Dette er måter man kan diskutere og analysere harmoni i praksis med ulike begreper.

Begrepet «*harmoni*» har konnotasjoner til musikk. Teoretisk er ikke musikk begrenset til å fungere utelukkende som en analogi når man diskuterer estetikk, men kan forstås som biologisk nært knyttet opp til andre måter mennesket følelsesmessig bedømmer sanseropplevelser. Om man vurderer et bylandskap, en park, en skog, eller lytter til musikk er de kognitive prosessene relativt like og underlagt samme system – hjernen og sansene våre. Når man i det teoretiske rammeverket binder estetikk tett sammen med biologi og kognisjon, danner dette samtidig grunnlaget for hvordan man ser estetikk på en helhetlig måte fremfor å fokusere på enkeltobjekters grad av estetikk i et isolert perspektiv. Harmoni er en viktig del av kvalitet, komposisjon og innhold innen det estetiske. Smith forklarer hvordan musikk er en estetisk nytelsesopplevelse med variasjon innenfor systematikk (Smith, 2003). Hvis en går under overflaten av systematikken innen musikkteori vil en kunne finne tonesett i oktaver og sammensetning av toner til harmonier. Det er vesentlig forskjell på variasjonene innenfor et organisk instruments tone og en syntetisk datagenerert tone. Innholdet i en enkelt tone har en høyere grad av variasjon og uberegnelig tilfeldighet enn en tone skapt kunstig gjennom en datamaskin. En menneskeskapt tone vil sjelden være helt nøyaktig innenfor sin absolutte toneart slik som en syntetisk. Elementer av tilfeldigheter, eller *kaos*, vil derfor prege menneskeskapt musikk og oppleves som mer spennende og variert enn stringent, systematisk og symmetrisk musikk uten overraskelser eller variasjon. På samme måte er det aktuelt å vurdere estetisk kvalitet i bygninger og bymiljøer. Finnes det noen organisk variasjon eller er det for stringent systematikk, for symmetrisk og organisert? Er det tilstede noen tilfeldigheter, noen spennende variasjoner? Finnes det harmoni mellom bygningene? Mye av den kritikken som har vært rettet mot modernismens striglede symmetri kan ifølge Smith (2003) puttes i boksen mangelfull menneskelig variasjon og harmoni misforstått som streng symmetri.

8.4 - Overraskelse og orden

I forskning på estetikk er overraskelser innenfor orden på samme måte roten til en estetisk positiv opplevelse. Vår hjerne finner estetisk nytelse i det varierte, men det kan ikke skje innenfor kaos uten orden. Prediksjon og kategorisering er en vesentlig del av hvordan hjernen

systematiserer de sanseinntrykkene den får. Vi er avhengige av vår hjernes evne til å forklare de inntrykkene vi danner oss og å sette disse inn i et system for å gjøre våre forståelsesprosesser av verden enkel og rask. Uten denne evnen til kategorisering og antakelser ville vi hele tiden jobbe med å kognitivt dekonstruere våre sanseinntrykk og følt oss slitne med lite overskudd til andre tankeprosesser, ifølge Smith. Vår hjernes evne til å forutse våre omgivelser er nøkkelen til å gi hjernen rom for å fokusere på andre oppgaver. Smith ser dette som evolusjonære, positive og nødvendige funksjoner for å lese våre omgivelser. Musikk er et elegant estetisk eksempel, ikke minst fordi det er helt blottet for funksjon utover det rent følelsesmessige, og fordi det er spesielt estetisk av natur. Nevrovitenskapelig forskning har funnet at utøvende musikk er spesielt krevende for hjernen. Svært høy aktivitet forekommer i både venstre og høyre halvdel av hjernen, i tillegg til stor aktivitet i det limbiske system, de delene av hjernen som er assosiert med motorikk, og ikke minst i «*corpus callosum*» som er de tette fibrene som binder de to hjernehalvdelene sammen (Collins, 2014). Hjernen dekonstruerer aktivt og ubevisst alle elementene i musikk og binder de sammen til en ny og ordnet helhet – en musikalsk opplevelse. Musikere viser spesielt økt hjerneaktivitet, også til sammenlikning med andre kunstformer. Dette kan kanskje gi en viss pekepinn på hvordan musikk som noe tilnærmet en rendyrket estetisk sansing også fanger en bredde av hjerneaktivitet som ikke er hovedsakelig matematisk eller lingvistisk rasjonelt orientert slik man ser gjennom venstre hjernehalvdel, men er i særklasse i å binde sammen og aktivere en rekke forskjellige deler av hjernen. I et evolusjonært perspektiv er musikk tilsynelatende meningsløst (Smith, 2003). Kunst er i et slikt perspektiv den absolutte motsats til ren funksjonalisme. Det er mulig å bryte ned musikk til sine enkelte bestanddeler og finne svar på hva vi finner estetisk, inntil et visst punkt. Problemet oppstår når man skal lage allmenngyldige svar på hvilken musikk som er mest vakker. Her møter man igjen den kulturelle og subjektive innvending. Likevel er det ganske mye en kan si om musikken og dets estetikk før man kommer dit, blant annet komposisjonens systematiske ordnede oppsett og grad av overraskende variasjon til sammenlikning med andre tilsvarende komposisjoner. Denne innsikten er overførbar til arkitektur og våre bygde miljøer. Hvor god sammenheng, orden og komposisjon, altså harmoni, er det i bymiljøet? Finnes det menneskelig variasjon, menneskelige proporsjoner og skala? Smith foreslår gjennom sin teori at det finnes felles grunnsteiner for hvordan vi bedømmer våre omgivelser positivt eller negativt, og at man kan benytte denne innsikten i planleggingsarbeid aktivt.

Smith forteller om hvordan arkitekten Frank Gehry har laget bygninger som tilsynelatende bryter med både tyngdekraftens regler så vel som sammensetningen av vegger og tak. Når bygninger plutselig har runde former, bio-morfiske strukturer – er det fortsatt et hus? Slik arkitektur bryter med våre kategoriseringer og prediksjoner på bakgrunn av samlede erfaringer om hvordan et hus skal se ut. For store brudd med kategorier kan likevel oppleves som negativt fordi vi mangler merkelapper, sammenlikningsgrunnlag og begreper. Planleggere i etterkrigstiden har ifølge Smith hatt en misforstått forståelse av orden og heller skapt uniforme miljøer (Smith, 2003). Det uniforme og det symmetriske kan ved et for lite bredt estetikkbegrep regnes som vakkert fordi det har rene linjer og orden, men det mangler variasjon. Nøkkelen til å bryte ned estetikk innenfor det psyko-biologiske er å forstå det menneskelige behovet for overraskelse innenfor system. Hvis man bor i et fengsel med utelukkende rutiner uten variasjon i hverken det sosiale eller de fysiske omgivelser blir man deprimert. Dersom man plasseres i full isolasjon der en fratas sanseintrykk, selv i kortere perioder, har det ødeleggende effekter på vår psyke (Smith, 2003). Slik er estetikk noe mer enn «det vakre», og hever seg følgelig over debatten om hva som er viktigst av funksjonalitet og estetikk. Estetikk er så viktig at menneskets psyke forringes uten.

8.5 - Kaos og tilfeldigheter

For å forstå ytterligere hvordan harmoni og variasjon henger sammen går nevro-vitenskapen løs på kaosteori. Teorien om kaos i matematikk ble først gjort populært for det allmenne publikum gjennom begrepet «*The Butterfly Effect*», eller sommerfugleeffekten. Ideen om at små og tilsynelatende irrelevante endringer i en likning vil kunne gi store ringvirkninger senere fant først sted i matematikk der en ved å legge en «*kaotisk*» tilfeldig variabel i matematiske ligninger, for så å gjøre spådommer om utfall svært vanskelig og dermed også øke nivået av kompleksitet. Eksempelvis er naturen i seg selv vanskelig å forutsi da den har elementært sett en rekke kaotiske tilfeldigheter ved seg. Ideen om at system kan bryte gjennom kaos er hva Smith legger til grunn i sitt teoretiske fundament for estetikk. Kaos og orden er kanskje da ikke absolutte motsetninger, men deler av en og samme virkelighet. Kaos produserer både ordnet systematikk og variasjon, de fundamentale elementene for det hjernen oppfatter som estetisk. Man kan trekke paralleller til utviklingen av byer på samme måte. Et tre vokser og utvikler etterhvert en stamme med mindre grener som ligner på treets stammestruktur. Denne operasjonen gjentar seg selv i uforutsigbare kaotiske mønstre. Likevel er sluttresultatet er ordnet og relativt systematisk tre. Et tre vil til slutt alltid ende opp til å som hovedsakelig ut som et tre. Treets struktur kan forklares gjennom den genetiske koden den har

utviklet gjennom evolusjon, men genetiske koder er fortsatt ikke fullstendig forutsigbare i å predikere et absolutt sluttresultat. Smith mener dette er de samme grunnleggende prosesser i vurderinger og etablering av estetikk og bymiljøer. Variasjon gjennom orden bærer elementer av kaos og opptrer uforutsigbart. Skjønnhet opptrer sjelden absolutt symmetrisk og ensartet, men det er ikke det samme som at det estetiske er helt uten orden og system. Denne innsikten er overførbart til hvordan byene og våre fysiske omgivelser er strukturert og ordnet. Ren symmetri vil ikke oppleves som spennende nok og ergo ikke estetisk vakkert ifølge Smiths teoretiske briller.

8.6 – Trender

Lik som det finnes bølgedaler innen musikk, perioder innenfor kunst, eller epoker innen mote, finnes det trender og bølger innen arkitektur – eller paradigmer i arkitekturvitenskapen. Rådende arkitekturdiskurser former våre fysiske omgivelser. Lena Steffner forklarer hvordan befolkningen vurderer sine omgivelser gjennom følelser, mens arkitekter og eksperter vurderer dem gjennom faglige trender og diskurser i tiden (Steffner, 2009:150). Trender innen estetikk er ofte flyktige og kortvarige. Der man i tidligere tider opererte med hegemoniske paradigmer for akseptert utforming, gjerne begrepsdefinert som byggeskikk og kultur, er det i dag større variasjon i typer bygg som settes opp, mye også fordi vi har fått tettere bånd til utlandet og får nye impulser som arkitektur-konsumenter (Smith, 2003). Arkitektene i seg selv blir kanskje også mer globalt orienterte. Estetikk har blitt utrendy å snakke om i arkitekturfaget (Smith, 2003). Til tross en viss variasjon i prosjekter som ferdigstilles er det likevel trender som er løpende og preger gjeldende konsensus rundt estetikk i det bygde miljøet til enhver tid. I dag kan de fleste anta hvordan eksempelvis et kjøpesenter skal se ut og registrere om det bærer en moderne utforming eller ikke. Trender skapt gjennom media og populærkultur endrer seg raskere enn før, og dette har også konsekvenser for arkitektur. Noe av forutsigbarheten og langtidsperspektivet forsvinner når endringsprosessene er raske. Estetiske trender gir oss forventninger om hvordan ting skal se ut som kanskje ikke arkitekturen klarer å følge opp på grunn av langsiktige planlegging og investeringer. Det tar tid å realisere et bygg, og i løpet av prosessens tidsløp kan designet bli umoderne og ikke lengre trendy før det står ferdigbygget (Smith, 2003). En slik forståelse av arkitektur, som noe flyktig og kortvarig, er i direkte konflikt med bærekraftig utvikling. Det Peter F. Smith beskriver som «*kortsiktige bygg*» har også elementer av trender som argument. Vi trives best i og omkring bygg som vi anser å være vakre. Når 'det vakre' er tett bundet med flyktige trender kan dette i seg selv være fordyrende rent økonomisk så vel som miljømessig dersom

man til stadighet skal rive og bygge nytt, totalrenovere, pusse opp og re-modellere. Smith fokuserer på viktigheten av å også vektlegge bygningers bærekraft i form av levetid når man diskuterer økologi og miljø. Kortsiktige bygg som har for lite fleksibilitet til å møte endringer i bruk og som har estetisk kortvarige uttrykk, kan til syvende og sist vise seg å være svake investeringer når klimaregnskapet skal gjøres opp fordi de er bygget og designet for et for et kortvarig tidsspenn. Når man skal finne generelle estetiske tommelfingerregler kan et begrep knyttet i for stor grad opp til gjeldende trender bli for kortvarige og derav problematiske.

«In the twenty-first century the influence of popular culture and its preoccupation with image has created a renewed interest in aesthetics as a fashion statement. The result is that, as in all fashions, the accepted aesthetics shift as the consumer industry and social media promote the new 'look'. This, popular neo-modern taste has shifted attention away from any formal prescriptions for beauty and elegance towards the hip-hop aesthetic or the chunkiness and strangeness of the biomorphic. The difficulty is that fashions change quickly. As it takes a work of architecture several years to go from initial concept to completed building, there is an increasing danger that the building will already be considered to be old fashioned the day it has had its grand opening».

Enn Ots (2011:8)

Det er her viet en del plass til estetikkteorien til Peter F. Smith. Man kan bruke Smiths teorier som bakgrunn for å utvide vurderingene av estetikk til å også omhandle legfolks vurderinger. Lena Steffner har utviklet en modell som kan fungere som et verktøy for dette.

9 - Modell for estetikkvurdering

Lena Steffner har utviklet en arbeidsmetode der hun forsøker å binde sammen kvalitative data fra medvirkning med faglige skjønnsmessige estetikkvurdering i planprosesser. Studien tar utgangspunkt i antakelsen om at eksperter og legfolk vurderer og verdsetter urbane omgivelser ulikt. Det finnes en rekke fellestrekk mellom den såkalte «VPOR»-planen brukt av PBE i Oslo og den metodikk Lena Steffner har utviklet (Steffner, 2009:147). I etterarbeidet

med Steffners doktoravhandling fant byplanleggere i Stockholm behov for å utvide metodens bruk til nettopp planleggingsarbeid i tidlige faser slik som i «VPOR»-konseptet. Dette har konkrete paralleller til en tidlig veiledende prinsippplan som nå brukes oftere i byplanprosesser i Oslo. Dersom Plan- og Bygningsetaten i Oslo skulle kombinere konseptet «VPOR» med et større og mer inngående medvirkningsarbeid rundt estetiske spørsmål nærmer man seg metoden Steffner har utviklet. Slik er det fellestrekk i nytenkende planleggingsarbeid med fokus på medvirkning.

9.1 - Core Affection Model

Lena Steffner har utviklet en metode som baserer på befolkningens egne vurderinger og opplevelser. Hun beskriver metoden som et forsøk på å kvantifisere kvalitative data basert på befolkningens vurderinger av sine byområder (Steffner, 2009:150). Steffner finner hovedsakelig sine data gjennom spørreundersøkelser. Publikum bes vurdere og rangere sine boområder og nærmiljøer etter en skala fra 1-100 i forhold til relativt åpne begreper. Steffner viser til et gitt bilde fra området og ber respondentene vurdere ulike kvaliteter. Disse vurderingskriteriene baserer seg på noen grunnleggende emosjoner som interessert og motpolen uinteressert, eller trivsel mot motpolen uhygge/mistrivsel. Deretter plasseres dataene inn i en sirkelmodell som baserer seg på James Russel's «*core affection*» sirkel (Russell, 2003). James Russell's teori om grunnleggende emosjonelle responser tar utgangspunkt i en rekke psykologiske data fra hans egne studier, deriblant estetiske bymiljøundersøkelser i Canada. Russell mener en kan tillegge estetiske vurderinger et visst sett med grunnleggende kategorier, som 'activation' og 'deactivation', og 'pleasure' og 'displeasure' (figur 2).

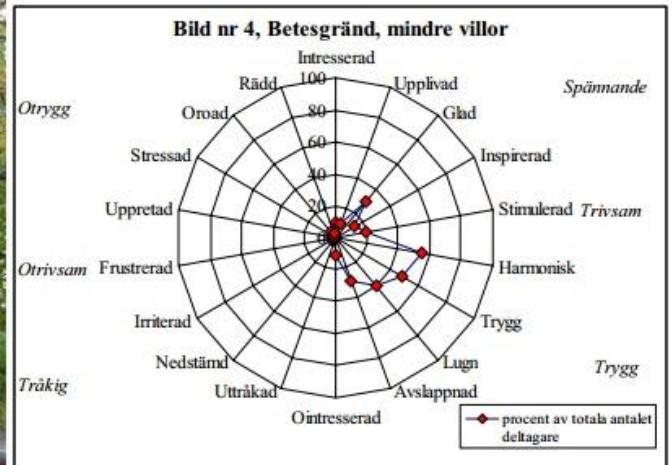

Figur 1: (Russell 2003, Steffner, 2009:47)

Core affect, Russell: *Psychol Rev*, Volume 110(1).January 2003.145–172
<http://www2.bc.edu/~russeljm/publications/psyc-rev2003.pdf>

Figur 2: Core affect model. (Russell 2003, Steffner 2009).

Figur 3: (Steffner, 2009:90).

Lena Steffner har tatt utgangspunkt i Russells forskning og laget en egen modell for estetikkvurderinger som peiler seg inn mot estetikk og byplanlegging. Formålet er å skape et bredere kunnskapsgrunnlag til de estetiske ekspertvurderinger som fattes i planleggingsapparatet. Steffner har en tydelig ambisjon om å øke medvirkning i estetikkvurderinger, og har forsøkt å konstruere en praktisk rettet modell for innhenting av data. Et eksempel på hvordan Steffner selv har gjennomført et studie på modellen ser man i figur 3 fra boligområdet «Betesgränd» i Ålsten i Sverige. Det er tydelig hvilken retning befolkningen vurderer områdets estetiske kvaliteter etter hvor på sirkelen dataene peker. Respondentene ga eksempelvis en gjennomsnittlig score på 25/100 innen kategorien «glad», 60/100 mener det er et harmonisk sted, 45/100 vurderes for stedets trygghet, og 40/100 for rolighet. Slik viser modellen hvilken hovedretning dataene peker og hva som verdsettes fra befolkningens side. Det er et rolig sted der man føler seg glad, trygg, avslappet, harmonisk, men også at ting er litt kjedelig og kanskje i mindre grad inspirerende.

10 - Pent, vakkert ... Og kjedelig.

I denne delen vil jeg presentere intervjuer av innbyggere i Risør og deres subjektive bedømmelser av sin by inspirert av metoden Lena Steffner har skapt. Metoden er ment som en kort pekepinn på hvordan planleggere og eksperter kan bruke medvirkning. Hvordan vurderer informantene sin by? Hvor viktig er estetikken i byen, og hvordan rangerer de sine omgivelser?

10.1 - Informantenes vurderinger

Et bilde av torget i Risør sentrum tatt januar 2016. Dette ble vist til respondenter.

Mann 60:

«Jeg syns det er romantisk!»

Mann 80:

«Det er jo litt julestemning over det, og det viser folk i gatene».

Kvinne 45 (butikkeier):

«Idyllisk! Men, sånn som desember nå, så leier vi hest og kjerre for å kjøre. Vi satte opp 15 juletrær, vi pynter og pynter, men så regner det fra 1 til 25 desember. Når du bor på en vakker plass er det også ulemper. Folk kommer hit og kaller dette 'Skomakergata'. De elsker å gå her. Men, virkeligheten er ikke sånn. Desember så jo

ikke sånn ut. Vi kan ikke styre været. Jeg står jo på her fordi jeg vil bo i Risør, fordi jeg synes det er den fineste plassen vi har. Når du jobber hardt for å bo her, det er ikke alle som kan det. Vi vil gjerne ha de unge tilbake med familiene sine, men de har jo ikke jobb, ikke sant. (...). Jeg synes det er vakkert, stemningsfullt og koselig her».

Jeg viste informantene, fire menn på 25, 35, 60 og 80, og en kvinne på 45, et bilde tatt ved torget med utsikt opp mot Kragsgate, en av de mer sentrale handlegatene i sentrum. Respondentene svarte alle «hyggelig», «rolig», og «pent», men også «kjedelig» og «stille». Flere trakk frem mangelen på funksjoner og ting som skjer utenfor sommertid. Tiden rundt sommerhalvåret og spesielt rundt fellesferien mente flere Risør var verdens beste sted, men var helt dødt på vinterstid. «Men, vakkert er det» (Mann 35). Både bildet de ble spurt om å basere sine bedømmelser av, og tidspunktet da intervjuet fant sted, fant sted i januar måned. Det kom raskt frem at ingen var spesielt glad i vinteren i byen. Til tross for et visst aldersspenn og noe kjønnsfordeling, i tillegg til yrkes og utdanningsforskjeller, gav respondentene veldig like svar og vurderinger av sine områder. De var likevel ikke spesielt interessert i å gå inn i en diskusjon knyttet til byens estetikk, men trakk heller raskt frem mangelen på vekst, arbeidsplasser og funksjoner som det de synes var viktigst. Det kan gi en viss pekepinn på hvor viktig eller uviktig diskusjonen om ren estetikk står blant de lokale.

Mann 25:

«Risør er jo verdens navle! Alle kjenner alle».

Mann 35:

«Trygt er det. Spennende? Nei. Hvis ikke du er født og oppvokst her så er det gørrkjedelig. Vi vet ikke om noe annet, vi vil ikke ha noe annet. Om sommermånedene er vi drit lei av turister de første tre ukene (...) Men, det er verdens fineste plass».

Alle de fem respondentene plasserte Risør tydelig innenfor nedre høyre halvdel av Peter Russell's Core Affection Model (figur 2) gjennom de begreper de brukte. Lena Steffners modell rangerer kvalitetene i gjennomsnitt etter et tallsystem fra 1 til 100. Mine intervjuer har ikke samme kvantifiseringsdimensjon av bedømmelsene, men kan gi en noe tilsvarende pekepinn dersom de plasseres inn i modellen.

En spørreundersøkelse og bruken av Lena Steffners modell kunne gitt samme typen innsikt i de kvaliteter og problemstillinger planleggerne i Risør må jobbe med hvis de ønsker å bevare byen etter innbyggernes egne bedømmelser og verdier. Hvis man skal ta på alvor å lytte til befolkningens ønsker og verdier i estetiske veivalg er medvirkning et aktuelt alternativ å se nærmere på. Det kan være en metode å trekke inn kunnskap og kontraster i hvordan befolkningen vurderer estetikk mot hva ekspertene og arkitektene verdsetter.

Oppsummering

I denne delen av studien vil jeg vise hvordan man gjennom nevro-vitenskapens briller kan forstå estetikk. I tillegg har jeg presentert Lena Steffners metoder for å måle befolkningens vurderinger av estetikk, samt en kort undersøkelse med intervju av informanter. Dette gir en liten pekepinn på hvordan denne metoden kunne blitt brukt i Risør.

Del IV

11 - Lovverk

Estetikk er et felt som på samme måte som andre emner innen planlegging må forholde seg til regler og lovverk. Plan- og bygningsloven er det fremste lovverket for planleggere. Den estetiske dimensjonen har her blitt stadig styrket opp i gjennom tidene, men ble først satt tydelig på agendaen så langt tilbake som ved bygningsloven for Christiania av 1896 (Bygningslovutvalget, 2005). Bakken, Vagstein og Westbø forklarer i «*Byggeskikk, estetikk og stedsforming*» (2014) den stadige utviklingen og utvidelsen estetikk har hatt innenfor plansystemet og i Plan- og bygningsloven. Etterkrigstidens svært manglende estetisk tilfredsstillende miljøer uten sammenheng, sjel eller sjarm krevde en ny lovgivning som hegnet om estetisk kvalitet på en mer gjennomgående måte enn før.

«Kvalitative begreper som byggeskikk og estetikk har begrenset egnethet for beskrivelse i lovtekster, derfor er det i stedet utarbeidet en lang rekke retningsgivende

veiledere og eksempelsamlinger, mange med utgangspunkt i de forskjellige stedenes og landskapenes karakter»

Bakken, Vagstein og Westbø, (2014:7)

Det er vanskelig å formulere lovregler som skal sikre vakre miljøer. Juridiske sett er estetikk et vrient felt å håndtere fordi det er svært skjønnbasert, noe som også reflekteres i lovgivningen for byggesaksbehandling. Bakken, Vagstein og Westbø (2014:7) og Miljøverndepartementets estetikkveileder (Ellen de Vibe, 1997) beskriver begge hvordan veiledere og praksisen rundt det å gå foran som et godt eksempel, har vært ansett som mer hensiktsmessig i å fremme positiv estetikkutvikling enn strenge lovformuleringer og kvantitative retningslinjer. Det finnes likevel en særegen paragraf som populært går under navnet 'skjønnhetsparagrafen', som er et sentralt juridisk virkemiddel for byggesaksbehandlere. Denne paragrafen gir kommunene hjemmel til å avslå byggesøknader på intet annet grunnlag enn at forslaget ikke er estetisk tilfredsstillende nok. Denne delen av plan- og bygningslovens estetiske dimensjoner er trinnvis innført over tid og nylig styrket etter endringen av 2008. Likevel har man etter endringene av 2008 fjernet kommunenes adgang til å utarbeide separate og juridisk bindende estetiske retningslinjer (Narum Bakken, 2015). Arbeidet med estetisk utforming henvises etter disse endringene i sin helhet under plan- og bygningslovens rammer. 81% av kommunene opplyste at denne endringen ville føre til enklere saksbehandling, og bygningslovutvalget argumenterte for at fjerningen av frittstående retningslinjer ville ta vekk tvil rundt slike retningslinjers rettslige status (Narum Bakken, 2015). Fortidsminneforeningen, Utvalget for harmonisk fortetting i småhusområder, og Norske landskapsarkitekters forening mente henholdsvis at fjerningen av frittstående retningslinjer var en fallitterklæring, at retningslinjene burde bestå, og at kommunenes kompetanse på området er mest avgjørende. Dette kan tyde på at til tross for lovverkets utvidede makt til planleggere i estetiske byggesaksspørsmål, har også noe av kommunenes frihet til å selv sette rammer forduftet. Det er slik sett foretatt både en styrking og en svekking av estetikkdimensjonene i loven.

11.1 - «God estetisk utforming»

Planleggerne i KMD beskrev at ordlyden «*god estetisk utforming*» ble plassert inn i lovverket. Hva er så god estetisk utforming av et bygg? Det er notorisk vanskelig å både konstruere og

bestemme seg for gode allmenngyldige regler for estetikk og arkitektur. Veilederen til estetikk utgitt av Miljøverndepartementet (Ellen de Vibe, 1997) har vist seg å være svært sentral og aktuell over tid. Den gir en generell og god pekepinn på hvordan planleggere bør arbeide og tenke rundt tematikken. Veilederen beskriver estetikk som et «*mangesidig og krevende*» arbeidsfelt, og at noen «*fasitsvar er sjelden vare*» innenfor temaet. I veilederen heter det at byggverk må utformes etter lokale forhold. Fagkompetanse trekkes frem som spesielt viktig. Kommunene anbefales å gå foran som gode eksempler ved å bruke kompetent estetikk-faglig arbeidskraft og bruke tilstrekkelig tid i utformingen av egne offentlige byggeprosjekter og planer. En slik metode skal ifølge veilederen jobbe for å sende signaler til private byggeselskaper om det offentliges prioriteringer. En god metode for kommunene er også å bruke forhåndskonferanser med private utbyggere for å gå inn i dialog å klargjøre det offentliges intensjoner. Dette kan gjøre det lettere for private å samordne sine praktiske behov med estetiske krav. En av kommunens oppgaver er å etablere rammer for arealbruk og estetikk i mer overordnede og etablerte former. Den enkelte utbygging vil da måtte forholde seg til dette rammeverket. For å sikre god estetisk utvikling av byene krever det dog kanskje noe mer enn bare et solid regelverk. Slik har ulike former for dialog med det private vist seg å være en måte å styre utvikling. Her er det også viktig at det offentliges praksis med å gå foran som et godt eksempel er en indirekte, men interessant estetisk strategi for byutvikling. Slik ekspertene i KMD beskrev i del I av studien er det få konkrete svar på hva god estetisk utforming egentlig er. Likevel står dette tydelig i lovverket og plasserer ekspertens vurderinger helt sentralt. Det er eksperten som bestemmer hva god estetisk utforming i realiteten er etter loven.

11.2 - Styrket estetikkfokus

Plan og bygningsloven (PBL) ble revidert og vedtatt ny så sent som i 2008. Det er lagt til en rekke endringer og nye deler i loven, deriblant krav om medvirkning, men også en styrking av estetikk – en dimensjon som også nå står tydelig formulert i formålsparagrafen (§ 1-1). Det heter «*Prinsippet om universell utforming skal ivaretas i planleggingen og kravene til det enkelte byggetiltak. Det samme gjelder hensynet til barn og unges oppvekstsvilkår og estetisk utforming av omgivelsene*» (Lovdata, 2008:kap. 1). I § 29-1 heter ordlyden at ethvert tiltak må inneha «*god arkitektonisk utforming i samsvar med sin funksjon*», og I § 29-2, den såkalte «*skjønnhetsparagrafen*», at de visuelle kvaliteter «*skal prosjekteres og utføres slik at det etter*

kommunens skjønn innehar gode visuelle kvaliteter både i seg selv og i forhold til dets funksjon og dets bygde og naturlige omgivelser og plassering» (Lovdata, 2008:kap. 29). Skjønnhetsparagrafen er i utgangspunktet en videreutviklet versjon av den eldre § 74-2, som hadde en noe svakere formulering, men med mye det samme innholdet. Likevel, dette er en utvidet hjemmel for byggesaksdelen av lovverket der en har styrket planleggenes mulighetsrom til å avslå innsendte planer på bakgrunn av estetiske vurderinger alene. Er ikke bygget tilfredsstillende godt estetisk vil private innsendte planer kunne risikere å få avslag på byggesøknaden. Det er her viktig å merke seg ordlyden i paragrafene som har konsekvenser juridisk. Eksempelvis heter det ikke *kan* eller *burde*, men «*skal prosjekteres og utføres*» med gode visuelle kvaliteter. Dette styrker planleggenes fullmakt til å vurdere estetisk kvalitet og ikke minst gi avslag på bakgrunn av denne vurderingen alene. Rent juridisk er det slik sett ganske strengt og gir en relativt vid myndighet til planleggerne. Dette er noen av de endringene i lovverket som styrker estetikk. Det gir planleggerne styrket myndighet, som gjennom 'skjønnhetsparagrafen', til å arbeide med estetikk. Det forteller også noe om det økte fokuset på estetiske problemstillinger. Samtidig står lokaldemokratiet og kommunenes autonomi sterkt i plan- og bygningslovens forarbeider.

«Andre resultater viser at den kommunale kompetansen på estetikk er meget viktig. Dette synet deles av både kommuner og foretak. Likevel ser det ikke ut til at kompetanse på estetikk i kommunene øker. Kommunene mener at fylket har en viktig rolle gjennom veiledning både på plan- og byggesakssiden. Det er i større grad mindre kommuner som ikke selv har spesialkompetanse på estetikk, som bruker veiledningen».

Bygningslovutvalget (2005)

11.3 - Behandlingslikhet

Til tross for et styrket lovverk innen estetikk betyr dette likevel ikke at planleggere har diktatorisk makt i prosessene. Et viktig juridisk prinsipp er prinsippet om likebehandling. Saker skal behandles likt og rettferdig uavhengig av hvem du er eller hvor du bor. Systemet av lover og regler er finurlig der gråsoner og skjønnsmessig bedømming fort kan utgjøre forskjellen mellom riktig og galt, eller en fordelaktig domsavsigelse eller domfelling. I enkelte spesielt viktige saker kan det skapes presedens for andre saker som følger etter. Der

man krever prinsipielle avgjørelser kan slike saker og dommer utgjøre det endelige svaret på hva som er lov eller ikke. Håndteringer av skjønnsmessig vurdering av estetikk kan fort vise seg å falle inn under slike prinsipielle saker. Her domstolene kunne gi føringer for videre praksis. Likevel står det i lovverkets forarbeider at kommunens vurderinger er gjeldende, og at domstolene ikke er ment for å etterprøve disse bestemmelsene. Kommunen og statsapparatet kan vedta lover og regler, men ved uklarhet eller der det er behov for prinsipielle avklaringer vil domstolene presisere tolkningen. Det fører riktignok med til sjeldenhetene at det offentlige taper saker i prinsipielle spørsmål (Bygningslovutvalget, 2005), eller at saker av særlig estetisk natur i det hele tatt går over fra kommunenivå til fylkesnivå, eller til slutt havner i rettssystemet. Ekspertene i KMD beskrev at de ikke kjenner til saker med estetiske problemstillinger som ikke er løst lokalt eller regionalt.

11.4 – Fagkompetanse

I en kronikk skrevet av advokat Andreas Frislid fra Selmer advokatfirma, argumenterer Frislid for kommunens rolle i plansaker på estetisk grunnlag (Frislid, 2014). Ikke minst er skjønnbedømmelsen ofte et spørsmål om kompetanse, ettersom dette dreier seg om et ekspertfaglig felt. Ellen de Vibe skriver i Miljøverndepartementets estetiske veileder fra 1997 om hvordan eksperten har den sentrale og legitime maktposisjon i estetisk bedømmelse. Veilederen forklarer sentrale begreper og funksjoner, går kort inn på debatten rundt estetikk, og ikke minst beskriver hvilken rolle kommunen skal ta i estetiske planleggingsspørsmål. I denne velbrukte veilederen defineres estetikk tydelig som en ekspertoppgave. Ekspertene er her forstått som de med faglig kompetanse i å bedømme estetikk da dette er et komplekse faglige skjønnbaserte spørsmål. Ikke minst setter ekspertkravet begrensinger for demokrati og medvirkning, men det setter også ifølge Frislid kommunene i en tydelig maktposisjon i estetiske spørsmål. Kommunen har den lovmessige makten til å bedømme og behandle saker der endelige beslutninger tas rundt estetikk. Skjønnsmessig bedømmelse er plassert på kommunens bord. Lovens tildeling av makt til kommuneapparatet i de estetiske planleggingsvurderinger er også tydelig etter forarbeidene til Plan- og bygningsloven (Bygningslovutvalget, 2005).

Frislid argumenterer i sin kronikk for betydningen av kompetent arbeidskraft i slike bedømmelser. Mindre kommuner har ofte ikke den nødvendige faglig kompetente arbeidskraft til å bedømme estetisk kvalitet. Prinsippet om likebehandling og presedens setter av den grunn mindre kommuner med manglende faglig tyngde i disse spørsmålene i en

vanskelig situasjon. Det kan her tenkes at en kan saksøke kommunen på grunnlag av mangelfull saksbehandling dersom din nabo har fått bygningstillatelse der du har fått avslag, og det viser seg at dette ikke er vurdert av fagfolk. I et slikt juridisk lys må kommunen være langsiktig og forsiktig i hvilke saksavgjørelser de tar, også når det kommer til planlegging av større prosjekter. Man må forsikre seg om at man gjør vurderinger av estetisk natur på faglig godt grunnlag - av kompetent arbeidskraft. Avgjørelser av estetisk kvalitet kan fort tenkes å skape forventninger om forutsigbarhet ved at andre kan vise til tidligere vurderinger overførbart til eget prosjekt. Her er kommunen avhengig av de lovmessige hjemlene de er gitt. Slik fordeles tydelig samfunnet etter maktfordelingsprinsippene og skaper begrensninger for begge parter. Eiere og utbyggere kan i prinsippet motsette seg kommunens avgjørelser dersom disse viser seg å være mangelfullt skjønnsmessig vurdert.

I estetiske problemstillinger er skjønnsmessig bedømmelse likevel et vanskelig felt å håndtere. Det er som nevnt tidligere både teoretisk og derav for praksis vanskelig å gi tydelige rammer og regler for estetikk, utover veldig løst definerte setninger som at bygninger må ha «god arkitektonisk utforming», eller at de må «harmonere med sine omgivelser» (Lovdata; 2008, og Bygningslovutvalget, 2005). I tillegg til disse svært lite konkrete ordlydene i lovverket kommer den såkalte ‘skjønnhetsparagrafen’, § 29.2, kommunen makt til å avslå planforslag som ikke innehar tilfredsstillende estetiske kvaliteter. Her kommer også elementer rundt språk og begreper taktfast inn i situasjonsbildet. Arkitekter er ofte de man mener sitter med estetisk faglig kompetanse, slik det også fremgår tydelig etter veilederen av Miljøverndepartementet (Ellen de Vibe, 1997). Arkitekter har egne faglige begreper, et stammespråk, som ikke lett lar seg overføre til andre fagtradisjoner uten oversettelsesproblematikk (Ots, 2011). Ikke minst er dette et problem når man argumenterer rundt eventuelle avslag i plansaker med estetisk bedømmelse der legfolk og profesjonelle ikke er kjent med begrepssystemet. Hva innebærer det helt konkret at et bygg harmonerer med sine omgivelser eller ikke? Her er det utfordringer i å gjøre estetikk tydelig og felles over språklige barrierer. Det innebærer ikke at dette er et argument for å bruke mer ‘hverdagstale’ og ergo mindre presis ordbruk, men at begreper og terminologier må være tilgjengelige og forståelige, og gi mening på tvers av disipliner.

Praksis har vist betydelig tvil om dette spørsmålet og hvor langt prøvelsesretten i realiteten går. I utgangspunktet er bestemmelsen tolket slik at den gir anvisning på et rettsanvendelsesskjønn. Gode grunner taler imidlertid for at domstolene bør være

forsiktige med å overprøve kommunens utpregede skjønnsmessige vurdering av hva som bør anses å være "god estetisk utforming"».

Bygningslovutvalget (2005).

11.5 - Verktøy og virkemidler

Lovverket setter rammene for hvilken makt planleggerne har til å fatte estetiske beslutninger. Planleggere, spesielt i mindre kommuner, kan som nevnt mangle ressurser til å tolke lovverk og fatte kompetente estetikkvurderinger. Av denne typen årsaker blir bruken av estetikkveiledere trukket frem som viktige tillegg til plan- og bygningsloven. Ekspertene fra Kommunal og moderniseringsdepartementet trakk frem bruken av veiledere i kommunene i estetisk vurderingssammenheng som sentralt. Når man peker på hvilke metoder kommunene benytter er det viktig å skissere at planleggere håndterer estetiske problemstillinger ulikt i forskjellige ledd i hierarkiet. Man kan eksempelvis formulere visjoner i kommuneplanen, legge føringer i områdeplaner, gå inn i estetisk dialog og stille krav i forhåndskonferanser, men det mest konkrete estetikkarbeidet skjer kanskje først og fremst i byggesaksbehandling og i reguleringsplaner. I denne delen av planleggingshierarkiet foreligger det en kvantitativ kravspesifikasjonsdel og en kvalitativ skjønnsmessig fagvurdering. Planleggernes funksjon i estetiske problemstillinger blir å utvise skjønn og vise hensyn til større overordnede mål og hensyn. Slike hensyns beskrev ekspertene i KMD som eksempelvis siktlinjler, tilgang til sollys, beskyttelse mot vær og vind, sikre tilgang til grøntarealer og sjø, eller forstyrrende speilende flater på bygg i kystsoner. Planleggernes oppgave blir slik å forvalte makt på vegne av samfunnet for å sikre hyggelige omgivelser i et spill av løse tråder – eller mellom private reguleringsplaner og offentlige tiltak, planlegging og målsetninger. Byplanleggerens oppgave blir å vurdere og ta hensyn på tvers av forskjellige nivåer. Både helhetlig, enkeltmessig, og i forhold til områder og miljøer. Tyngden av den offentlige styringen av estetikk vil plasseres på kompetent fagpersonell. I praksis er dette ofte arkitekter. I mindre kommuner kan det oppstå et vakuum etter kompetent arbeidskraft i slike spørsmål da disse ofte mangler (Bygningslovutvalget, 2005). I intervjuet med KMD trakk planleggerne frem mangelen på faglig tyngde som en kilde til problemstillinger av estetisk art. Hvordan skal kommuner der ute uten spisset kompetanse på feltet være trygge i sine avgjørelser?

Husbanken og Byggforsks «Byggeskikkssirkel» er et verktøy planleggere kan bruke for å sette ord og begreper bak vedtak. Ved å vurdere kvalitetene til et tiltak plasserer man seg på ulike steder i byggeskikkssirkelen gjennom sentrale estetikkbegreper. En helhetsvurdering av hvor man befinner seg på sirkelen gir en generell pekepinn på hvor godt tiltaket er rent estetisk. En rekke veiledere, deriblant estetikkveilederen fra 1997, har også tilsvarende veiledende funksjoner. Sistnevnte veileder inneholder en sjekklister som kan teste tiltakenes estetiske kvalitet. Estetikkveiledere og verktøy har det til felles at de setter vurderinger inn i system. De bærer med seg kompetanse, orden og tydelighet i begreper som fører med seg noe mer konkret og grundig, og er slik mer legitimt og rettferdig enn overfladiske vurderinger av pent og stygt i dagligtale. Byggeskikkssirkelen har flere fellestrekk med det metodiske grepet Lena Steffner tar over sine data med sin tilsvarende sirkelmodell. Begge metodene dreier seg rundt en sirkel som spenner mellom positivt og negativt i fire hovedretninger. Veiledere er viktige tillegg til lovtekster og regler. De gir planleggerne enkle arbeidsverktøy for komplekse spørsmål og hjelper til med å begrepsfeste skjønnsmessige vurderinger. Det gir også en viss juridisk forutsigbarhet da begreper i vedtak stammer fra veiledere med ryddige estetikkbegreper.

Oppsummering

Lovverk utgjør kjernen av planleggingens rammer og delegerer myndighet. Mange kommuner mangler kompetanse til å vurdere estetikk til tross for at lovverket plasserer makt til kommunene til å vurdere estetikk lokalt. Estetikk er likevel et felt som lar seg vanskelig feste til lovtekst og til andre myndighetskrav. Veiledere og andre estetikkverktøy er derfor gode hjelpemidler til loven ved å samle begreper og skape forutsigbarhet og sammenheng.

Del V

12 – Arkitektur

Modernismen, også kalt den ‘internasjonale stilen’, har blitt rettmessig og grundig kritisert for å skape menneskefiendtlige og uhyggelige miljøer uten kontakt med lokal historie og byggeskikk. Forholdet mellom estetikk og funksjon gjennomgikk et brudd da moderniteten møtte arkitekturen som fagdisiplin i etterkrigstiden. Den funksjonalistiske motpolen kan forstås som en reaksjon til den estetiske tradisjonen den etterfulgte (Smith, 2003).

Etterkrigstidens herjinger begått av modernistiske og funksjonelle arkitektforståelser har hatt destruktive følger for mye av det vi gjerne i dag anser som verneverdige bygg. En rekke historiske bygninger ble jevnet med jorden i løpet av etterkrigstiden og erstattet med enkle funksjonelle blokker, dog med høyere teknisk standard for tiden. Det var likevel oppfattet som rasjonelt å gjøre nettopp disse endringene i samtiden. Groruddalens blokker var for mange en betydelig forbedring fra datidens byggestandard. Eksempelvis var det ikke uvanlig for beboere i Oslo å leve med utedo og manglende bad før og like etter andre verdenskrig. I et slikt perspektiv er en blokk i fri natur på Grorud med innlagt vann og toalett, veranda og garasjeanlegg, en klar forbedring i bostandard og livskvalitet. Man må forstå utviklingen av både estetikk og funksjoner i lys av de utfordringene man hadde på den tiden. I dag har de fleste både penger og evne til å prioritere det vakre. I etterkrigstiden var det antakeligvis forholdet vesentlig tyngre å vektlegge estetikken, slik man kanskje kan se i en del av byene som ble gjenoppbygget etter nazistenes herjinger under andre verdenskrig.

Brutalisme (Store Norske Leksikon, 2009) er kanskje det mest fremtredende sjangereksempelet innenfor etterkrigstidens modernistiske arkitektur på depressive fysiske miljøer. Le Corbusier, en fremtredende fransk arkitekt med betydelig innflytelse for etterkrigstiden, lot ubehandlede merker etter forskalingsmateriale på betongkonstruksjoner i sine bygg gi et uferdig og rått inntrykk. Modernismens funksjonalistiske bygninger med elementer av brutalisme har vært tilstede i norsk arkitektur i etterkrigstiden. En rekke bygg i Oslo har trekk av brutalistiske trekk i sin funksjonalistiske modernisme, som «Chateau Neuf» tegnet av Kjell Lund og Nils Slaatto i 1971, eller ‘Høyblokka’ i regjeringkvartalet tegnet av Erling Viksjø. Det har vært en løpende debatt etter terrorangrepet 22 juli 2011 om fremtiden til regjeringkvartalet. En rekke av argumentene for eller imot bevaring har handlet om symbolverdier og miljøhensyn, historikk eller terrorberedskap, men kanskje har debatten i mindre grad vært en *estetisk* debatt (Lunde, 2012). Erling Okkenhaug representerer en del av den kritiske retningen innenfor arkitekturdebatten som mener modernismen ikke konstruerer

tilfredsstillende estetiske bymiljøer. Sosiolog og politisk rådgiver Alexander Z. Ibsen (Ibsen, 2012) er en av flere som argumenterer for alternativer til modernismen, slik som Prins Charles' arkitekturfilosofi. I denne retningen ønsker enkelte en gjenoppstandelse av klassisismen og en tilbakevending til stor vekt på det estetisk skjønne. Ibsen argumenterer for å se på Ullevål Hageby fra 1915 for hvordan vi bør løse den estetiske floken for fremtiden. En slik retning kan forstås som en motsetning til funksjonalismen og modernismen, i det den stiller seg kritisk til dagens moderne arkitektur som fryktes å trekke mot den menneskefiendtlige etterkrigstidens arkitektur. Prins Charles har i tillegg til å være kronprins av England over flere tiår hatt en svært kritisk røst i arkitekturdebatten. Han har også konstruert sitt eget alternativ til modernismen i Poundbury i Dorset i England (Murphy, 2014). Selv om beboerne i Poundbury finner stedet populært, kritiseres kronprinsen for sin konservative arkitekturfilosofi. Tradisjonelistene ønsker seg en fremtidsrettet, men samtidig tilbakeskuende arkitekturutvikling. Jan Carlsen (Carlsen, 2013) kritiserer tilhengere av Prince Charles og Ibsens nostalgiske arkitekturforståelse og påpeker at postmodernismen i 1980-tallet hadde nettopp dette som misjon og utgangspunkt, uten at epoken nødvendigvis produserte spesielt mer minneverdige bymiljøer gjennom denne filosofien heller. Hans Holleins «Haas House» i Wien er et eksempel på et postmodernistisk bygg som etter Peter F. Smiths mening er vellykket (Smith, 2003:110). Bygget har elementer av både gammelt og nytt. Viktigere for Smith er likevel graden av variasjon og harmoni med omkringliggende omgivelser. Smith og peker spesielt på hvordan bygget orienterer seg mot sine omgivelser. Faren ved utforming av bygninger etter den postmoderne stilen er at de blir verken fugl eller fisk – hverken moderne eller tradisjonell. Et bygg som er verken klassisk eller moderne står på samme måte som et 'trendy' bygg i faresonen for å ha en kortsiktig estetisk levetid.

Spørsmålet om hvilken epoke som har størst estetisk kvalitet kan gjennom estetikkteori av Smith forstås som noe snevert. En by er ikke vakker fordi den er klassisistisk, funksjonalistisk modernistisk eller lokal, men i hvilken grad det finnes harmoni, orden, og variasjon i bybildet. Estetiske brudd kan være spennende, men bør ikke forekomme kaotisk og tilfeldig. Trender og arkitekturepoker er slik sett en estetisk diskurs som befinner seg på et mer praktisk nivå enn det grunnleggende slik det argumenteres for i Smith's estetikkteori. Erling Okkenhaug er på samme måte ikke spesielt interessert i å bevare akkurat enkelte arkitekturepokers estetiske uttrykk, men kjemper for harmoni og variasjon, og «*humane*» kvaliteter som skala og liv på gaten. Slik blir kanskje kritikken av moderne arkitektur misforstått.

12.1 - Kunst eller kopiering?

Et særtrekk ved globalisering og stedsutvikling i etterkrigstiden er at vi i møte med nye inntrykk og en mer sammenkoblet verden får likere steder (Bakken, Vagstein og Westbø, 2014:7). I forsøk på å gjøre steder unike blir de utilsiktet gjort likere ved at alle gjør seg forskjellige på samme måter. Planleggere og politikere ønsker signaturbygg og byutvikling som fanger internasjonal oppmerksomhet, og det gjøres på bemerkelsesverdig like måter over den vestlige verden. Snøhetta arkitektkontor tegner operahus i Sør-Korea (Snøhetta, 2016) som har tydelige fellestrekk med den norske operaen i Bjørvika i Oslo, som med sin indre biomorfiske treverksstruktur, fargevalg, trekantspill og vinkler er gjenkjennelig. Det er lite ved arkitekturen som forteller at man befinner seg i Busan eller i Oslo. Gjennom et globalt arkitekturmarked setter stjernefirmaene sine uttrykk på ulike steder på samme måte. Det tas lite hensyn til de lokale kultur.

«Et av kjennetegnene fra etterkrigstiden er at tettstedene fremstår som stadig mer like, denne tendensen har vart i mange tiår. Hvorfor behandles ikke de enkelte steder i større grad som lokale eller regionale særtilfeller, med så variert natur og klima som vi har Norge? Man blir selvfølgelig influert av tidens trender, den internasjonale påvirkningen har vært og er nødvendig for å utvikle og fornye byggeskikken etter skiftende betingelser. Men ofte kopierer vi former uten å undersøke om de vil fungere i den lokale sammenhengen. Dette kan bidra til å oppløse stedsidentitet og redusere stedstilhørigheten, med konsekvenser for oppvekstvilkår og menneskets erfaring med tilhørighet generelt».

Bakken, Vagstein og Westbø (2014:6)

12.2 - Kunstneriske arkitekter

Erling Okkenhaug beskriver kopiering som noe arkitekter misliker og omtaler nedsettende. Georg Wilhelm Friedrich Hegel uttrykte i sin kritikk av regel- og tradisjonsbetinget estetisk produksjon for det han kalte «*bevisstløs dyktighet*» (Øisfjord 1992:23). I moderne arkitektur har man allergi mot å gå bakover i tid, kanskje med unntak av under den kortvarige postmodernismen. Det betyr likevel ikke at det ikke finnes eksempler der arkitekter har nettopp begått den dødssynden det er å bedrive det Hegel kanskje ville ment var noe i retning

av en tankeløs arkitektur eller moderne arkitekter kanskje mener er kjedelig kopiering. Ferdighus-entreprenører bygger slike typer boliger og dekker et marked. Produsenten Bolig Partner leverer ferdighus under kategorien «*Herskapelig*», med modeller som «*Ladegaard*», «*Sagatun*» eller «*Herregaard*» (Boligpartner.no, 2016). Produsenten Norgeshus leverer sørlandsboligen «*Perla*» (Norgeshus.no, 2016), en bygning som tilsynelatende kunne vært bygget på sent 1800-tallet. Dette er boliger som kan forstås som reproduksjoner av tidligere tiders arkitekturtrender. Erling Okkenhaug mener arkitekter liker å anse seg selv som kunstnere, mens realiteten er at de er tjenesteytere for kundegrupper. Nordberg-Schulz skrev kritisk rundt den subjektive legmannens arkitekturforståelse så tidlig som i 1965. Det kan ifølge Nordberg-Schulz være vanskelig for en arkitekt å skulle tegne fremtidsrettet moderne arkitektur uten å bryte noen konvensjoner og eksperimentere med form og funksjon.

«The aesthetic criticism is also directed against deviations from the habitual. Without further justifications most new solutions are deprecated and labelled as architects' fancies. Or the critics go to the other extreme and talk about 'greyness' and 'monotony'. The layman thus asks for an architecture which is at the same time 'normal' and unusual. In any case he surely does not find satisfaction in the so-called 'modern architecture'. But at the same time it is rather obscure what he sees in the beloved architecture of the past. His point of view hardly coincides with that of the art historian, but shows itself on closer scrutiny to be based upon a few characteristic attributes with which he associates particular meanings. These meanings will generally appear superficial and primitive to the architect, and it is a fact that both architects and artists reach against following the 'ruling taste'. The problem, however, is not made more simple by saying that the aesthetic criticism of the client is due to prejudices».

Nordberg-Schulz (1965:14).

Kunsten er særegen ved at den i utgangspunktet bryter med det normative. Kunst kan ifølge professor i arkitektur Peter F. Smith defineres som nettopp kunst fordi det overrasker og bryter med det forventede. I et slikt perspektiv kan neppe verken mekanisk produserte kopier av tidligere tiders arkitekturbragder eller kompromittert samtidsarkitektur skreddersydd for å blidgjøre kunder, planleggere, politikere og øvrig befolkning, karakteriseres som kunst. Et betimelig spørsmål er arkitektenes rolle som enten rene kunstnere, eller som tjenesteytere med elementer av kunst ved seg. I de ulike byene i Norge

foreslås det til stadighet nye større prosjekter der man med arkitekter i spissen viser besnærende arkitekttegninger. Det er relativt store likheter mellom foreslåtte bygninger i Tromsø som på Fornebu, i Stavanger eller Asker. Det finnes lokale variasjoner i byggestil, kultur, historie og tradisjoner i Norge. Disse variasjonene er ment å bli tatt hensyn til etter lovverket slik det er formulert. Arkitekttegningene har variasjon og spenning, men de er samtidig like over hele Norge og bærer sjelden god nok tilpasning til lokal byggeskikk og identitet. Spesialiserte arkitektløsninger krever dog større budsjett. Hvis en skulle ta Hegel på alvor kan det kanskje sies å være visse elementer av «mekanisk reproduksjon» i de relativt like prosjekttegninger som tegnes til geografisk, historisk og kulturelt forskjellige steder, til tross for holdningen til en del arkitekter at kopiering er negativt. Hvordan kan kopiering og trender av moderne stilretninger være legitimt i arkitekturfaget, men ikke av eldre bebyggelse eller lokal byggeskikk? Den forflatingen av arkitekturen en ser har likevel kanskje markedsforklaringer, slik ekspertene i KMD beskrev. Slik peker arkitekturen gjerne tilbake mot økonomi, men det forklarer fortsatt ikke hvorfor moderne trender er tilsynelatende mer legitime å tegne enn eldre tradisjonelle bygninger.

«Hvor finnes denne «attraktive karakteren» i vår tid? Nesten samtlige større påkostede eller omfangsrike byggeprosjekter i dag oppføres etter internasjonale estetiske prinsipper, de etterstreber å se nye og trendy ut. Det er stort sett størrelsen som avgjør om en ny bygning eller et nytt område befinner seg i Frankfurt eller Oslo, London eller Risør. Resultatet er arkitektonisk utflating og sørgelig karakterløse nye bydeler i hele Europa».

Alexander Ibsen (2012).

12.3 - Harmonisk byutvikling

Absolutt symmetri vil ikke oppleves som spennende nok ifølge Smith's estetikkteori. For høy grad av variasjon vil mangle harmoni og sammenheng mellom bygninger. For stor orden vil ikke være overraskende nok og oppfattes som kjedelig. Det inkrementelle er slik sett en form for fritt kaos med et ordnet harmonisk sluttresultat. Det er tenkelig at en kan overføre denne innsikten til planleggingen av bymiljøer. Man tenker sjelden på et symmetrisk rektangulært bygg som spesielt vakkert. Venezia, Roma, Paris, Manhattan, London, eller småbyen Risør har alle det til felles at de i ulike grader er harmoniske og ordnede, men også varierte. I London bryter man nå med harmonien og innfører høyhus som «*The Shard*» og «*The Toaster*» (Architecural-Review.com). Følgelig hagler kritikken mot at man bryter i for stor

grad med den tradisjonelle harmonien som har fulgt Londons byutvikling over århundrer. New York har større harmoni ved at skyskraperne i byen tross alt snakker med hverandre som skyskrapere, hvis man følger et harmoni-argument. De står i en sammenheng, ikke fritt og tilfeldig som enkeltstående stilker i bylandskapet slik London nå er på vei til å utvikles. I Risør kan man etter Smiths harmoniforståelse finne større harmoni mellom husene enn rundt The Shard øst for Themsen i London – et område som ellers består av gamle lave mur eller teglsteinsbygårder.

12.4 - Fagspråk og begreper

Enn Ots, professor i arkitektur ved Florida A&M University, skriver i sin bok «*Decoding Theoryspeak*» (Ots, 2011) om hvordan teoretiseringen av arkitektur har skapt et unikt fagspråk der både skrift og tale kan fremstå som forvirrende og skremmende for utenforstående. Terminologier som omhandler konsepter som kunst og arkitektur, eller estetikk og funksjon, har i arkitekturfaget bygget seg opp som en form for stammespråk som kan være vanskelig å dekode uten fagkunnskapene som arkitektene besitter. Ots beskriver hvordan mennesker uten faglig kompetanse i arkitektur har en økende tendens til å beskrive modernistiske objekter som «*arkitektonisk*» (Ots, 2011:16). I arkitekturens terminologi vil slike objekter eller design trender beskrives som eksempelvis «*Bauhausk*», en anerkjent tysk stilretning innen arkitekturfaget. Estetikk som begrep har dette festet ved seg at det ofte omtales med begreper som ikke er tilgjengelige for folk flest. Slik kan språk ekskludere mange fra debatten om estetikk og bidra til å isolere ekspertens makt. Fagspråket til arkitekter kan være vanskelig å overføre på tvers av fagbakgrunner og ovenfor mennesker uten denne fagbakgrunnen. Hvordan skal legfolk i møte med kommunen tolke estetikk- og arkitekturbegreper de ikke er kjent med? Arkitekter og andre med kompetanse til å vurdere estetikk har en utfordring i å ta på alvor de følelser og verdier befolkningen har knyttet til sine landskap.

13 – Økonomi

Planleggingssystemet har gjennomgått en markedsrettet liberalisering etter 1980-tallet. Hovedtyngden av alle de planer som ferdigstilles og sendes inn til planmyndighetene for godkjenning stammer fra private aktører. Staten og kommunen har trukket seg tilbake og har

inntatt en rolle som i større grad dreier seg om å være et godkjenningsorgan for privat utvikling fremfor statlig organisert bygging over skatte kroner. I dag er det slik at myndighetene i veldig liten grad selv initierer og gjennomfører både plan og utbygging. Private markedsaktører står for store deler av prosessen i å planlegge, finansiere og gjennomføre ulike tiltak. Dette har konsekvenser for hvordan byen utformes og forandres, ikke minst i tid og fart. En mindre kommune kan ikke velge å planlegge for vekst og slik løse økonomiske problemstillinger. Mindre kommuner må tiltrekke seg kapital, enten privat eller statlig, for å få i gang vekst dersom dette ikke kommer naturlig gjennom markedsprosesser. En reduksjon i tilgangen på kreditt gir bråstans i byggeaktivitet og omsetning av eiendom. En kan kanskje tillate seg å si at vi i Norge i sammenlikning med andre land som eksempelvis Spania, Irland, Hellas og Portugal ble spart for den verste nedgangen i økonomien under finanskrisen i 2008. Likevel er Norge utsatt for konjunkturer slik vi nå ser med lav oljepris. Den eventyrlige veksten Norge har opplevd i nyere tid har produsert en ny type sterke private kapitaleiere som i dag har så store økonomiske muskler at de kan sette i gang prosjekter med større investeringsvolum enn tidligere. Slik utvikles nå deler av byene våre i større skala via private hender enn det man kanskje har vært vant til tidligere. Arkitektfirmaer står gjerne bak detaljutformingen av planene til ulike prosjekter slik at de planer som sendes inn til planleggingskontorene i kommunene generelt er ryddige å forholde seg til. Planleggerne har en ny type utfordring i å tydeliggjøre signaler til private planforslagsstillere og å stille krav. Estetiske hensyn er en av flere slike sider som planleggerne må håndtere.

Endringen i nye prosjekters størrelsesomfang, både finansielt så vel som rent fysisk, er et brudd fra tidligere byutvikling. I Oslo bygges Aker Brygge og Filipstad, Sørenga, og Hovinbyen på Ensjø ut i store hopp. Byen utvikler seg gjennom et knippe eiendomsinvestorer og utbyggerselskaper fremfor inkrementell byutvikling med små oppstykkede enheter og flere små kapitalsvake eiere. Er planleggingsapparatet godt nok rustet til å håndtere endringen i hvordan byen fysisk utvikles og endres estetisk sett? I lovverket er byggesaksbehandlings estetiske dimensjon styrket, mens det øvrige planleggingsnivået kanskje mangler samme håndfaste lovhjemmel til å sikre estetisk utvikling. Slike lovhjemler, som eksempelvis 'skjønnhetsparagrafen', hjelper kommunens planleggingsapparat til å håndtere mindre byggesaker i et estetisk perspektiv, men hva med større utbyggerprosjekter? Mye kan tyde på at slike prosjekter hopper over saksbehandlerinstitusjonenes bord og blir politiske saker. Både i Risør og i andre byer har større prosjekter blitt politiske saker i større grad enn strengt tildelte planleggeroppgaver. Det kan være aktuelt å stille kritiske spørsmål til hvorvidt

politikerne lytter til ekspertise eller gjør seg opp sine egne meninger i utbyggingssaker. Her er det også viktig å merke seg at planleggingsinstitusjonene i kommunene i prinsippet er den utstrakte hånd til det representative lokaldemokratiet. Det kan ofte oppstå forskjeller mellom hva politikere ser for seg av utvikling og endringer, mot det profesjonelle planleggere med sin ekspertise vil ha. Det finnes en rekke eksempler på saker der planleggere og eksperter har anbefalt andre veivalg enn det politikerne de arbeider under ser for seg. I estetikkspørsmål kan det også oppstå samme typen diskrepans mellom planleggeren og eksperten mot politikeren, og befolkningen for den saks skyld. Dette er også noe av bakgrunnen for at eksperten i estetikk står spesielt sterkt i lovverket. Kompetanse innenfor feltet er avgjørende for å ta gode beslutninger. Ulike aktører i makthierarkiet trekker ikke alltid i samme retning. Det private og det offentlige med dets forskjellige sektorer, kan ha målsetninger som strekker seg i ulike retninger. Ekspertene i KMD trakk frem større samordning på tvers av etater og myndigheter som et viktig ledd i å sikre helhetlig estetisk utvikling.

Med endringene av eiendomsutvikling til større formater med større budsjetter, endres også planleggingen karakter. Det betyr at planleggingen må være i forkant av markedets bevegelser. Det er ikke lengre små utbyggerfirmaer med svake kapitalmuskler som lager eneboliger til enkeltfamilier på ferdig kommunalt planlagte og regulerte byggefelt. Dagens bolig og næringsutbygging forekommer i økende grad gjennom store byggefirmaer. Prosjektene kan omhandle flere større bygg med ulike funksjoner som krever tilrettelagte veisystemer og ny landskapsforming. Planleggernes rolle i en slik byutvikling blir kanskje i økende grad å sørge for å holde kontroll med utviklingen og jobbe med å insentivere for å sluse utvikling mot det byen har mest behov for, fremfor nødvendigvis der det gis størst avkastning etter markedsrasjonalitet. Bakken, Vagstein og Westbø er kritiske til hvordan moderne kapitalistiske samfunn tenderer til å prioritere vekk estetikk i søken etter profitt.

«Enkle samfunn kan ha høye og selvsagte krav til skjønnhet, mens industrialiserte samfunn kan ha vanskelig for å prioritere estetikk fordi materialisme ofte var en primær drivkraft i selve samfunnsutviklingen. Overdreven materialisme indikerer derved en primitivisering av samfunnet som gjør at estetikk må lovfestes for å sikre gjennomføring i kommersialiserte markeder».

Bakken, Vagstein og Westbø (2014:15)

Estetikk eksisterer i en tett symbiose med økonomi. Det koster å produsere bygninger som har høy materialkvalitet, spennende arkitektur, ustandardiserte byggeløsninger og spesialtilpasninger, og med attraktiv plassering. Mye tyder på at tomteprisene utgjør en stadig større prosentandel av kvadratmeterprisene. Det er i dagens økonomi billigere å produsere ferdigkonstruerte blokkssystemer i betong sendt fra produksjonsfabrikker i Øst-Europa enn å bruke norsk arbeidskraft til å snekre sammen eneboliger i treverk med lokalhistorisk byggeskikk. I tillegg er det også geografiske forskjeller i hvor det er billigst å bygge. Boligprisenes skjeve utvikling kan tyde på nettopp dette (Statistisk Sentralbyrå, 2016). Svake grupper vil kunne ha lavere evne til å investere i bygg som har spennende og spesialiserte estetiske uttrykk. Områder der boligpriser og kjøpekraft er lav vil nye prosjekter kanskje se lavere estetisk kvalitet enn de prosjekter der situasjonen er omvendt. Ellen Husaas i KMD fortalte hvordan markedet styrer tilbudet. Dersom folk er villige til å betale mer for estetisk vakre bygg vil det etter markedsrasjonalisme bygges mer estetisk. Slik situasjonen er i dag bygges det for lite i forhold til etterspørselen og folk bretter ut lommebøkene og betaler mer for stadig lavere kvalitet. Planleggingens oppgave kan slik bli å sikre estetikk gjennom regelverk og maktbruk for å holde den estetiske kvaliteten oppe, slik Bakken et al. argumenterer for

13.1 - Arkitektkonkurranser og endelige resultater

Ekstratiltak kommunen krever av private utbyggere er som regel fordyrende tiltak som representerer økte kostnader i materialer, men også fagkostnader innen arkitektur, ingeniør, plan og landskapsarkitektur. Kommunenes evne til å betale er også ujevnt fordelt. Kommuner som Bærum er kjent for å være en høyinntekts-kommune med solid kommuneøkonomi og trygg økonomisk og politisk styring. Andre kommuner sliter betraktelig mer med å holde budsjettens rammer og ser lokalpolitiske taktskifter oftere. Estetikkens fordyrende karakter kan ofte havne i en skvis mellom ulike interesser. I diskusjoner knyttet til arbeidsmåter for å sikre estetisk kvalitet trakk ekspertene i KMD frem bruken av arkitektkonkurranser. Et gjentakende fenomen i arkitektkonkurranser er likevel ofte at resultatet sjelden blir det vinnerkandidaten har presentert innledningsvis. Kommunen holder gjerne arkitektkonkurranser der det konkurreres om spennende løsninger og å tegne besnærende skisser, men arkitektene firer på fordyrende elementer og beholder kun grunnideer når de økonomiske realiteter inntreffer senere i plangangen. Da er det gjerne lite igjen av den skissen de vant konkurransene med. Det er lite som binder en utbygger til å ferdigstille nøyaktig det prosjektet vinneren av en arkitektkonkurranse tilbyr når utbyggingen er viktig og politikere og

planleggere er interessert i dialog og å inngå kompromisser. Det kan være en utfordring for prosjektbasert byutvikling at det ikke alltid blir slik man ser for seg. Når bygget først står oppført er det lite man kan endre. Estetikk havner ofte i en skvis mellom ønsker om vekst og dekking av boligmangel. Hvilken planlegger har vel tid og ønske om å krangle om takvinkler eller harmoni i byutviklingen når utbyggeren står med forhåndskjøpte leiligheter og politikere sier byen vil ha vekst i regionen?

I tillegg er det heller ikke uvanlig at arkitektkontor byttes helt underveis i en prosess, og da uten en tilsvarende konkurranse. I 2013, da jeg skrev bacheloroppgave om planene for nytt kjøpesenter Økern, viste denne tendensen seg tydelig. Underveis i den svært konflikthylende planprosessen på Økern, ble det norske vinnerbidraget forkastet til fordel for et mer tradisjonelt kjøpesenter-arkitektfirma fra Nederland etter en lengre tid i prosjektets planleggingsfaser. Utgangspunktet for grønt lys fra planleggingskontorets hold var kompromisset mellom tilskuddet av kvaliteter som badebasseng, kino og boliger med parkeringshus og stort kjøpesenter. Luftige ideer ble forkastet til fordel for et senter med mindre antall tilbud, boliger og mindre spennende estetikk. Det foreligger få mekanismer som begrenser utbygger fra å gjennomføre slike nye valg av arkitektkontorer underveis. På samme måte har prosessene med Risørs Holmen opplevd samme svingninger i lovte kvaliteter og spennende ideer. Det var lovet undervannsgang og spennende arkitektur, men endte med standardiserte boligblokker med minimal variasjon og spenning. Likevel fikk også Holmenprosjektet grønt lys fra politikerne i Risør, til tross for nærhet til verneverdig bebyggelse og svært sentral posisjon i havnebassenget i sentrum av byen. Slike eksempler kan tyde på at det er lettere å få aksept for endringer i større utbyggingsprosjekter dersom private utbyggere i utgangspunktet har fått et ja, enn om man skulle presentere et endelig forslag på dag en og holde seg til dette. Her er det også stor forskjell mellom størrelse og makt. Småhusbyggere har ikke samme frihet til å endre planene underveis da dette må gå gjennom saksbehandlingsbordet hos planetatene fremfor hos politikerne. Reguleringsplanen for enebolig er endelig satt slik den foreligger godkjent, mens større utbyggingsprosjekter er tilsynelatende åpne for større dialog og kompromiss underveis. Mye kan tyde på at det eksisterer et skjevhet i behandling og makt blant ulike typer aktører basert på størrelse i prosjekt og kapital. Okkenhaug er kritisk til den offentlige planleggingens kontroll med de endelige resultater og politikernes villighet til å endre byenes estetikk med et pennestrøk. På Holmen har vinnerbidragets arkitekter i konkurransen blitt sparket underveis i prosessen, på samme måte som på Økern (Sandberg, 2013). Journalist Lotte Sandberg i Aftenposten spør

retorisk om ikke skiftet av arkitekt på Økern har vært «*dirty business*», et arkitektfirma-skifte med overlegg. Det er i det minste tydelig at når det er åpent for relativt store endringer i viktige byggeprosjekter underveis i planprosesser mister planleggere kontrollen med det endelige uttrykket.

13.2 - Kontroll med endringer

Det kan være aktuelt å diskuterte hvorvidt planleggerne i det offentlige er rustet til å håndtere endringer godt nok underveis i makt-dragkampen med utbyggere, og om ikke arkitektkonkurranser med 'skitne tricks' er beste løsning for å sikre høyest grad av estetisk kvalitet. Bakken, Vagstein og Westbø mener markedsprosesser i for liten grad er orientert mot å skape positive bymiljøer. En motsats til sterke markedsprosesser er kontroll og styringsmekanismer fra det offentliges side. Når ikke markedet produserer tilfredsstillende nok resultater kan det være aktuelt for det offentlige å ta sterkere kontroll gjennom lover og regler for estetikk. Samtidig er ikke markedet helt fritt. Byggebransjen i Norge er i praksis beskyttet, blant annet gjennom nasjonale godkjenningsordninger. Et kinesisk byggefirma kunne i teorien ferdigstilt byggeprosjekter billigere enn norsk og europeisk arbeidskraft er i stand til. Det faktum at markedet ikke er fritt, men at det snarere foreligger en rekke mekanismer som både støtter arbeidstakere og norske byggefirmaer, kan også fungere både prisdrivende og kvalitetsbegrensende. På den andre siden er kvaliteten i norske bygg gjerne relativt sett god sammenliknet med mange andre land. Det er i Norge en rekke tekniske krav. Kvalitetskrav som dette gagnar forbrukere i siste ledd. Teknisk lovverk etter plan- og bygningsloven er strengt og setter blant annet miljø- og størrelseskrav. Det er likevel lettere å sette konkrete tekniske krav enn å stille utydelige estetiske krav. Ellen Husaas i KMD mente estetiske krav bør formidles så konkret som mulig, og eksemplifiserte med krav om variasjon per 25 meter på fasader. En kan stille kritiske spørsmål til hvorvidt arkitektkonkurranser for enkeltprosjekter tar nok hensyn til variasjon og harmoni ovenfor eksisterende omkringliggende bebyggelse, og om det er beste løsning for helhetlig byutvikling.

14 – Risør

Estetikk og vekst

I Risør har den lokale byggeskikken utviklet seg over tid. Slik kan man også forklare utviklingen av Risørs estetikk gjennom sosiale prosesser i tillegg til markedsprosesser og økonomi. Det er ikke gitt at god økonomi alltid vil fungere som en garantist for utvikling av god estetisk kvalitet. Snarere tvert imot dersom man følger Risør som eksempel, mener planlegger Sigrid Hellerdal Garthe i Risør kommune. Boligprisene i Risør er ikke spesielt høye. Den dyreste boligen til salgs i mai 2016 er en 150 kvadratmeter stor enebolig på Solsidevegen i sentrum til 3.8 millioner kroner. Til sammenlikning er den dyreste boligen i Oslo, en av Europas raskest voksende byer, en 559 kvadratmeter stor enebolig på Volvat Terrasse til 29.5 millioner kroner. Mange ville kanskje hevdet at boligmarkedet henger tett sammen med arbeidsmarkedet. Det er likevel vanskelig å lage gode estetiske bymiljøer med fraværende vekst i lokaløkonomien. Det båndet som eksisterer mellom økonomi og estetikk er likevel ikke et kausalt årsaksforhold. Våre byer blir ikke automatisk vakre av sterk vekst i økonomien. Risør har likevel en gang i tiden blitt den byen den har blitt gjennom svært sterke vekstprosesser. Den kulturelle variabelen er også av en vesentlig faktor, slik at man neppe kan isolere Risørs estetiske utvikling til et spørsmål om økonomisk handlekraft alene. Ulike kulturelle praksiser som eksempelvis etablerte byggeskikktradisjoner vil forme steder og estetikk forskjellig. Likevel er også dette avhengig av økonomi for å kunne gjennomføres. Det interessante i Risørs eksempel er at økonomisk stagnasjon også har vært en faktor i å bevare det estetiske uttrykket og kvaliteten. Det er først og fremst vekstprosjektene som i dag truer det harmoniske estetikkuttrykket i byen. Forskjellen mellom 1800-tallet Risør og dagens moderne utbygginger ligger i måten de skjer på. Der Risørs oppblomstring på 1800-tallet var en sosial byggeprosess der naboer kikket på hverandre og kopierte hverandres uttrykk, er dagens moderne utbyggingsprosjekter av et internasjonalt merke. Arkitektene bor ikke i Risør, og bygningene tegnes ikke for å tilpasses spesielt og unikt til akkurat Risør. De kunne fint passet inn mange andre steder.

Risør kan man forstå byens tradisjonelle og historisk lokale byggeskikk som identitet, noe som er nedarvet og helhetlig basert på tradisjoner. Dette står i en viss kontrast til den moderne analytiske kunnskapsbaserte metode assosiert til den modernistiske funksjonalismen. Eldre byggeskikk var tidligere underlagt lokale betingelser i større grad før enn nå. Nåtidens

arkitektur er eksperimentell og nytenkende og hører til en tidsalder der individualisme rår i større grad enn før.

«Byggeskikken er dannet gjennom naturgitte og menneskeskaptede betingelser, og gode løsninger ble overført fra generasjon til generasjon. Derfor har byggeskikken både med historie og geografi å gjøre. Den er en arv som både må holdes i hevd og videreutvikles, en skikk er både en innarbeidet væremåte og noe som skikkes videre. (...) Byggeskikk dreier seg både om å forvalte byggekulturen i henhold til dagens krav, og å foredle den over tid».

Bakken, Vagstein og Westbø (2014:5)

14.1 - Medvirkning i estetikkvurderinger

Det teoretiske fundamentet for denne studien ligger i antakelsen av at det er en rekke grunnleggende fellestrekk mellom måter mennesker vurderer estetisk kvalitet – uavhengig av kultur eller konkret arkitektonisk uttrykk. Snarere enn en diskusjon om det moderne versus det tradisjonelle, om klasseperspektiver eller kultur, er det etter den nevro-vitenskapelige teorien snakk om helt grunnleggende biologiske fellestrekk i måter mennesket vurderer våre omgivelser. Detaljer som hva slags materialbruk eller arkitekturtrender som er mest estetisk befinner seg derfor på et mer praktisk nivå enn der man går inn i grunnleggende biologiske forståelsesmåter for estetikk. Estetikkbedømmelse blir i planleggingspraksis i sin helhet henvist til eksperter – som oftest arkitekter. Det er som nevnt tidligere flere gode grunner for dette, men implikasjonene av den biologiske estetikkteorien er i denne sammenheng et argument for å åpne opp for å øke medvirkning i estetikk. Argument er at det ikke bare er ekspertkunnskap som er av verdi i estetiske beslutningsprosesser, men at også befolkningens innspill og verdier har betydning. Ekspertens oppgave blir i et slikt perspektiv å sørge for kontinuitet og å samle trådene på tvers av meningsytringer, snarere enn å designe miljøer der man ikke vet nøyaktig hvordan mottakelsen og bruken i realiteten blir.

Til tross for ekspertens funksjon i å sikre faglighet i estetikkvurderinger, finnes det måter planleggere kan skape større forankring til befolkningen uten at man fjerner seg fra ekspertens fagkompetanse. Som nevnt tidligere har Lena Steffner utviklet en metode der hun forsøker å plassere befolkningens egne vurderinger av bymiljøer, for så å kunne planlegge for blant

annet estetikk på en bredere måte. Resultatet blir en slags pekepinn på stemning og kvaliteter som er satt pris på i et miljø – erfaringer med estetikk som ikke er ekspertbaserte. Større kunnskap som ikke bare er ekspertbasert kan være av verdi og viktig å lytte til for å ivareta de riktige hensynene når man skal endre et område.

Lena Steffners metode er interessant fordi den har potensiale til å øke den demokratiske legitimiteten til planprosessene gjennom medvirkning i de veivalg som tas rundt estetikk. Medvirkning har også samordnende funksjoner. Ved at befolkningen gis økt deltakelse og rom for innspill i planprosessene, er det kanskje større sjanse for at de får eierskap til og forståelse for resultatet. Da blir det endelige resultatet ikke noe som trekkes ned over befolkningen i like stor grad som etter en lukket prosess. Kanskje er ikke en spørreundersøkelse et spesielt godt medvirkningsverktøy, men i estetiske faglige vurderinger er ekspertens av en rekke årsaker er en helt nødvendig nøkkel. Blant annet for å sikre samordning, forutsigbarhet, demokratisk forankring, og i størst mulig grad hindre subjektivitetens tilfeldige karakter.

14.2 - Manglende medvirkning i Risør

Nåtidens utvikling av Risør krever en helt annen sensitivitet ovenfor det eksisterende, forklarer Erling Okkenhaug. Ikke minst fordi Risør er en by der hver eneste krik og krok allerede har et vernet 1800-talls bygg, eller noe som har fulgt strenge regler som harmonerer med datidens estetikk. Kanskje det manglet gode medvirkningsundersøkelser for å finne ut hvorvidt befolkningen faktisk ønsket seg en modernistisk endring av bylandskapet i Risør? Hva ville befolkningen fortalt dersom de ble spurt i forkant av den politiske og planmessige prosessen? Ville de ønsket seg sitt lille nye Fornebu, Sjørenga, eller Filipstad i skjærgården i Risør? Eller er den lokale settingen noe annet enn Aker Brygge i Risør? Vil ikke det kreve en annen type estetikk dersom en tar hensyn til byens unike karakter? Arkitektene viser gjennom sine forslag til i Risørs Holmen og Flisvika liten tilpassing til den lokale karakter. Dette er en i en tydelig motsetning til hva lovverket understreker i estetisk sammenheng; 'tilpasning til omgivelser og lokal byggeskikk'. På den andre siden forklarer samfunnsplanlegger Sigrid Hellerdal Garthe at hun oppfattet utbygger Arne Lindstøl som en ildsjel som ønsket noe positivt for Risør by. Diskusjonen om hvilken konkret estetikk dette positive innebærer har etter hennes mening vært mye av kilden til konfliktene for Holmen-prosjektet. Kanskje er det problematiske aspekter av å ha en by med høy grad av harmoni ved at valgmulighetene begrenses? Sigrid Hellerdal Garthe påpeker at vekst ifølge kommuneplanen skal skje etter

Risørs egne premisser. Det er tydelig at det eksisterer et visst gap mellom hva utbyggere og majoriteten av politikerne anser som passende estetisk utvikling av Risør, til det Erling Okkenhaug og andre ildsjeler i Risørs lokalmiljø gjør. Kanskje har politikerne i forsøket på å være eksperter feilet når de har stemt frem et modernistisk byggeprosjekt som hverken følger lovverkets løst definerte estetiske betingelser eller møtes befolkningen og markedets ønsker. Sigrid Hellerdal Garthe forteller hvordan politikernes oppgave ikke skal være estetiske fagpersoner, men lytte til ekspertisen rundt seg. Man kan stille kritiske spørsmål til hvorvidt politikerne har lyttet til ekspertene i Risørs utvikling.

«Politikeren skal jo ikke være kompetent, han skal være lekmann. Det er jo også utrolig viktig at det er rådmannens, eller de faglige vurderingene, som skal gjøre politikerne gode. Da er det jo selvfølgelig masse eksempler i Risør på politikere som er mer utviklingsrettede og vil få til utvikling, koste hva det koste vil. Også har vi andre som er mer over på vern. Sammen får vi kanskje veldig gode debatter av det. Det kan en i hvert fall si».

Sigrid Hellerdal Garthe

Et annet aktuelt spørsmål å stille kan være i hvilken grad befolkningen bør trekkes med inn i beslutningsprosessene. Hvem skal bestemme Risørs fremtid? Er det et eierproblem, et politisk beslutningsvedtak, en planleggingsoppgave, eller en samfunnsdiskusjon? Hvis man følger premisset om at medvirkning gir økt kvalitet, er debatt og åpne og inkluderende prosesser å foretrekke fremfor lukkede beslutninger som trekkes ned over byen. Erling Okkenhaug mener politikk og planlegging i Risør har båret preg av å være lukkede prosesser. Slik Lena Steffner argumenterer handler medvirkning i estetikkvurderinger ikke nødvendigvis om en deling av myndighet, men heller om å skape bedre estetiske ekspertbedømmelser der det er større sammenheng mellom hva befolkningen trives med og hva ekspertene planlegger. Kanskje ville Risør vært tjent med en større debatt tidligere i prosessene med utviklingen av både Holmen og Flisvika. Slik ville man kanskje unngått det Okkenhaug beskriver som *«klar, ferdig, for sent»*. På den andre siden gav mine respondenter tydelig uttrykk for at de mest presserende saker var mangelen på funksjoner, vekst i økonomien, og arbeidsplasser. I en analyse med et litt annet fokus kan man diskutere hvilken økonomisk funksjon Risørs estetikk har for økonomisk aktivitet som eksempelvis reiseliv og tilflytting. Det var likevel lite i mitt spede intervjumateriale med de lokale i Risør som tydet på aktiv diskusjon og debatt rundt byens estetiske fremtid. Kanskje er det slik at man også tar tingens tilstand for gitt og ikke i

stor nok grad reflekterer over byens faktiske kvaliteter, men heller ser mangler med ferske erfaringer. Slik er nok manglende økonomi og arbeidsplasser viktigere for Risørs befolkning i dag enn hvor estetisk og harmonisk byen ser ut. Per i dag er hverken Flisvika eller Holmen, eller noe annet modernistisk bygg etter 1970, oppført i Risør. Kanskje ville debatten stått noe sterkere blant befolkningen i etterkant av moderne bygg i fjæra. Det kan være interessant å reise tilbake til Risør og gjøre nye undersøkelser når de moderne prosjektene ferdigstilles.

15 - Konklusjon

Da plan- og bygningsloven ble endret i 2008 ble estetikk trukket frem som en av et knippe viktige oppgaver etter lovens formålsparagraf. Der har medvirkning har også blitt tildelt større fokus. Eksperten sterkt i lovverket knyttet til estetikkoppgaver, og det trekkes frem fra en rekke hold at faglighet er viktig når man skal vurdere estetikk. Faglig kompetanse er viktig for å sikre «god estetisk utforming», slik det står beskrevet i loven. Likevel har mange kommuner for liten kompetanse til å vurdere estetikk på en faglig måte. Staten trekker frem helhetlige perspektiver for estetikkutvikling som en viktig tenkemåte å vurdere estetikk. Man har gått fra å fokusere på enkeltobjekter isolert til å tenke miljøer og helheter. Endringene av måten byene utvikler seg på skaper også press på estetikkutvikling og forståelsesmåter. Nevro-vitenskapelige teoretiske betraktninger knyttet til estetikk hevder at harmoni med variasjon er viktig for utviklingen av god kvalitet. Når de store byene bygges ut av enkelte større utbyggere mister man variasjonen og harmonien med byens øvrige bebyggelse når arkitektene ikke tar hensyn til omkringliggende bygninger på en god nok måte.

Risør er et sted som står i en viss kontrast til andre byer i Norge fordi den har en eldre og tradisjonell bygningsmasse i sentrum som bærer preg av sammenheng og harmoni fremfor estetiske brudd og endringer. Planleggere som skal utvikle byer og tettsteder kan lære av Risørs estetikk ved å analysere byens sammenhenger som skala, farge, og struktur. Byen er harmonisk gjennom disse kvalitetene, men også i stor nok grad variert – en nøkkelmåte å forstå estetikk ifølge nevro-vitenskapen. Det har likevel vært manglende medvirkning i planprosessene i tilknytning til de moderne utbyggingsprosjektene i Risør. De estetiske beslutningene for disse prosjektene ble derimot valgt av politikere og utbyggere fremfor gjennom medvirkning. Når man skal planlegge estetikk kan det verdt å stille kritiske spørsmål knyttet til hvem byen og estetikken skal planlegges for.

Referanseliste

- Aarsæther, Nils., Falleth, Eva., Torill, Nyseth., og Kristiansen, Ronny (red). (2013) *Utfordringer for norsk planlegging*. Cappelen Damm – Høyskoleforlaget.
- Allgronn.no. (2016) Tilgjengelig fra: <http://www.allgronn.org/holmenrisor.html> (Hentet: 26.07.2015)
- Alvesson, Mats., og Sköldberg, Kaj. (2009) *Reflexive methodology – New Vistas for Qualitative Research*. Sage publications
- Architectural-Review.com. (2012) Tilgjengelig fra: <http://www.architectural-review.com/today/skylines-opinions-on-renzo-pianos-shard-london/8633386.fullarticle> (Hentet: 10.05.2016)
- Bakken, Eskil Narum. (2015) *Digitalisering av estetikkbestemmelser*. Tilgjengelig ved: <https://www.regjeringen.no/contentassets/73403e1805af44ed90347ca165371d64/narumbakken.pdf> (Hentet: 01.02.2016)
- Bakken, Eskild Narum., Vagstein, Anne Marit., og Westbø, Ingolf. (2014) *Byggeskikk, estetikk og stedsforming*. Høgskolen i Høvik og Husbanken.
- Boligpartner.no (2016) Tilgjengelig fra: <http://boligpartner.no/Ferdighus/Herskapelig> (Hentet: 11.10.2015).
- Bordieu, Pierre. (1995) *Distinksjonen*. Pax forlag A/S.
- Brinkmann, Svend og Tanggaard, Lene. (2012) *Kvalitative metoder – Empiri og teoriutvikling*. Gyldendal akademisk forlag.
- Bygningslovutvalget .(2005) *NOU – Mer effektiv bygningslovgivning II*. Tilgjengelig ved: <https://www.regjeringen.no/contentassets/4fcb369a407c45709b004f80b0e588a0/no/pdfs/nou200520050012000ddpdfs.pdf> (Hentet: 25.11.2015)
- Carlsen, Jan. (2013) *En tendensiøs bok om arkitektur*. Tilgjengelig fra: <http://www.arkitektnytt.no/en-tendensios-bok-om-arkitektur> (Hentet: 24.09.2015)
- Collins, Anita. (2014) *How playing an instrument benefits your brain*. Tilgjengelig fra: <http://ed.ted.com/lessons/how-playing-an-instrument-benefits-your-brain-anita-collins> (Hentet: 10.11.2015).
- Eisenman, Peter. (2007) *Written into the Void: Selected Writings, 1990-2004*. New York: Yale University Press.
- Ellen de Vibe. (1997) *Estetikkveileder*. Tilgjengelig ved: <https://www.regjeringen.no/contentassets/24576601587247a19b81f56642a0f5cc/6105-estetikk.pdf> (Hentet: 23.06.2015)
- Flisvikabrygge.no. (2016) Tilgjengelig ved: <https://www.flisvikabrygge.no> (Hentet: 01.04.2016)
- Frislid, Andreas. (2014) *Skjønnhetsparagrafen*. Tilgjengelig ved: <http://www.nenyheter.no/41580> (Hentet: 01.09.2015)
- Førde, Anniken., Dale, Britt., Gunnerud Berg, Nina., og Kramvig, Britt. (2013). *Å finne sted – Metodiske perspektiver i stedsanalyser*. Akademika Forlag.
- Ibsen, Alexander. (2012) *Bygg tradisjonelt*. Tilgjengelig fra: <http://www.aftenposten.no/meninger/Bygg-tradisjonelt-6779890.html> (Hentet: 11.09.2015).
- Kommunal og regionaldepartementet. (2012) *Stortingsmelding Nr. 28 – Gode bygg for eit betre samfunn*. Tilgjengelig ved: <https://www.regjeringen.no/contentassets/608854f3f82b4b4e90d500244ff1d186/nn-no/pdfs/stm201120120028000ddpdfs.pdf> (Hentet: 20.02.2016)

- Kultur- og kirkedepartementet. (2009) *Arkitektur.Nå - Norsk arkitekturpolitikk*. Tilgjengelig ved: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kkd/kultur/rapporter-og-utredninger/kkd_arkitektur.naa_web_justert_pdf-utgave_sept09.pdf (Hentet: 05.10.2015)
- Lovdata. (2008) *Plan og bygningsloven av 2008*. Tilgjengelig ved: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-27-71> (Hentet: 24.09.2015)
- Lunde, Kristine Mali. (2012) *En vakker hovedstad*. Tilgjengelig ved: <http://www.minervanett.no/en-vakker-hovedstad/> (Hentet: 14.07.2015)
- Merriam-Webster dictionary. (2016) *Aesthetics*. Tilgjengelig ved: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/aesthetic> (Hentet: 05.10.2015)
- Merriam-Webster dictionary. (2016) *De gustibus non est disputandum*. Tilgjengelig ved: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/de%20gustibus%20non%20est%20disputandum> (Hentet: 05.10.2015)
- Miljøverndepartementet (2009). *Den Europeiske Landskapskonvensjonen*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/den-europeiske-landskapskonvensjonen/id586630/> (Hentet: 24.08.2015)
- Murphy, Douglas. (2014). *Prince Charles 10 principles of architecture*. Tilgjengelig ved: <http://www.theguardian.com/artanddesign/2014/dec/27/prince-charles-10-principles-architecture-10-better-ones> (Hentet: 27.04.2016)
- Nordberg-Schulz, Christian. (1965). *Intentions in Architecture*. The M.I.T Press.
- Norgeshus.no. (2016) Tilgjengelig ved: <http://www.norgeshus.no/hus/srlandshus/> (Hentet: 11.10.2015)
- NRK. (2013) *Sørlandsrefseren*. Tilgjengelig ved: <https://tv.nrk.no/program/koid75008713/-tema-byen-soerlandsrefseren> (Hentet: 20.03.2015)
- Ots, Enn. (2011) *Decoding Theoryspeak – An Illustrated Guide to Architectural Theory*. Routledge.
- Regjering.no. (2015) *Byggeskikk og estetikk*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/nb/sub/stedsutvikling/ny-emner-og-eksempler/byggeskikk/id535403/> (Hentet: 05.10.2015)
- Risør kommune. (2014) *Kommuneplan 2014-2025*. Tilgjengelig ved: <http://www.risor.kommune.no/Handlers/fh.ashx?MIId=118&FilId=1906> (Hentet: 05.09.2015)
- Risør kommune. (2013) *Trehusbyen*. Tilgjengelig ved: <http://www.risor.kommune.no/om-kommunen/trehusbyen-risor/> (Hentet: 06.09.2015)
- Risør kommune. (2005) *Trehusbyen Risør – Reparasjon, vedlikehold og bevaring*. Tilgjengelig ved: <http://www.risor.kommune.no/Handlers/fh.ashx?MIId=5&FilId=318> (Hentet: 09.09.2015)
- Russell, James. (2003) *Core Affect And the Psychological Construction of Emotion*. Psychological Review.
- Sandberg, Lotte. (2013) *Prinsippak på Økern*. Tilgjengelig fra: <http://www.aftenposten.no/meninger/kommentarer/Prinsippak-pa-Okern-7318702.html> (Hentet: 05.04.2016).
- Schiefloe, Per Morten. (2003) *Mennesker og samfunn – innføring i sosiologisk forståelse*. Fagbokforlaget.
- Smith, Peter F. (2003) *The Dynamics of Delight – Architecture and Aesthetics*. Routledge.
- Snøhetta. (2016). *Busan Opera House*. Tilgjengelig ved: <http://snohetta.com/project/12-busan-opera-house> (Hentet: 12.09.2015)

Statistisk Sentralbyrå. (2014) *Befolkningsframskrivinger 2014-2040*. Tilgjengelig ved: <http://www.ssb.no/befolkning/statistikker/folkfram/aar/2014-06-17?fane=tabell&sort=nummer&tabell=181194> (Hentet: 02.09.2015)

Statistisk Sentralbyrå. (2015) *Befolkning og areal i tettsteder av 1 januar 2014*. Tilgjengelig ved: <http://www.ssb.no/befolkning/statistikker/befsett/aar/2015-04-09?fane=tabell&sort=nummer&tabell=222367> (Hentet: 02.09.2015)

Statistisk Sentralbyrå. (2016) *Boligprisindeks*. Tilgjengelig ved: <https://www.ssb.no/bpi> (Hentet: 02.09.2015)

Steffner, Lena. (2009) *Värdering av stadsmiljöer, en metod att mäta upplevelse*. Lund Universitet.

Store Norske Leksikon. (2009). *Brutalisme*. Tilgjengelig ved: <https://snl.no/brutalisme> (Hentet: 11.09.2015)

Sønderled og Risør historielag. (2016) *Risør*. Tilgjengelig ved <http://www.srhl.no/risoer/> (Hentet 02.08.2015)

Øisjord, Aksel. (1992) *Analytisk estetikk – eller jakten på skjønnhet*. Tell Forlag.